

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ BİLİM DALI

CEMAL BEY'İN KONYA VALİLİKLERİ DÖNEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Osman AKANDERE

Hazırlayan

Süleyman PINARCI

KONYA-2006

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	II
KISALTMALAR.....	IV
GİRİŞ	
Cemal Bey ve Konya Valiliği Öncesi	1

BİRİNCİ BÖLÜM CEMAL BEY'İN I. KONYA VALİLİĞİ DÖNEMİ

A	Cemal Bey'in Konya'ya Gelişinden Önce Konya'nın Durumu	7
B	Cemal Bey'in Konya'daki Faaliyetleri.....	8
C	İtalyanların Konya'yı İşgali	12
1.	Konya'nın İşgali	12
2.	İşgallere Karşı Cemal Bey'in Tavrı.....	13
3.	Şehir Halkının İtalyan İşgaline Karşı Tutumu.....	15
4.	İtalyanların Halka Karşı Tavrı.....	17

İKİNCİ BÖLÜM CEMAL BEY'İN DAHİLİYE NAZIRLIĞI DÖNEMİ

A	Cemal Bey'in Dahiliye Nazırlığına Getirilişi ve Göreve Başlaması.....	18
B	Cemal Bey'in Kuva-yı Milliye Aleyhindeki Faaliyetleri.....	19
1.	Cemal Bey'in İşgallere Bakışı.....	19
2.	Cemal Bey'in Azınlıklara Karşı Tavrı	20
3.	Cemal Bey'in İttihatçılara Karşı Tavrı	23
4.	Cemal Bey'in Ermeni İddialarını Destekleyen Beyanâtı	27
5.	Jandarmanın Dahiliye Nezaretine Bağlanması.....	28
C	Cemal Bey'in Dahiliye Nazırlığının Sona Ermesi.....	31

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM CEMAL BEY'İN II. KONYA VALİLİĞİ DÖNEMİ

A	Cemal Bey'in Konya Valiliğine Atanması ve Görevine Başlaması	35
B	Cemal Bey'in Valiliği Döneminde Konya	39
1.	Vali Cemal Bey-Kuva-yı Milliye Çekişmesi	39
2.	Vali Cemal Bey'in Sivas Kongresi'ne Delege Gönderilmesini Engellemesi	44
3.	Heyet-i Nasihanın Konya'ya Gelişi	46
4.	Tahkik Heyetinin Konya'ya Gelişi	50
5.	İade-i Emval Komisyonunun Kurulması	53
C	Cemal Bey'in Konya'daki Komutanların Görevden Alınmasındaki Rolü	54
1.	Mersinli Cemal Paşa İle Mücadelesi	55
2.	12. Kolordu Kumandanı Albay Fahrettin (Altay) Bey İle Mücadelesi	60
3.	Yarbay Selahaddin Bey İle Mücadelesi	62
4.	Ali Sait Paşa İle Mücadelesi	66
D	Cemal Bey'in Valilik Görevinden ve Konya'dan Ayrılışı	69
E	Bozkır İsyanı ve Cemal Bey	78

SONUÇ	81
Bibliyografya	83
Ekler	

ÖN SÖZ

“Cemal Bey’in Konya Valilikleri” adını taşıyan tez çalışmamızda, birinci ve ikinci Konya Valilikleri döneminde Cemal Bey’in Milli Mücadele’ye karşı tavrını, faaliyetlerini, ana hatlarıyla hayatını ve Konya’nın Milli Mücadele’ye geç katılımında Cemal Bey’in etkisini incelemeye çalıştık. Atatürk’ün Nutuk’ta “Dahiliye Nazırının haince hareketlerine âlet olarak halkı fiilî olarak silahlandırmaya ve birbirini öldürtmeye kalkışan” ve “Ferit Paşa Kabinesi’nin Anadolu’da önemli bir dayanak noktası” sözleriyle eleştirdiği Cemal Bey ile ilgili doğrudan bir çalışma yapılmaması Milli Mücadele açısından olduğu gibi Konya’mız açısından da önemli bir eksiklikti. Bu çalışma, böyle bir eksikliği kapatabilmek düşüncesinin ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Birinci Dünya Savaşı’nın bitiminden sonra başlayan işgaller ve buna bağlı olarak gelişen Milli Mücadele hareketi süresi içerisinde Konya Valiliği yapan Cemal Bey’in hayatını dört ayrı bölümde ele alınmıştır. Giriş kısmında Konya Valiliği öncesi Cemal Bey’in bulunduğu diğer görevler ve Cemal Bey ile ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır.

I. Bölümde, Cemal Bey’in birinci Konya Valiliği dönemi ve bu dönemde Konya’daki faaliyetleri incelendi. II. Bölümde, Cemal Bey’in I. Konya Valiliğinden sonra, I. Damat Ferit hükümeti’nde sadece bir ay süren Dahiliye Nazırlığı dönemindeki Milli Mücadele Karşıtı faaliyetleri anlatıldı. III. Bölümde, İkinci defa Konya Valiliği dönemi, bu dönemde Damat Ferit Hükümeti’nden aldığı destekle daha da şiddetli bir biçimde sürdürdüğü Kuva-yı Milliye düşmanlığı ve Milli Mücadele aleyhine yürüttüğü faaliyetleri anlatıldı. IV. Bölümde ise, Konya Valilikleri sonrasındaki hayatı hakkında kısa bir inceleme yapıldı.

Biz bu çalışmamızda Konya’nın bütün bu şanssızlığını ortaya koymaya çalıştık. En büyük eksikliğimiz tüm aramalarımıza rağmen Milli Mücadele döneminin Konya Basınına (Babalık-Öğüt) ulaşamamış olmamızdır.

Gerek Konya’daki kütüphanelerde (Mevlana Müzesi, İl Halk Kütüphanesi, Koyunoğlu Müzesi, Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi), gerekse Ankara ve İstanbul’daki kütüphanelerde (Milli Kütüphane, Hakkı Tarık Us ve Beyazıt Kütüphaneleri, TİTE Arşivi) tüm aramalarımıza rağmen o dönemin Konya gazetelerine ulaşamadık. Mehmet

Önder'in ve Hasan Odabaşı'nın aileleriyle görüşmelerimizden de bir netice elde edemedik. Bu eksikliğimizi diğer kaynaklarla gidermeye çalıştık.

Konuyu araştırırken, karşılaştığım güçlüklerin halledilmesinde yardımlarını ve aydınlatıcı fikirlerini esirgemeyen değerli danışman Hocam Doç. Dr. Osman Akandere'ye, her zaman yanımda olan aileme teşekkürlerimi sunarım.

Süleyman PINARCI

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
agt.	: Adı geçen tebliğ
AAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
Ask.Şb.Bşk.	: Askerlik Şubesi Başkanı
ATASE Arş.	: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	: Bakınız
BN.	: Belge Numarası
C.	: Cilt
D.	: Dosya
Fh.	: Fihrist
GN.	: Gömlek Numarası
HTVD	: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
K.B.	: Kültür Bakanlığı
KI	: Klasör
KN.	: Kutu Numarası
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
TİH.2/1	: T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları , Türk İstiklal Harbi. C.2, Kısım:1, Ankara 1999.
TİH.2/2	: T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları . Türk İstiklal Harbi. C.2. Kısım:2. Ankara 1999.
TİH 2/3	: T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları , Türk İstiklal Harbi. C.3, Kısım:3. Ankara 1999.
TİTE Arş.	: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Arşivi
vd.	: ve devamı
VN.	: Vesika Numarası
YL.	: Yüksek Lisans
TTK	: Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

CEMAL BEY ve KONYA VALİLİĞİ ÖNCESİ

Artin Cemal olarak da anılan Cemal Bey, 1862 yılında Antalya'nın (Teke Sancağı) İbradı Nahiyesi'nde (1990'da ilçe olmuştur) dünyaya gelmiştir. Babası Ahmet Nazif Efendi'dir. Fatih Rüştiyesini bitirdikten sonra Mektebi Mülkiyenin yüksek kısmında bir süre okumuştur. 1884 yılında Nahiye Müdürü olarak göreve başladı. Üç yıl Nahiye Müdürlüğü yaptıktan sonra 1887 yılında Ünye Kaymakamlığına atandı. Sırasıyla Midyat, Avanos, Balâ, Hamidiye, Divriği, Nevşehir, Alâiye Kaymakamlıklarında bulundu. 1903 yılında mutasarrıflığa yükseltilerek Kerkük Sancağı'na atandı. Havran, Kayseri, İzmit, Bolu sancaklarında toplam olarak 9 yıl mutasarrıflık yaptı. 4 Eylül 1912 tarihinde Mamuretülaziz (Elazığ) valisi oldu¹. Bu görevde iken Ermenileri himaye ettiği gerekçesiyle² 1 Mayıs 1915 tarihinde ittihatçılar tarafından emekliye sevk edildi. O da bu işlemin sonucu olarak koyu bir İttihatçı düşmanı kesildi. Bunun ödülü olarak Mütareke Döneminin başında yeniden göreve alınmış ve Konya Valiliğine atanmıştı³. 28 Kasım 1918 tarihinde Konya Valiliğine atanan Cemal Bey, 4 Mart 1919 tarihinde kurulan birinci Damat Ferit kabinesinde Dahiliye Nazırlığına getirildiğinden, 7 Mart 1919 tarihinde Konya Valiliğinden ayrıldı. Böylece Konya'daki birinci valiliği son bulmuş oldu⁴.

Dahiliye Nazırlığı sırasında İstanbul Polis Müdürünü İngilizlerden izin almadan değiştirmeye kalkışması kabinede sorunlar yarattı ve Damat Ferit'in ikinci kabinesine alınmadı. 24 Nisan 1919'da yeniden Konya Valiliğine atandı. Bu dönemde Konya'daki Kuvay-ı Milliye örgütlenmelerini bastırmaya çalıştı, yurtsever subayları Konya'dan uzaklaştırmak istedi, Sivas Kongresi'ne delege gönderilmesini engelledi. Bunun üzerine Sivas'taki Heyeti Temsiliye, Miralay Refet Bey'i Konya üzerine gönderdi. Vali Cemal Bey tutuklanacağını anlayınca İstanbul'a kaçtı (25 Eylül 1919). Bir süre işsiz kaldı, daha sonra Damat Ferit dördüncü kez Sadrazam olduğunda Sadaret Müsteşarlığına atandı (19 Nisan 1920)⁵. Ferit Paşa beşinci kabinesini kurduğunda da hükümete Ticaret ve Ziraat Nazırı olarak girdi (31 Temmuz 1920)⁶.

¹ Kamil Erdeha, *Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s.267.

² Kenan Esengin, *Milli Mücadele'de Ayaklanmalar*, Kamer Yayınları, İstanbul 1998, s. 61.

³ Kamil Erdeha, *Yüzellilikler yahut Milli Mücadele'nin Muhasebesi*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1998, s.41.

⁴ Kamil Erdeha, *Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler*, s.267.

⁵ Takvim-i Vekayi, 31 Temmuz 1920, no: 3918. (Bkz. ekler bölümü)

⁶ İlhami Soysal, *150'likler*, Gür yayınları, İstanbul 1988, s.272, Mehmet Tevfik Biren, *Bir Devlet Adamının II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, C. II, Arma Yayınları, İst. 1993, s.412.

Cemal Bey devlet hizmeti dışında Hürriyet ve İtilaf Fırkasında da önemli görevler üstlenmişti. Kimilerinin yeni Nazırlıklara getirildiği, kimlerinin Nazırlıktan alındığı Fırka toplantılarında görülmeye başlanan⁷, Dahiliye Nazırlığının sona ermesi üzerine Fırkanın ikinci Reisliği görevini üstlenen Cemal Bey, kısa süre sonra Konya Valiliğini bu göreve tercih etmiştir. Hürriyet ve İtilaf Fırkasının 26 Mayıs 1920'deki toplantısında oluşturulan yeni yönetiminde yer alan Cemal Bey⁸, 6 Ekim 1921'de Fırkanın İdare Meclisi Azalığını üstlendi.⁹ 13 Şubat 1922 tarihinde yayınladığı bir beyannamede ise Mutedil Hürriyet ve İtilaf Fırkası Birinci Başkanı unvanını kullanıyordu¹⁰. Cemal Bey Hİ Fırkası içinde Milli Mücadele'ye karşı savaşını sürdürmekteydi. 17 Mart 1919'da Hİ Fırkası merkezinde “60 İngiliz lirası karşılığında bazı kesanı Anadolu'ya gönderme” kararının verildiği toplantıda Cemal Bey de hazır bulunmaktaydı¹¹. Cemal Bey Hürriyet ve İtilaf Fırkası Genel Merkezinin daha canlı çalışmak üzere tensikine çalışmaktaydı¹².

Cemal Bey Kuvay-ı Milliye'nin baskısı ile Konya'yı terk ettikten sonra da, Milli Kuvvetlerin hedefi olmaktan kurtulamadı. Nitekim Konya'dan kaçışından bir hafta sonra, Heyet-i Temsiliye Namına Mustafa Kemal imzasıyla, Bütün Kolordu Komutanlarına ve Milli Mücadele'ye yardımcı olan Vali ve Vali Vekillerine, Harbiye ve Dahiliye Nazırlarına çekilmek üzere gönderilen şifrede; “ *Dahiliye Nazırının haince hareketlerine alet olarak halkı fiilî olarak silahlandırmaya ve birbirini öldürtmeye kalkışan Konya Valisi Cemal, Elazığ Valisi Ali Galip ve Malatya Mutasarrıfı Halil Beylerin tutuklanarak harp divanına verilmeleri...* ” denilerek Cemal Bey'in Harp Divanına verilmesi talep ediliyordu¹³. Yine 11 Kasım 1919 tarihli Heyet-i Temsiliye kararı da Cemal Bey'in tutuklanarak sorgulanması isteniyordu¹⁴.

Daha sonra Cemal Bey, Milli Mücadele karşıtı faaliyetlerinden dolayı, Ankara Bidayet Ceza Dairesinin 5 Temmuz 1920 tarihinde Hıyaneti Vataniye Kanununun ikinci maddesi mucibince derdestlerine ve tekrar muhakeme edilmek üzere idamlarına karar

⁷ T.İ.T.E, Kutu:64, Gömlek:106. (Bkz. Ekler bölümü).

⁸ Tarık Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.II, İst. 1999, s.277, İlhami Soysal, *Kurtuluş Savaşı'nda İşbirlikçiler*, Gür Yayınları, İstanbul 1985, s.133.

⁹ Cengiz Dönmez, *Milli Mücadele'ye Karşı Bir Cemiyet: İngiliz Muhibleri Cemiyeti*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s.148.

¹⁰ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C.IV, TTK., Ankara 1996, s.275.

¹¹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., C.II, İst.1983, s.437.

¹² TİTE, Kutu: 64, Gömlek:157.

¹³ Mustafa Kemal, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004, s.135.

¹⁴ Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, TTK., Ankara 1974, s.40.

verdiği 29 kişiden biri oldu¹⁵. Anadolu direnişini kırmak için elinden geleni ardına koymadı.

30 Ağustos 1922 Zaferini takip eden günlerde Milli Mücadele karşıtlarından olup da kaçamayanlar birer birer tutuklanmaya başlandı. Cemal Bey de 1922 yılı Kasım ayı başlarında İstanbul'da tutuklandı¹⁶. Fakat bir yolunu bulup yurt dışına kaçtı¹⁷. Ortalık yatıştır yatışmaz dönmeye kararı olduğu için dönüşü kolay olan Varna şehrini tercih eden Cemal Bey, ülkesine dönerek suçsuzluğunu kanıtlamak istiyordu. Nitekim öyle yaptı. Lozan Antlaşması'nın imzalanması üzerine İstanbul'a döndü. 1923 Ağustosunda tutuklanarak Vatana Hıyanet suçundan İstanbul 1. Ağır Ceza Mahkemesinde yargılanmaya başlandı. Dahiliye Vekili Ferit Bey, Yüzelli Kişilik Liste Büyük Millet Meclisinin 16 Nisan 1924 tarihli gizli oturumunda görüşülürken, Cemal Bey hakkında şu bilgiyi veriyordu. “ *İstanbul'da mevkuftur. Muhakeme edilmektedir. Fakat mahalline tebligat yaptım ve:*

-Mahkemededen Ali Galip gibi çıkarsa o dakika bana haber veriniz, atayım, dedim. Artin Cemal denilen herif (Konya vali-i esbakı sesleri) ”¹⁸.

Cemal Bey henüz memlekete çok hizmet edecek yaşta iken 1915 yılında İttihatçılar tarafından emekliye sevk edilmişti. O da bu işlemin sunucu olarak koyu bir İttihatçı düşmanı kesilmişti. Bunun ödülü olarak Mütareke Döneminin başında yeniden göreve alınmış ve Konya Valiliğine atanmıştı. Pek doğaldır ki, kendini göreve getiren hükümetin buyruğundan dışarı çıkmayacaktı. Yoksa onu yeniden emekliye sevk ederlerdi. O zamanki hükümetler de ondan Kuva-yı Milliye'nin ezilmesini istemişlerdi. O da Konya Valiliği sırasında hükümetin emirlerini ve isteklerini yerine getirmişti. Bundan dolayı nasıl suçlu olabilirdi? Gerçi kendisi Sevr Antlaşması'nı kabul eden son Damat Ferit kabinesinde Ticaret ve Ziraat Nazırı olduğu için yüzeli kişilik listeye alınmıştı ama mesele bu noktaya gelince onu hiç suçlamak mümkün değildi. Çünkü, Sevr Antlaşmasının ön görüşmeleri bizzat Damat Ferit tarafından yürütülmüş, sonra Saltanat Şurası'nda kabul edilmiş ve Padişahın onayından geçmişti. Bu, yüksek bir politika idi. Kendisi o tarihte hiç önemi olmayan bir bakanlığın başında bulunuyordu. Bu antlaşmanın kabulünde ne gibi etkisi olabilirdi? Onu kim dinlerdi? Kaldı ki Damat Ferit ile aralarının açık olduğunu Mısır'daki sağır sultan bile duymuştu. Damat Ferit'e karşı hep mücadele ederek Devletin onurunu

¹⁵ Cemil Topuzlu, *80 Yıllık Hatıralarım*, Arma Yayınları, İst. 1994, s.213, Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, TTK Yayınları, Ankara 1991, s.138.

¹⁶ İlhami Soysal, *150'likler*, s.96.

¹⁷ Refik Halid Karay, *Minelbab İlelmihrab*, İnkılâp Kitabevi, İst. 1992, s.298.

¹⁸ Kamil Erdeha, *Yüzellikler yahut Milli Mücadele'nin Muhasebesi*, s.42.

kurtarmaya çalışmamış mıydı? Cemal Bey kendisini böyle savunuyordu¹⁹ ama bu savunması da onu yurt dışına çıkarılmaktan kurtaramamıştı.

Ziraat ve Ticaret Nazır-ı Esbakı Cemal Bey, 7 Ağustos 1924 yılında Siena vapuruyla Romanya'ya gönderilince Köstence şehrinde yaşamaya başlamıştır. Köstence'de Decebak sokağı 62 numarada oturan Cemal Bey, Türkiye'de bulunan iki oğlunun gönderdiği para ile geçinecek ve sürgün hayatı boyunca siyasetle meşgul olmayıp, her şeyden elini ayağını çekecektir. Emniyet Genel Müdürlüğünün 2 Aralık 1932 tarihli raporunda, Keşmirzade Cemal Bey'i gurbet hayatının ıslah ettiği, çok ihtiyarladığı ve oğlunun ölümü nedeniyle her şeyden vazgeçtiği yazılmıştır²⁰. Cemal Bey daha yurt dışına çıkar çıkmaz, 3 Haziran 1925'de pişmanlık duyup bir af dilekçesi gönderecektir. Kendisine Dahiliye Vekaletince bu isteğin karşılanamayacağı cevabı verilecektir. Cemal Bey özellikle Cumhuriyet'in 10. yılında af çıkacağı söylentileri üzerine 1933 yılı içinde af dilekçeleri yağdırmıştır. 2 Ağustos 1933 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'dan Cumhuriyet'in 10. yılı sebebiyle af talebinde bulunduktan başka, Atatürk'e 11 Eylül 1933'te bir mektup daha yollamıştır. Cemal Bey bundan sonra 27 Ekim 1937'de yazdığı mektupta, yaşının artık 75 olduğunu ve kalan ömrünü vatanında ve ailesinin yanında geçirmek istediğini ifade etmiştir²¹.

150'likler listesinde Sevr Muahedesi imzalayanlar grubu içerisinde 11 numarayla yer alan, 1927'de vatandaşlıktan çıkarılan Cemal Bey, sürgün hayatı boyunca çok sıkıntı çekip, hiçbir faaliyete karışmamıştı. Affın çıkışıyla beraber Köstence'den "Romanya" vapuruyla 26 Temmuz 1938'de İstanbul'a dönecektir. Döndükten sonra Keşmir soyadını alan Cemal Bey hakkında İstanbul Valiliğince her ay rapor tutulacaktır. Cemal Keşmir Bey 29 Eylül 1949'da, 87 yaşında iken, Cerrahpaşa Hastanesi'nde ölmüştür²². Oğlu, ekonomi profesörü ve 15. ile 16. Cumhuriyet Hükümetlerinin Maliye ve Ticaret Bakanlarından (Tokat Milletvekili) Halit Nazmi Keşmir'dir. Nazmi Keşmir 1946'da Recep Peker, 1947'de Hasan Saka Hükümetlerinde Maliye Bakanlığı yaptı ve 1948'de öldü.

Cemal Bey, 20 Kasım 1918'de kurulan Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti kurucularından olup²³ koyu bir Hürriyet ve İtilâf Partisi taraftarı, İngiliz Muhipleri

¹⁹ Age., s.42.

²⁰ Sedat Bingöl, Yüzellilikler Meselesi, (Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1994, s.136.

²¹ Age., s.136.

²² Age., s.188.

²³ Tarık Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s.154.

Cemiyeti üyesi ve doğaldır ki sivri bir İttihatçı düşmanı idi. Bu İttihatçı düşmanlığı onu Ermeni dostluğu yapmaya kadar itmiştir. Koyu bir İttihatçı düşmanı olarak, en koyu Ermeni taraftarları bile 300 bin Ermeninin öldürüldüğünü ileri sürdükleri bir sırada, Cemal Bey ölü sayısının 800 bin olduğunu söyleyerek ittihatçılardan intikam almaya kalkıştı. Türk halkı tarafından Artin Cemal diye anılmaya başlandı²⁴.

Cemal Bey bu İttihatçı düşmanlığını Konya valilikleri döneminde de artırarak sürdürmüştü. İtalyanlar Konya'yı işgal ettikleri zaman, bu hadisenin önemini öğrenmek isteyenlere Cemal Bey şu cevabı veriyordu: *‘Bu hususta merkezden henüz bir talimat almadım. Eğer İtalyanlar burayı işgal maksadı ile gelmiş olsalardı, her şeyden evvel hükümet dairesini de işgal ederlerdi.....Mesele bu değil, asıl dert şudur; İttihatçılar memleketi soyup soğana çevirdiler, milleti bugünkü elim vaziyete düşürdüler. Şimdi de Kuva-yı Milliye namı altında yeni bir oyuna giriştiler. Elde avuçta ne varsa onu da mahvetmeğe çalışıyorlar. İşte bu mecnunane hareketlerdir ki işgali de, mahvü inkırazı da, velhasıl her şeyi getirebilir.’*²⁵ Konya'nın işgale uğradığı bir zamanda bile işgalden daha çok İttihatçıları tehlike olarak gördüğünü gösteren bu sözleri onun hayat felsefesini de yansıtmaktadır. Cemal Bey'in niçin bu kadar koyu bir İttihatçı düşmanı olduğunu İtilafçı basından Alemdar gazetesinin onunla ilgili şu yorumundan çıkarmak mümkün: *‘Hayatı siyasiyeye karıştığı zaman İttihat ve Terakki'nin sillesini yemiş olan, Devlet-i Âliye'nin şimdiki Umuru Dahiliye Nazırı bir zaman Bekir Ağa bölüğünde sonra hapisane-i umumiyyede köhne bir saç mangalın küllerini karıştırmak saadetini idrak eylemişti.’*²⁶

Yine aynı gazeteye göre; Mektebi Mülkiyenin pek güzide olarak yetiştirdiği kimselerden olmakla beraber hıdmeti dahiliyenin her kısmında iktisab eylemiş olan Cemal Bey, kanaatini tatbikte zerre kadar tereddüt etmeyen, keskin icraata taraftar bir şahsiyettir. Cemal Bey'in yegane kusuru idare-i maslahatı tecviz eylememesi (desteklememesi) olabilir. Onu yolundan alıkoyacak küçük büyük hiçbir engeli dinlemez, ya onu kırar veyahut itaat etmezdi²⁷.

İngiliz belgelerine göre *‘amansız Kemalist düşmanı’*²⁸ olan Cemal Bey, İfham gazetesine göre *‘milliyetsiz-kozmopolit yolda gidenlerden’*²⁹ biri, eski sadrazamlardan

²⁴ Kamil Erdeha, *Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler*, s.267.

²⁵ Mehmet Önder, *Milli Mücadele'de Konya Delibaş Hadisesi*, Yeni Kitap Basımevi, Konya 1953, s.44.

²⁶ Refi Cevad (Ulunay), “Yeni Dahiliye Nazırı ve Hürriyet ve İtilaf”, *Alemdar*, no:1389-79, 9 Mart 1335, s.1.

²⁷ “Dahiliye Nazırının İstifası”, *Alemdar*, 8 Nisan 1335, no: 1417-105, s.1.

²⁸ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, çeviren: Cemal Köprülü, TTK yay., Ankara 1991, s.177.

²⁹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C.II, Ankara 1994, s.216.

Tevfik Paşa'ya göre “*tenevvür etmemiş biri.*”³⁰, Damat Ferit Paşa'ya göre “*bir kaza tahrirat kâtipliğini idareye muktedir olmayan bir adam*”³¹, Mustafa Kemal'e göre ise; “*Dahiliye Nazırı'nın haince hareketlerine âlet olarak halkı fiilî olarak silahlandırmaya ve birbirini öldürtmeye kalkışan*” ve “*Ferit Paşa Kabinesi'nin Anadolu'da önemli bir dayanak noktası olan*”³² birisi idi.

Yine Mustafa Kemal, Cemal Bey'le ilgili olarak Mazhar Müfit Bey'e Sivas'ta şunları söylüyordu: “*Maahaza, Cemal Bey, yabana atılacak biri değil. Meziyetlerini, azim ve teşebbüslerini, enerjisini bize âzâmî nâmütenahî husumet arz etmesine rağmen takdir ederim. Eğer Damat Ferit hâininin emrinde olacağı yerde bizimle birleşerek çalışmış olsaydı, muhakkak ki memleket için de, şahsı için de büyük faydalar sağlayacaktı. Anlaşıyor ki, Ferit Paşa'dan çok şeyler bekliyor ve ona inanmış bulunuyor. Belki ihtirası ve ikbal perestliği de var.*”³³ Cemal Bey gerçekten de M. Kemal'in dediği gibi ihtiraslı bir insandı. Çünkü Cemal Bey birinci Konya Valiliğinden önce 20 Kasım 1918'de kurulan Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyetinin kurucuları arasında³⁴ iken, Konya Valiliği esnasında Sulh ve Selamet Fırkası'nın Konya şubesi kurucularını Müdafaa-i Milliye maksadı ile çete kurmak suçundan Divan-ı Harbi Örfî'ye verdi ve Cemiyet hakkında tahkikat açtırdı³⁵.

Onun böyle bir faaliyette bulunması belki de Sulh ve Selamet Fırkası'nın siyasi alanda etkili olamadığını³⁶ görüp, daha yükselebilmesi için bu fırkanın bir katkısı olamayacağını düşünmesinden kaynaklanmış olabilirdi. Nitekim çok ateşli bir Hürriyet ve İtilafçı olan Cemal Bey bunun faydasını fazlasıyla görmüştü.

Bu ihtirasına bir örnekte onun İngilizlerden 150.000 sterlin para almasıydı.³⁷ Mustafa Kemal Amerikan radyosuna yaptığı bir konuşmasında “*Bizim Hükümetimiz yabancı hile ve müdahaleleriyle zayıflatılmıştır. Milliyetçilerin İngiliz ve Fransızlardan yardım aldığı yalandır. İngiliz sermayesi Türkiye'yi mahvediyor. Biz İngiltere'deki eski Türk Dostları Cemiyeti Başkanı Adil Bey'in iki yüz bin sterlin, Konya Valisinin yüz elli bin sterlin ve belki de Ankara Valisinin bu miktar para aldığını biliyoruz*”³⁸ diyordu.

³⁰ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, TTK Yayınları, Ankara 1984, s.196.

³¹ *Age.*,s.215.

³² M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, s.177.

³³ M. Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. I, TTK Yay., Ankara 1997, s.318.

³⁴ Tarık Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.II, s.154, Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C.I, Ankara 1993, s.35.

³⁵ Ahmet Avanas, *Milli Mücadele'de Konya*, AAM., Ankara 1998, s.62.

³⁶ Tarık Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, İst. 1999, s.156.

³⁷ Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, C.I, TTK Yayınları, Ankara 1975, s.171.

³⁸ Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Çağdaş Yayınları, İst. 1982, s.203.

Cemal Bey Valilik yaptığı dönemde Konya’da Kuva-yı Milliye ruhunu öldürmek için elinden geleni yapıyordu. Konya’da bulunan İngiliz İrtibat Subayı 25 Eylül 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiseri Amiral De Robek’e gönderdiği telde, Cemal Bey’e büyük övgülerde bulunarak Onun diğer Türklere benzemediğini, hükümete bütün kalbi ile bağlı olduğunu ve bütün amacının kanunları uygulamak olduğunu söylüyordu. İngiliz irtibat subayının Cemal Bey’i övmesi de göstermektedir ki, Konya Valisi millî düşünceye yakın olmaktan çok İngilizlerin Anadolu’da takip ettiği politikalara yakın bir isimdir³⁹.

I. BÖLÜM

CEMAL BEY’İN I. KONYA VALİLİĞİ DÖNEMİ

A) Cemal Bey’in Konya’ya Gelişinden Önce Konya’nın Durumu

Millî Mücadele yıllarında Konya, coğrafi konumu kadar, manevi yapısı ile de Orta Anadolu’nun belkemiği idi. Halk üzerinde etki kudretini temsil eden din adamlarını, Selçuk Türklerinden Osmanlı Türklerine miras ilim müesseselerinde yetiştiren kültür merkeziydi. O günlerin mülkî taksimatına göre, bugünkü dört ilimizin sınırlarını kapsıyordu. Tek ulaşım aracı olan Anadolu-Bağdat Demiryolunun kavşak noktasıydı.

Konya’nın bütün bu özellikleriyle Milli Mücadele safında olması, vatan kurtuluşunu hedef alanlar için ne ölçüde ihmal edilmez ise, karşı düşüncede olanlar için de Konya’nın menfi tutumunun önlenmesi o nisbette gerekli idi. Bab-ı Âli, Saray, İşgal Kuvvetleri, yerli ihanet yuvaları böylece Konya üzerinde hazırlıklı idiler. Cemal Bey bu gaye ile Vali olarak gönderilmişti⁴⁰. Cemal Bey 25 Kasım 1918 tarihinde Konya’ya Vali olarak atandı⁴¹.

Konya vilayeti, merkezden tayin edilen valiler tarafından idare edilirdi. Vali en büyük idari amirdi. Tayinler padişahın gönderdiği bir fermanla bildirilirdi. Atananlar Ferman okunduktan sonra yapılan merasimle görevlerine başlardı. Valiler en büyük mahalli amir olduklarından şehrin imarı, ziraat, sağlık, eğitim ve öğretim kısacası her şeyden mesul idiler. Valilerin yetkilerini 20 Temmuz 1919 tarihinde Konya’ya Vali tayin edilen Cemal Bey, göreve başlama merasiminde yaptığı konuşmada şöyle açıklar. *“Şimdiye kadar birçok valiler evamr-i aliyenin kıraatında hazır bulunmuş olmanız*

³⁹ Taha Niyazi Karaca, “Milli Mücadele’de Bozkır İsyanları”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 16, s.172, Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, C.I,Ankara 1975, s.150.

⁴⁰ Cemal Kutay, *Kurtuluşun ve Cumhuriyet’in Manevi Mimarları*, Diyanet İşleri Bşk., Ankara 1972, s. 67.

⁴¹ BOA.,25 Kasım 1335 tarihli mazbata (Bkz. ekler bölümü) .(Kamil Erdeha tarih olarak 28 Kasım’ı vermektedir. Kamil Erdeha, *Milli Mücadele’de Vilayetler ve Valiler*, s.267).

*tabiidir. Ve ihtimal ki birçok defa memlekette yollar yapılacağına, mektepler açılacağına, mebani-i aliyeler (büyük binalar) vücuda getirileceğine ziraat ve sanayide sur-u cedide-i İslahiye tatbik olunacağına birçok mevaid işitmişsinizdir. Ben bunların hiçbirisini vaad etmiyorum. Yalnız memleketin husul-ı umurunu, ahalinin eshab-ı saadeti için ne yapılmak mümkün ise onları yapacağımı değil, yapmaya çalışacağımı taahhüt ediyorum. Yapmak başka, yapmaya çalışmak yine başkadır.”*⁴²

B) Cemal Bey'in Konya'daki Faaliyetleri

Cemal Bey Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra 11 Kasım 1918 tarihinde kurulan Tevfik Paşa Hükümeti tarafından 28 Kasım 1918'de Konya Valiliğine tayin edildi. Koyu bir Hürriyet ve İtilaf Partisi mensubu ve İngiliz Muhipler Cemiyetinin faal bir üyesi olduğundan İttihat ve Terakki Partisine düşmanlığı ile tanınıyordu. Mektupçusu Etselli de kendisi gibi ateşli bir Hürriyet ve İtilaf Partisi taraftarıydı. Cemal Bey'in Birinci Valiliği döneminde en önemli olay daha önce anlattığımız gibi II. Ordu ile VII. Ordunun Konya'ya nakledilmesidir. Kısa zamanda 12. Kolordu ve II. Ordu mensuplarına da İttihat ve Terakki Partisinin düşmanı olduğunu hissettirdi. Kendisi gibi düşünmeyen, vatansever subaylara “*ittihatçı*” damgasını vurarak İstanbul'a jurnal etti ve görevlerinden aldırıldı. Bunların içinde Binbaşı Rüştü (Akalı) ve Fahrettin Bey (Altay) bulunuyordu.

Cemal Bey, Konya Valiliği görevine başladığı zamanki durumu Alemdar gazetesi muhabinine şu sözlerle anlatıyordu: “*Konya'ya gittiğim zaman İttihat ve Terakki hükümeti tarafından bila sebep vicdanları titreten bir adaletsizlikle haps edilen birçok evladı Arap mevcut idi. Bu adamların çekmedikleri sefalet kalmamıştı. Konya'nın bî eman kışı bu zavallıları kırmış geçirmişti. Kalanlarda gömleksiz, çamaşırsız, tamamıyla üryan bir halde karlar üzerinde sürünüyorlardı....Bunlar hakkında derhal teşebbüste bulunarak muvafık oldum. Mahpustan çıktıkları gün, öyle tezahüratta bulundular ki, müteessir olmamak kabil değildi.....Bunlar beşer idi. Hemcinsimiz idi. Tabii böyle bî günah yere mağdur edilen bu adamların hakk-ı hürriyetini iade etmek bütün beşeriyeti memnun etmek demektir.”*⁴³

Cemal Bey'in Vali olması ile birlikte yeni dönemde yapılan işlerden birisi, önceki dönemin icraatları üzerine araştırmadır. Bu doğrultuda, Muammer Bey'in Konya

⁴² Ahmet Avanas, *age.*, s.47.

⁴³ “Dahiliye Nazırı Cedidi Cemal Bey Efendi ile Mülakat”, *Alemdar*, no:1389-79, 9 Mart 1335, s.1.

Valiliği döneminde kurulan Köylü Bankasına sermaye tedarik etmek için toplanan zahirelerin toplanması ve satılması esnasındaki usulsüzlükler hakkındaki şikayetler incelemeye alınır⁴⁴.

Cemal Bey Konya Valiliği süresince Konya’da millî bir teşkilatın oluşturulmaması için elinden geleni yapıyordu. Nitekim 24 Temmuz 1919 tarihinde Dahiliye Nezaretine gönderdiği telgrafta : “*Buraca bütün mevcut meselenin pek vahim olacağına kail olduğumdan mülhakat-ı vilayetde böyle bir teşkilat vuku’una meydan verilmemesi için çalıştım ve suret-i kat’iyede muvaffak oldum. Esasen Konya Vilayeti müteyakkız olmayıp da bu teşkilat Konya’ya da teşmîl edilebilmiş olsa idi öyle sanırım ki bugün İstanbul’da da merkezi Hükümeti tanımayacak bir hükümetin baş göstermiş olacağından şüphe edilmemesi iktiza eder.*”⁴⁵ diyordu. Bu yazı aynı zamanda Konya’nın İstanbul Hükümeti için ne derece önemli bir bölge olduğunun Cemal Bey tarafından ifade edilmiş hali idi.

Esasen bu Vali kendi mevkii nedenleriyle o zamana kadar da açık ve gizli gizli, İstanbul Hükümeti lehine yaptığı propagandalarıyla Konya ve dolaylarını kendi egemenliği altına sokmuştu. Artık; Zeynelabidin Hoca da Vali Cemal Bey’i destekleyerek, Vali Cemal Bey de Zeynelabidin’in otoritelerine güvenerek Konya ve dolaylarındaki milli hareketlere karşı, beraberce diyebileceğim girişimlerde bulunuyorlardı.

Bu devrelerde Zeynelabidin Hoca, İstanbul ile Konya arasında mekik dokurcasına gidip geliyor, sık sık Konya’ya geliyor, kimilerini evlerinde veya dükkanlarında gizli gizli toplantı yapılarak, kendi yandaşlarıyla birlikte “*Halife ordusu geliyor, Şark’tan büyük bir yeşil ordu geliyor.*” gibi yalanlarla, cahil halkın kimilerini korkutarak, kimilerini de şahlandırarak kendi yönlerine bağlayabilme gayretleri gösteriyorlardı⁴⁶. Tüm bu olup bitenler Cemal Bey’in gözleri önünde cereyan ediyordu.

Çok enerjik bir adam olan Cemal Bey Konya’da, “*Kuva-yı Milliye ruhunu öldürmek, vatanseverleri ezmek ve Konya’yı millî ülküye menfi bir merkez haline getirmek!*” için elinden gelen her şeyi yapıyordu. İngiliz Muhipleri Cemiyetine mensup olan ve Artin Cemal de denilen bu Vali, Konya ilindeki bazı ileri gelenlerle “*Harekat-ı Milliye aleyhinde*” iş birliği yapmış, o devrin sarıklı politikacıları arasında ön safta gelenlerden birisi olan ve Konya isyanıyla birinci derecede ilgisi bulunan Bozkırlı

⁴⁴ Caner Arabacı, “Milli Mücadelede Konya”, *Bilgi Yolu Dergisi*, yıl 5, sayı 8, s.102.

⁴⁵ *Belgelerle M. Kemal Atatürk*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2003, s. 53.

⁴⁶ Ali Gülcan, *Kökenleriyle Konya’nın Delibaşı İsyanı*, s.37.

Zeynelabidin Efendi ile de temas kurmuştu. O, “Konya’yı kontrolleri altında bulunduran İtalyanları” bile milli hareket aleyhine kışkırtmak istemişti⁴⁷.

“Sırtkan, yılışık, oynak kapitonlar, kısa donlu İskoç bölükleri” Konya’yı işgal ederken, Konya Valisi “Artin” lakaplı Cemal Bey, onlara yardımcı gibidir. İtalyan İşgal Komutanlığına bina temin eder. İleride üstünde durulacağı gibi, bir eğitim kurumu olan Darü’l-Mualliminin boşaltılmasını sağlar. Cemal Bey, Damat Ferit Hükümetinin Konya’da ki eli, beyni, kısaca her şeyidir.

Müslüman Türk halkı, ilk tepki olarak suskundur, durgundur. Ama onun bu sükûneti, fırtına öncesi deniz sessizliğini andırmaktadır.

Yüzyıllardır Konya içinde yaşayan azınlıklar ise, işgalci İtalyan ve İngilizlerden yüz buldukları için şımarırlar. Şehirde hırsızlık, asayişsizlik olaylar artmaya başlar. Şehirde her haltı işleyen, yolsuz hareketlerin altından gayri Müslim kişiler çıktı mı, başta Vali Artin Cemal’in de himayesi ile mesele kapanmakta faili meçhul kalmaktadır.

Artık suskun, işinde gücünde görünen azınlıklar, Cemal Bey’den aldıkları cesaretle isteklerini peş peşe sıralamaktadırlar. Bu isteklerden birisi de, Alâaddin Tepesinde, çok eski bir kilise olup Selçuklular devrinden bu yana rasathane, mescit, saat kulesi olarak kullanılan tarihi binanın Rumlara teslim edilmesidir. Rumlar, papazların da teşvikiyle aralarında bir heyet kurarak Valiye müracaat edip, bu kulenin kendilerine verilmesini talep ederek bu binayı kilise yapıp kuleye çan takacaklarını bildirirler.

Vali, binanın halen askeri birlik tarafından depo olarak kullanıldığını, onun için asıl 12. kolordu Komutanı Albay Fahrettin Bey’e müracaat etmeleri gerektiğini söyleyip başından savar ve derhal vaziyeti Rumlardan evvel Kolordu Komutanına haber verir. Fakat, Rumların isteklerine resmen engel olacak bir güç yoktur. Vali engel olsa bile, İstanbul isteklerini kabul edecektir. Kaldı ki, Vali Cemal Bey’in azınlıkların arzusunu yerine getirmek üzere harekete geçtiği öğrenilir. Bunun üzerine Fahrettin Bey, bu tarihi abideyi, temeline Kolordu İstihkam Müfrezesine tahrip kalıbı koydurarak 1919 yaz aylarından bir gece yarısı saat iki sularında yıktırır⁴⁸.

Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey, anılarında, Konya Valiliği görevine atanan Cemal Bey’den yakını durur. 1919 yılı kışı özellikle Konya’da çok şiddetli geçmiştir. Her yerde, her şeyde yokluk kol gezmektedir. Cemal Bey, Fahrettin Bey’in Alman olan, fakat Türk uyruğuna geçmek isteyen şoförünü Mütareke hükümleri uyarınca yakalamak

⁴⁷ Selahattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, C. II, MEB., İst. 1991, s.123.

⁴⁸ Caner Arabacı, *Milli Mücadele Dönemi Konya Öğretmenleri*, Damla Matbaacılık, Konya 1991, s. 4-6.

istemiş, bu nedenle vali ile kumandanın arası açılmıştır. Zaten Vali subayları sevmemekte, onları Enver Paşa'nın adamları olarak görmektedir. Ortalıkta bir umutsuzluk kasırgası esmekte, İngilizlerin bütün Anadolu'yu işgal etmelerinden korkulmaktadır.

Konya'da ki subaylar, böyle bir durumda ne yapacaklarını düşünmektedirler. Beyşehir'de bulunan Süvari Alayının Komutanı Binbaşı Nazım (Şehit) Bey, Toros Dağları'nda ki göçebe aşiretlerle görüşmüş, böyle bir durumda Toroslar'ın kuzey yamaçlarına sığınarak bir direnme cephesi kurmanın mümkün olduğunu öğrenmişti. Bu düşüncesini Kolordu Kurmay Başkanı Rüştü Bey'e ve Fahrettin Bey'e açmış, onlarında uygun görüşlerini almıştı. Bu haber Cemal Bey'in de kulağına gitmişti.

Bir gece Konya'da bir evde özel olarak düzenlenen Fahrettin Bey, Rüştü Bey, Nazım Bey, Vali Cemal Bey ve mektupçunun katıldığı içkili ve sazlı bir toplantıda, Cemal Bey bu konuyu açmış ve şöyle demiş:

— *“Bu İngilizler er geç başımıza bir iş açacaklar. Tutuklanacağımızı anlarsak, Toros dağlarında ki göçebe aşiretlerine sığınabilir miyiz?”*

Valinin tutumundan ve kanılarından habersiz olan Nazım Bey, boş bulunmuş ve şu cevabı vermiş:

— *“Onlar buna çoktan hazırlar.”*

Fahrettin Altay'ın dediğine bakılırsa, bu olaydan kısa bir süre sonra, kendisinin Sivas'a, Rüştü Beyinde İstanbul'a atanma emirleri gelmiştir.

Ancak Fahrettin Bey rapor olarak Sivas'a gitmemiş ve Konya'da kalmıştır. 17 Nisan 1919 tarihinde kolordu kumandanlığını Albay Mehmet Selahattin Bey'e devretmiştir⁴⁹.

Cemal Bey'in birinci Valiliği 3 ay 6 gündür. 4 Mart 1919 tarihinde kurulan birinci Damat Ferit Kabinesinde Dahiliye Nazırlığına getirilmesi üzerine (7 Mart 1919) Konya'dan ayrıldı⁵⁰. Artık yeni Vali Konya Fırka Kumandanlığından emekli Rıza Paşa'dır. Kısa valilikten sonra Rıza Paşa'nın yerine Defterdar Burhanettin Bey Vali Vekilliği'ne getirilir.

⁴⁹ Kamil Erdeha, *age.*, s.268.

⁵⁰ Ahmet Avanas, *age.*, s.71.

C) İtalyanların Konya'yı İşgali

1. Konya'nın İşgali

İç Anadolu'da olduğu halde Konya'da işgallerden nasibini almıştır. İtalyanlar 7 Ocak 1919'da , İngilizler de 23 Ocak 1919'da Konya istasyonunu resmen işgal ettiler. İşgal Kuvvetleri demiryolunun idaresini ellerine aldı, bütün mühimmat ve silah depolarının kapısına kilit taktırdı, silahların mekanizmalarını toplayarak bir sandığın içine doldurdular ve üzerine de işgalin mührünü bastılar⁵¹. İşgalcilerin ilk işgal ettikleri yer istasyondur. Bu işgal, ulaşım ve haberleşme ağını kontrolle ilgiliydi⁵². Konya istasyonu binalarından, posta hamallarının ikamet ettiği oda İngiliz Kumandanlığınca İtalyanlara teslim edilir, bagaj hanede de İngilizler kalır. Ayrıca İngiliz askerlerinin barınacağı evlerin temin işi Konya Vilayetinden istenilir. İşgalcilerin kalacağı evi de Valilik temin edilecektir. İşgalciler, kendi haberleşmeleri için gerekli tedbirleri de alırlar. Bunun için İtalyanlar, Konya istasyonu civarında bir arsaya telsiz telgraf direği dikerler⁵³.

İngiliz ve İtalyan işgalcilerin Konya'da en çok istemedikleri güç Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı Devleti'ni harbe sokan Almanlardan kalıntılardır. Önce Konya Vilâyeti dahilinde vesikasız Almanya ve Avusturya vatandaşı kimsenin bulunmadığı tespit edilir. Ardından Konya'da bulunan Alman tebaasından Berhmann ve Antoine Bouhta'nın sınır dışı edilmesi kararlaştırılır⁵⁴.

İtalyanların Konya'ya önemli miktarda asker göndermeleri 1919 yılı ilkbaharıdır. Nitekim Konya'yı 26 Nisan 1919 tarihinde 1300 kişilik bir tabur askerle işgal ettiler. Sevkiyatı İstanbul'dan 24/25 Nisan gecesi yapmışlardır.

İtalyan kuvvetlerinin ilk işgal ettikleri bölge daha evvel de küçük bir birlikle kontrollerine aldıkları istasyon olmuştur. İstasyona çadır kurarak bir ordugâh meydana getirdiler. İlk iş olarak kendilerine iki telsiz ve telgraf istasyonu kurdular. Fırka karargâhlarını Konya merkezine yerleştirdiler. İtalyanların Konya'daki mümessili Titli, Yıldırım Kıtâatı Müfettişi Cemal Paşa'yı ziyaret ederek, İtalyan taburunun Konya'da kalacağını bildirdikten sonra, Tabur Komutanı Miralay "Denzipo" için şehirde bina tedarik edilmesini istedi. İtalyan mümessili isteğini Konya Valisi Cemal Bey'e de iletmiş, ayrıca 4000 İtalyan askerinin geleceği de söylenmiştir. Ancak İtalyanlar böyle bir kuvvet

⁵¹ Hüseyin Koca, *Fahrettin Altay Paşa Hayatı Eserleri*, (S.Ü. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 1990,s.50.

⁵² Caner Arabacı, *age.*, s. 81.

⁵³ Caner Arabacı, *agm.*, s.106.

⁵⁴ *Agm.*,s. 106.

göndermedikleri gibi Konya vilâyeti dahilindeki kuvvetlerin toplamı bile bu rakama ulaşmadı.

Cemal Paşa 26 Nisan 1335 1919 tarihinde Harbiye Nezaretine bir telgraf çekerek, İtalyanların isteklerini bildirdikten sonra 4000 İtalyan askerinin daha Konya'ya geleceğini belirterek; *‘‘İtalyan birliklerine nasıl davranalım?’’* diyerek talimat istedi. Bu telgraf üzerine Harbiye Nezareti 27.04.1335 tarih ve 2037 numaralı telgraf ile şu talimatı vermiştir: *‘‘Top ve makineli tüfeklerle birlikte Konya'ya geldiğine iş'ar buyurulan İtalyan taburu hakkında Makam-ı Sadaret'ten talimat talep edilmiştir. Ancak alınacak talimatın zât-ı âlînize tebliğine değin taburun Konya'ya ve bu suretle vürudunun şiddetle protesto edilmesi, gerek ikâmet ve gerekse iâşe için kendilerine hiçbir muavenette bulunulmaması, Mütareke ahkâmı hilafında hiçbir hareketlerinin protestosuz bırakılmaması ve taburun ahval ve harekâtını dikkat ve ehemmiyetle tefahhusuyla buraya sık sık iş'aratta bulunulması.’’’⁵⁵ Bu talimata rağmen İtalyanların ne askerî ne de mülkî makamlarca protesto edildiği görülmemiştir. Bunun sebebi de; Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve Teali-i İslâm Cemiyeti ile İngiliz Muhipler Cemiyeti'ne mensup Vali Cemal Bey ile Yıldırım Kıtâatı Müfettişi Cemal Paşa'nın işgal kuvvetlerine karşı takip edilecek politikada anlaşamamalarıdır.*

2. İşgallere Karşı Cemal Bey'in Tavrı

Türk'ün öz yurdu, İtilaf Devletleri tarafından birer vesile ile yer yer işgal ediliyordu. Yunanlılar İzmir'e çıkmışlar, bu da yetmiyormuş gibi Anadolu içlerine doğru uzanmaya başlamışlardı. Konya, İtalyanların hissesine düşmüştü. Bir gün iki tabur İtalyan askeri ansızın Konya'ya girivermişti.

Halk bu hadiseyi endişe ile karışık bir sükunetle karşılamış, mahiyetini öğrenmek isteyenlere de, Konya Valisi Cemal Bey şu cevabı veriyordu:

‘‘Bu hususta merkezden henüz bir talimat almadım. Eğer İtalyanlar buraya işgal maksadı ile gelmiş olsalardı, her şeyden evvel Hükümet Dairesi'ni işgal ederlerdi. Çok şükür böyle bir bulunmadılar, bulunacaklarına dair de bir ûna delil ve emare görülmüyor.’’’⁵⁶

⁵⁵ Ahmet Avanas, *age.*, s.28.

⁵⁶ Mehmet Önder, *age.*, s.44.

Bu olmayacak durum karşısında tepki gösteren halkı, Cemal Bey oyalıyor ve aldatarak halkın öfkesini teskine uğraşıyordu⁵⁷. İtalyanların Konya'yı işgal tehlikesine böyle bir vurdumduymazlıkla cevap verebilen Cemal Bey'den, İtalyanlara karşı herhangi bir mukavemet göstermesi de beklenemezdi.

İşgaller döneminde Konya'nın yönetimi maalesef talihsiz ellerdedir. Konya'yı her bakımdan nüfuz ve tahakkümü altına almış bulunan Cemal Bey; Kuvay-ı Milliye ruhunu öldürmek, vatanseverleri ezmek ve Konya'yı millî ülküye menfi bir merkez haline sokmak için elinden gelebilen her şeyi yapıyordu⁵⁸. İstanbul'dan, bilhassa beldenin kaderi üzerinde sözü ve düşüncesi Saray ve Babı Âlî'ce tek geçer hüküm olan Hürriyet ve İtilafçı Zeynelabidin Efendi'nin ilhamı ile Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey, Valiye , İtalyanların aleyhine herhangi bir harekete mani olunmasını emretmişti⁵⁹.

Vali Cemal Bey İngiliz, Fransız ve İtalyanların işgal kuvvetlerinin temsilcilerine yaranmak için aklına gelen her şeyi yapmakta idi. Hatta Vali Cemal Bey Konya'daki Rum ve Ermeni azınlıklarına da yaranmaya da çalışıyordu. Vali İtalyan mümessili Titli'nin Miralay Dezinpo'ya bina tedariki için müracaat etmesini bile hemen değerlendirdi. Şehri işgale gelen düşman askerlerine yirmi dört saat içinde memleketin ilim ve irfan yuvası olan Darü'l-muallim mektebini boşalttırıp teslim etti.

İtalyanların Darü'l-Muallim mektebini ne zaman işgal ettiklerini kaynaklarımız bildirmemekle beraber Mayıs ayının ortalarında olması muhtemeldir⁶⁰. Memleketin ilim irfan ocağının düşman bir milletin askerlerine terki, muallimleri ve talebeleri çok üzmüş, göz yaşları içinde mektepten ayrılmalarına sebep olmuştu. O gün mektebin eşyası bahçeye taşınmıştı. Müdür Eşref Bey, bir hademeyi çağırarak:

- *"Oğlum, git bak. Unutulmuş bir şey var mı? Dedi. Hademe dolaştıktan sonra Eşref Bey'e :*

- *Efendim. Talebeden Topal Ali efendi içerde...Bir türlü çıkmıyor...*

- *Neden ?*

- *Bilmiyorum".*

Eşref Bey, hayretle binaya girdi. Cümle kapısının arkasına geldiği zaman Ali'yi ellerinde taş, rengi uçmuş, gözleri yerinden fırlamış olduğu halde gördü:

⁵⁷ Ali Gülcan, *age.*,s.15.

⁵⁸ M. Müfit Kansu, *age.*, C. I, s.316.

⁵⁹ Cemal Kutay, *Kurtuluşun Kuvvacı Din Adamları*, Aksoy Yayıncılık, İstanbul 1998, s.85.

⁶⁰ Ahmet Avanas, *age.*, s.29.

- “Oğlum burada ne yapıyorsun ?”

- Affet Müdür Bey, Mektebimin İtalyanlara verilmesine tahammül edemiyorum.

Müdürün gözleri yaşarmıştı :

- “Oğlum, hissiyatını takdir ederim. Ama elden bir şey gelmiyor. Hem, elindeki taşlar nedir?

- Taşlar mı ? Şey efendim.. Buraya ilk adımını atan İtalyanın...”

Talebe topal Ali efendi güçlkle mektepten çıkarılmıştı.

Bir tarafta Vali Artin Cemal, bir tarafta millî hislerle meşbu Türk Genci⁶¹.

Vali Cemal Bey emelleri için kendisine rakip gördüğü vatanseverlere karşı İtalyan kuvvetleriyle ittifak yapmaktan da çekinmemekteydi. Nitekim, 12. Kolordu Kumandanı imzası ile Harbiye Nezareti’ne gönderilen bir telde, Vali Cemal Bey’in Konya’daki durumu hangi şekilde kontrol altında tutmaya çalıştığını göstermesi açısından son derece ilgi çekicidir. 15 ve 16 Temmuz günlü iki ayrı telde verilen bilgilere göre Vali, Konya Hürriyet ve İtilaf şubesi delaletiyle halkı belediye dairesinde toplamayı başarmıştı. Bu toplantıda; kolordunun bölgeden çıkarılması için hükümete başvurmak, eğer hükümet bu talebi yerine getirmez ise İtalya’ya müracaat ederek isteklerinin yerine getirilmesi kararını bile almışlardı⁶².

3. Şehir Halkının İtalyan İşgaline Karşı Tutumu

İtalyanların Konya’yı işgali esnasında genç bir zabıt olan ve Konya’da bulunan M. Şevki Yazman, İtalyan taburunun şehre girişini şöyle anlatır: “Önde şapkalarında parlak tüylü karabinyeriler, arkadan pelerinlerinin sağ eteğini Sezar gibi sol omzuna atmış at üstünde bordo kapitonalar takip etti, sonrada kırtı kırtı yürüyen bir sürü çelimsiz yaya mülazımlar ve neferler. Bu ne tuhaf, ne oynak alaydı. Ne sırtkan, ne yılışkan insanlardı.”⁶³ İtalyanların bu şekilde şehre girmesi Konyalıların ve özellikle askerliğini yapmış olanların çok garibine gittiğini anlıyoruz. İtalyanların bu hali Müslüman halk üzerinde ne bir korku ne de mühimseyici bir tesir bırakmadı. Hatta askerlik yapmış yaşlı bir adam gülüşerek yürüyen alaya baktıktan sonra “*Bunlar asker*

⁶¹ Mehmet Önder, *age.*, s.46.

⁶² Taha Niyazi Karaca, *agm.*, s.173.

⁶³ M. Şevki Yazman, *İstiklâl Savaşı Nasıl Oldu?*, Akşam Kitaphanesi, İstanbul 1934, s. 9.

değil maskara be. Alay içinde böyle kepezelik olur mu? Sonra bu oğlanlarda ne tüy var ne de tüs, Alim Allah pöh demeden kaçarlar.''⁶⁴ diyordu.

Ordu müfettişi Mersinli Cemal Paşa'nın, Konya'dan ayrılması, 12. Kolordu Komutanı Selahattin Bey'in mütereddit hareketleri, yönetimde Valinin tam hakimiyet kurmasını kolaylaştırmıştır. Özellikle Heyet-i Nasihanın geldiği günlerde Vali ve Polis Müdürü Halis Bey, milliyetçiler üzerinde baskıları artırmışlardı. Fakat bütün bunlara karşılık bir şeyler yapmak lâzımdı. İşte netice alıcı davranış Ali Kemali ve arkadaşlarından gelir. Ali Kemali Efendi, kendisi gibi tertemiz vatanperver olan Müftü Ömer Vehbi Efendi, Gilisralı Hacı Tahir Efendi ve diğer güvendiği şahsiyetleri davet ederek onlara şu teklifte bulunur:

“Vali burada İngilizlere ve İtalyanlara istinad ediyor. Bunlar çok azlıktırlar. Eğer İtalyan ve İngilizlerin bu kadar az kuvvetle şehirde beldeyi işgal etmiş olarak kalmalarına müsaade edilirse kendilerine cesaret gelir, öteki şehirlerimizi ele geçirirler. Lâkayd kalınamaz. Halk toplanmalı, işgali protesto etmelidir. İcabında fiilî mücadele dahi göze alınmalıdır. Eğer kararlı ve cesaretli olursak bunlar defolur gider, onları vali takip eder. İçimizden idare ilmine âşina, halkın hürmetine sahip, iradesi mutlak bir zatı asîli gelinceye kadar vekil yaparız. Emin olalım ki, bu millet kurtuluşunu temsil edecek layık bir rehber bulacaktır. Mesele be mesut âna kadar halkı gafletlere sürükleyecek cehalet tahriklerinden masûn bulundurmak, şartları mümkün olduğu kadar ıslah etmektir. Cümlemizin bu kadar dostu, ahababı, bilhassa yetiştirdiğimiz vatanperver gençler var. Onlar vasıtasıyla halkımıza hakikatleri anlatabiliriz.''⁶⁵

Sivaslı Ali Kemali'nin konuşması etkisini göstermiştir. Hemen faaliyete geçilir. Ertesi günden itibaren hükümet meydanında halk toplanır. 12 Eylül 1919'da başlayan mitingler, gösteriler birbirini takip eder. İngiliz ve İtalyan kumandanlıklarından işgalin kaldırılması istenir⁶⁶. Konya halkı düzenlediği beş büyük mitingle Millî Mücadele'nin yanında olduğunu göstermiştir. Bu mitingler Vali ve işgal kuvvetleri üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Vali Cemal Bey birinci mitingden, İtalyanlar da dördüncü mitingden sonra 14 Mart 1920'de Konya'dan ayrılmıştır.

⁶⁴ Ahmet Avanas, *age.*, s.34.

⁶⁵ Cemal Kutay, *Kurtuluşun ve Cumhuriyet'in Manevi Mimarları*, s. 74.

⁶⁶ Caner Arabacı, *age.*, s. 85.

4. İtalyanların Halka Karşı Tavrı

İtalyan işgali, diğerlerinin işgallerine göre daha yumuşaktır. İtalyanların ortaklarına olan itimatsızlıkları ile de ilgili olan bu durum, işgal bölgelerinde daha rahat hareketi sağlamıştır⁶⁷. İtalyanlar, İngilizlerin ve Fransızların aksine azınlıklar karşısında Türk ve Müslüman halka daha tarafsız davrandılar. Halka hoş görünmeye çalışarak, angarya uygulamadılar. Şehir halkına yaranmak için büyük gayret sarf ettiler⁶⁸. Nitekim Heyet-i Nasihanın Konya'ya gelişinde, İtalyanların heyeti merasimle karşılamak isteğini bildiren eski vali Ali Rıza Bey'in telgrafına, Dahiliye Nezareti şu cevabı verdi: ‘‘Asakir-i Osmaniye birinci safta ve İtalyanlar ikinci safta bulunmak şartıyla merasime iştiraklerine maal-i şükran kabul ediniz.’’⁶⁹

İtalyanların bu tavrını işgal yıllarında Konya'ya gelen Damar Arıkoğlu ise hatıralarında şöyle yorumlar : ‘‘Emin bir yer sandığım Konya'ya da itilaf devletleri el atmışlardı. Kendi kendime ya Rabbim! Ne büyük felaket içindeyiz diyerek söylendim.... İtalyanların ne müthiş, sinsi bir yılan olduklarını anladım. Milleti uyutmak, benliğinden uzaklaştırmak için nasıl sessizce çalıştıklarını hissettim.’’⁷⁰

Vali Cemal Bey'den çok yakınlık gören İtalyanların keyfine denecek yoktu. Konya'yı kendilerine tapuladıklarını sanıyorlardı. Konyalıları kendilerine ısındırmak için; işgal devletlerinin Afrika'da, Arabistan'da şeyhlerle sıkı yakınlık sağladıkları gibi İtalyanlar da Mevlevî Dedeleriyle ahbablık kurabilme gayretindeydiler. Konya demek Çelebilik demekti.

Sık sık Mevlevî büyükleriyle ilişki kurarlardı, yaptırarak ayinlere seyirci olarak, salona hep İtalyan subay ve askerleri gelirlerdi. Müslüman halk kapı aralığından, pencerelerden bakabilirlerdi⁷¹. Bu çerçevede 17 Ağustos akşamı İtalyan kuvvetleri bir eğlence düzenlemişlerdi. Eğlenceye Mevlâna Postnişini Abdülhalim Çelebi Efendi, Vali, şehrin ileri gelenleri çağırılmış ve kalabalık bir topluluk da bu eğlencede hazır bulunmuştu⁷².

İtalyan İşgal Kuvvetlerinin zamanla tesirini yitirdiğini ve onların Kuvay-ı Milliyecilere karşı hoşgörülü davrandığını M. Şevki Yazman şöyle anlatır.‘‘ İzmir

⁶⁷ Caner Arabacı, agm., s.106.

⁶⁸ Muammer Gül-A. Bayram-O. Hakkoymaz, *Selçuklu'dan Günümüze Konya'nın Sosya-Politik Yapısı*, Konya 2003, s.33.

⁶⁹ Mevlüt Çelebi, *Heyeti Nasih Anadolu ve Rumeli Nasihat Heyetleri*, Akademi Kitabevi, İzmir 1992, s.55.

⁷⁰ Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, Tan Gazetesi ve Matbaası, İst. 1961, s.93.

⁷¹ Ali Gülcan, *age.*, s.16.

⁷² Recep Çelik, *Milli Mücadele'de Din Adamları*, C.I, Emre Yayınları, İstanbul 1999, s.251.

işgalinden, Kuva-yı Milliye teşkilatı başladıktan sonra ise hiçbir güçlük çıkarmağa kalkışmadılar. Vakıa mütareke şartlarında vardır diyerek İtilaf Devletleri emrine terk edilen silah depolarının yanında bir iki nöbetçi değil, fakat koca bir muhafız bölüğü görürsünüz. Fakat iş bu depoların içinden silah ve cephaneye gelince ne bu bölüğün ne de kapıdaki nöbetçilerin hiçbir tesiri olmaz. Develer gelir silah ve cephaneyi yükler karadan Aydın Cephesi'ne hareket eder ve fakat bu muhafız bölükleri bunları asla görmez.”⁷³

II. BÖLÜM

CEMAL BEY'İN DAHİLİYE NAZIRLIĞI DÖNEMİ

A) Cemal Bey'in Dahiliye Nazırlığına Getirilişi ve Göreve Başlaması

4 Mart 1919 tarihinde kurulan Birinci Damat Ferit Hükümeti'nde Dahiliye Nazırlığına getirilen⁷⁴ Cemal Bey, 7 Mart'ta Konya'dan ayrıldı. 8 Mart'ta yeni görevine başladı. Cemal Bey'in Dahiliye Nazırlığına getirilmesi İtilafçı basında oldukça olumlu karşılandı. Alemdar ve İkdâm gibi gazetelerde ondan beklentiler sıralanıyordu. Hürriyet ve İtilaf Partisinin bakanı olarak değerlendirilen Cemal Bey ile ilgili Alemdar gazetesinde; *“Pek tabiidir ki İttihat ve Terakki komitesinin icray-ı faaliyet ettiği zamanlarda yapılan suistimalat artık yapılmayacak, eski suistimallerden dolayı sorulacak hesabattan pek çok adamlar hakkında düçar olacaktır.”*⁷⁵ yorumu yapılırken Cemal Bey de verdiği beyanatlarda bu beklentileri boşa çıkarmayacağını vaat ediyordu: *“Kabine kanlı maziye temizleyecektir.”*, *“İttihat ve Terakki'den hesap sormaya milletin hakkı yok mu zannediyorsunuz?”*⁷⁶

Ali Fuat Paşa ise Cemal Bey'in Dahiliye Nezaretine getirilişini hatıralarında şöyle eleştiriyordu: *“Vali Cemal Bey'in Dahiliye Nezareti gibi geniş selâhiyetleri olan bir makama getirilmiş olmasını dehşetle karşılamıştım. Konyalıları birbirine sokan, kırmadığı ceviz kalmayan Cemal Bey, Nâzır sıfatıyla kim bilir neler yapmayacaktı.”*⁷⁷

⁷³ M. Şevki Yazman, *age*, s. 15.

⁷⁴ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C.I,s.156, Tarık Mümtaz Göztepe, *Sultan Vahideddin Mütareke Gayyasında*, Sebil Yayınevi, İst. 1969, s.113.

⁷⁵ Refi Cevad, “Yeni Dahiliye Nazırı ve Hürriyet ve İtilaf”, *Alemdar*,no:1389-79, 9 Mart 1335, s.1

⁷⁶ “Dahiliye Nazırının Mühim Beyanatu”, *İkdâm*, no:7936, 15 Mart 1335 ,s.1.

⁷⁷ Ali Fuat Türkgeldi, *age*, s.65.

Dahiliye Nazırlığına atandığını öğrenen Cemal Bey, “Konya’da kuş gibi uçup” İstanbul’a gelivermişti. Nazır sandalyesine oturur oturmaz partizan bir havaya büründü. Bağlı olduğu İtilaf ve Hürriyet partisinden aldığı direktiflere, daha doğrusu partinin ileri gelenlerinden Konyalı Zeynelabidin Hoca’nın isteklerine göre atamalara girişti⁷⁸.

4 Mart’ta Damat Ferit Kabinesinin kurulmasıyla birlikte, muhalif çevreleri büyük bir sevinç kapladı. Artık enerjik ve belirli bir siyaset izlenecek, Tevfik Paşa’nın tereddütlü, idare-i maslahatçı tutumu son bulacaktı. Bu, her şeyden önce İttihatçılara karşı şiddet ve bundan ötürü İtilaf devletlerinin gözüne girme, hafif barış şartları anlamını taşıyordu. Cemal Bey bu konuda tam aranılan adamdı. Zira şiddet taraftarı idi. Anadolu’ya bir heyet gönderilerek “Harekat-ı Milliye’nin nasihatla durdurulması” fikri kabinede tartışıldığı vakit, çoğunluk bunu kabul etmiş olmasına rağmen Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi ile Cemal Bey şiddetle itiraz etmişti⁷⁹.

Cemal Bey’in Nâzırlığı ile ilgili olarak, o dönemde Peyam-ı Sabah Baş Muharriri olan Hürriyet ve İtilafçı Refik Halit Karay, şu değerlendirmeyi yapıyordu:

“Cemal Bey azil ve tayinde söz dinleyen bir fırka nazırı gibi hareket ediyordu. Merkezi Umumi tasvibine arz etmeden memur değiştirmiyor, kimseye memuriyet vermiyordu. Fakat Umumi Merkez tabiri, bu meselede biraz şümüllü düşüyor. Umumi Merkez’de bir zümre, hattâ en doğrusu Zeynelabidin Efendi demek lazımdır. Mesela fırkaya mensup olmadığı ve bizce tamamen meçhul bulunduğu halde Emniyet Umum Müdüriyetine, hocanın hemşerilerinden, telaffuzunu düzeltememiş, kıyafetini şehirliye benzetememiş, lisan bilmez bir yaşlı efendi getirilmişti.

...Birkaç gün evvel Ali Kemal ve Mehmet Ali Beylerle ben dahiliye işlerine dair Sadrazamla hususi bir hasbıhalde bulunmuştuk. O zaman bize zaten Cemal Bey’den, kapalınca şikâyet ve giyim, kuşam adab ve erkân cihetinden de kendisinden bir türlü memnun olmadığını ihsas etmişti.”⁸⁰

B) Cemal Bey’in Kuva-yı Milliye Aleyhindeki Faaliyetleri

1. Cemal Bey’in İşgallere Bakışı

28 Mart’ta İtalyan askerleri Antalya’da karaya çıkarak işgali başlatmışlardı. 31 Mart’ta Antalya Mutasarrıflığına çekilen şifre, hadisenin işgal mahiyetinde olmadığını,

⁷⁸ Kamil Erdeha, *age.*, s.268.

⁷⁹ Selahattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, C. III, MEB., İst. 1991, s.184.

⁸⁰ Refik Halid Karay, *age.*, s.114-115.

emniyetin sağlanması için mahalli hükümete yardım amacıyla asker ihraç edildiğini bildiriyordu. Hükümet, yabancı bir devletin askerlerinin karaya çıkışını işgal değil de emniyetin sağlanmasında mahallî hükümete yardım olarak değerlendiriyordu.

Antalya Mutasarrıflığına 5 Nisan'da verilen cevapta, Antalya'ya asker çıkarılması ve Osmanlı memurlarının vazife yapmasına engel olunmaması hakkında İtalya Fevkalade Komiserliğinin Hariciye Nezaretine teminat verildiğinden bahsediliyordu. İşgale o denli tepkisiz kalındığını göstermesi açısından önemli olan belgede, "*Şehirde asker bulunması lazım ise bir kısmı bırakılarak bakıyyesinin vapura iadesi cevaben talep edilmiştir. Neticeden malumat verilecektir.*"⁸¹ deniyordu.

Neredeyse, İtalyanlar karaya asker dahi çıkarmadan Antalya'yı işgal edebilirler anlamına gelen bu ifade o dönemdeki yaklaşımı yansıtmaktadır.

2. Cemal Bey'in Azınlıklara Karşı Tavrı

Dahiliye Nezareti 13 Mart'ta Karesi Mutasarrıflığına, Marmara Adası'na geri dönen gayr-ı Müslim ahaliye ait emval-i menkulenin sahiplerine iadesi için Müslim ve gayr-i Müslimlerden oluşan bir komisyon kurulması emrini veriyordu. 16 Mart'ta İzmit Mutasarrıflığına yazılan yazıda da Ermeni ve Rum mültecilerin iskanlarıyla eşyalarının iade edilmesi isteniyordu. Daha önce buldukları mahallere iade edilen Rum ve Ermenilere yardımlar yapılıyor, Hazine namına kayıtları icra edilmemiş olan emval-i metrukenin, sahiplerine hemen iadesi, kaydedilenlerin de ilgili kanunun tebliğini müteakip sahiplerine teslimi satılan gayr-ı menkul bedellerinin ödenerek tehcirden doğan mağduriyetlerin hafifletilmesi öngörülüyor, hatta mahallerine geri dönen Rum ve Ermeni mültecilerine ait hususları tetkik etmek için Osmanlı ve İngiliz memurlarından heyetler teşkil ediliyordu. Tehcir esnasında suistimalleri görülen mülki amirler hakkında soruşturma açılıyor, Müslüman halkı gayr-i Müslim unsurlar aleyhine tahrik ettikleri bildirilen İttihat ve Terakki erkanından bazı şahıslar ikaz ediliyor, adeta gayr-i Müslimlerin üzerine titreniyordu. Öyle ki, 1915 senesinde Bursa'da silah ve evrak-ı muzır aramak üzere Ermeni mahallesinin aranması ve çok sayıda Ermeni'nin götürülerek akıbetlerinden haber alınmadığı yolundaki, muhtemelen Ermeni Patrikhanesi tarafından ileri sürülen iddia ve şikayetlerin, İngiltere Fevkalade Komiserliğince gündeme

⁸¹ Şerif Can Erdem, *Sadrazam Damat Ferit Paşa*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2002, s.40.

getirilmesi üzerine soruşturma açılması emri veriliyordu. Ermeni mülteci ve yetimlerin yararına düzenlenen konserlerden Darülaceze için olan %10 resm de alınmıyordu.

19 Mart 1919'da Dahiliye Nazırı Cemal Bey tarafından Sadaret'e gönderilen tezkirede de, memleketlerine geri dönen ve ticaretle uğraşan bazı Ermenilerin belirli bir zaman için vergi muafiyeti istedikleri bildiriliyor, uygun görülürse gerekli düzenlemenin Maliye Nezaretince yapılmasına izin verilmesi rica ediliyordu. Tehcir olunan kişilerin memleketlerine geri dönmeleri halinde metruk mallarının ancak kendilerine teslim edilebileceği, İslam olan vekil ve vasilerine teslimin uygun olmadığı belirtiliyor, geri dönen gayr-ı Müslimlere ait meskenlerin her kim olursa olsun sahiplerine teslim edilmesi zaruridir deniyordu. Fakat aynı zamanda Hükümet, Rusya ve sair memleketlere firar eden Ermenilerden, memleketin emniyet ve sükununu bozması muhtemel olanların ve pasaport kanununun üçüncü maddesi mucibince Memalik-i Osmaniye'ye duhulleri yasak bulunanların kabul edilmemeleri hususuna da dikkat çekmekteydi⁸².

Öte yandan Divan-ı Harbi Örfî Heyeti üyelerinin ve İttihatçıları tasfiye etmek için tayin olunan sorgu hakimi ve savcılarının bazısının gayr-ı Müslim olduğu eleştirilerinin yapılması üzerine, Dahiliye Nazırı Cemal Bey, Moniteour Oriental gazetesine yaptığı açıklamada: "*Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın memlekette gayrimüslim unsurlarla ortaklaşa asayişini sağlamaya çalıştığını ve onların sadece kanunu uygulayacaklarını*" belirterek gayrimüslim üyelerin tayinini savunmuştur⁸³.

İngilizlerin, Rum ve Ermeni mültecilere gerektiği şekilde yardım edilmediği iddiası üzerine, mahallerine iade edilen gayr-ı Müslimlere şimdiye kadar yapılan yardımlar hakkında Dahiliye Nezaretinden Hariciye Nezaretine yazılan 20 Mart 1919 tarihli tezkirede, son üç buçuk ay zarfında nakliye araçlarındaki şiddetli sıkıntıya ve olağanüstü sebeplerin varlığına rağmen büyük çaba harcanarak iki yüz otuz iki bin altı yüz yetmiş dokuz kişinin yerlerine iade ve evleri yanmış, yıkılmış olanlar hariç hepsinin taşınmazlarının teslim edildiği belirtiliyordu. Yine aynı tezkirede Rum ve Ermeni mültecilere ücretsiz yemeklik ve iâşe fiyatıyla tohumluk hububat verildiği hatta yatak ve yorgan gibi ihtiyaçlarının karşılandığı ve memleketlerine döndükleri tarihten itibaren 20-30 gün yevmiye veya bunun karşılığı olarak iâşe fiyatıyla ekmek ve hububat verilmesi için genelge yayınlandığı ancak devlet maliyesinin güçsüzlüğü yüzünden mültecilerinin

⁸² Şerif Can Erdem, *age.*, s.13-14.

⁸³ Feridun Ata, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, TTK. Yay., Ankara 2005, s.133.

bütün ihtiyaçlarının karşılanmasının imkansız olduğu da ayrıntılı bir şekilde anlatılıyordu⁸⁴.

Bu arada 8 Mart 1919'da Polis Müdüriyet-i Umumiyesinden Dahiliye Nezaretine “*mahremdir*” kaydıyla gönderilen tezkirede, Paris'te Sulh Konferansı'nda bulunan Yunanistan Başvekili Venizelos ile Ermeni murahhası meşhur Nubar Paşa'nın birlikte aldıkları kara üzerine Rumların İstanbul'u, Ermenilerinde Trabzon'u ilhak etmek istedikleri belirtilerek, bu taleplerini kabul ettirmek için Rum ve Ermeni Patrikhanelerine tezkire yazılması üzerine adı geçen patrikhanelerce bu mesele için her gün toplantı yapılarak konferans verilmekte olduğu bildiriliyordu⁸⁵.

11 Mart'ta Cemal Bey, durumdan Sadrazam Damat Ferit Paşa'yı da haberdar etmiş ve Polis Müdür-i Umumîsi Halil Bey'e “*mahremdir*” kaydıyla gönderdiği yazıda, toplantı ve konferanslar hakkında bilgi verilmesine devam edilmesini emretmişti.

Hükümetin, Ermenilerin ve Rumların emellerini gerçekleştirmek için çalıştığını bildiği Patrikhanelerin, İngiliz Fevkalade Komiserliği vasıtasıyla yaptıkları ihbar ve tutuklama taleplerini yerine getirmede pek istekli davrandığını belirtmeliyiz. Bunu, yalnızca İtilafçı-İttihatçı çekişmesiyle izah etmek ne derece doğru olur bilemiyoruz. Hükümetin, işi adeta kan davası güderek İttihatçılardan intikam alma noktasına getirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Doğrusu, İngilizlerin bunaltıcı baskısı altında olmak gibi iyi bir bahaneleri de vardı⁸⁶.

Ermenilerin ve Rumların emellerini gerçekleştirmek için bu derece istekli olan Cemal Bey, azınlıkların yaptıkları taşkınlıklarda ne dense daha itidalli olmayı tercih ediyordu. İstanbul'daki kiliselerinde toplanarak Yunan tabiiyetine girmeye karar veren Rumların, Yunan Konsoloshanesinden gelen birkaç jandarmanın şerefine yapılan nümayiş esnasında “*Kuva-yı Zabıtaya vuku bulan tecavüzleri*” karşısında, pek de aceleci olmayan Cemal Bey, Hariciye Nazırı Damat Ferit Paşa'dan ne yapması gerektiğini soruyordu⁸⁷.

11 Mart'ta Dahiliye Nazırı Cemal Bey Sadrazam Ferit Paşa'ya Kemerburgaz'da Rum ahalinin teşvikiyle Yunan ve İngiliz subaylarının silah arama bahanesiyle Müslüman ahaliye zulm ve mallarını yağma ettiklerini bildirmişti. Buna verilen cevapta da, söz konusu hadise hakkında yeterli bilgi olmadığı, İngiltere Fevkalade Komiserliğine gerekli

⁸⁴ Şerif Can Erdem, *age*, s.15.

⁸⁵ BOA., DH.KMS., No:49-1/104.

⁸⁶ Şerif Can Erdem, *age*, s.16.

⁸⁷ BOA., DH.KMS., No:49-2/3.

teşebbüste bulunabilmek için hadisenin oluş şekli ve mahalli mercilerce alınan tedbirler hakkında tafsilat verilmesinin istenmesi, bizi tevsik etmektedir. Adeta insana, “*hırsızın hiç mi suçu yok*” dedirten ve Rumları cesaretlendiren bu tavrın resmi tebliğlerle bertaraf edilebileceğini sanmak aşırı iyimserlik olurdu. Tabiri caizse, gemi azıya almış Rum tebaya, kanunlara uymasını tavsiye eden bir hükümetin, bu şekilde bir netice alabileceğini düşünmesi de hayret vericidir⁸⁸.

3. Cemal Bey’in İttihatçılara Karşı Tavrı

İngilizler İttihatçıların tutuklanmalarıyla ilgili bir notayı 5 Mart’ta Damat Ferit Paşa’ya verdiler. Paşa, Sultan’ın Ocak ayında vuku bulan: “*istediğiniz herhangi birini tevkiye hazırım*” şeklindeki beyanatını bu vesile ile de tekrar etti. Dahiliye Nazırı Cemal Bey bunun üzerine 9 Mart’ta “*Genç Türkler*” den 22 kişiyi tevkif ettirdi. Bunların muhakeme edilmeleri için sekiz günlük kararname ile yeni bir harp divanı kuruldu⁸⁹.

Bu dönemde geniş tutuklamalara girişiliyor, eski nazırlar, birçok subaylar, mebuslar, İttihat ve Terakki mensupları tutuklanıyordu. Artık, ılımlı İttihatçılar, hatta İttihat ve Terakki’ye bağlı olmamakla birlikte ulusçu olanlar da, bu faaliyetin hedefi olmaktan kurtulamıyorlardı.

Milli Kongre’nin başı Dr. Esat Paşa bile bir gün tutuklu kaldıktan sonra, ancak kefaletle serbest bırakılıyordu. Ahmet Emin ve Celal Nuri de 10 Mart’ta tutuklanıp sonra sürgüne gönderildiler⁹⁰.

Koyu bir Hürriyet ve İtilafçı, İttihat ve Terakki karşıtı olan Cemal Bey büyük bir gayretle İttihatçıları tutuklatmış, Nezaretinde de geniş bir temizlik hareketine girişmişti. Bu konuda ki hassasiyetini 26 Mart 1919’da bazı vilayet ve mutasarrıflıklara gönderdiği tel yazısında da göstermişti. Bunda, Ankara ve Sivas vilayetleri ile İzmit Mutasarrıflığı dahilinde tehcir olayına karışanların cezalandırılmadığı ve zorla alıkonulan Ermeni kadınlarının iade edilmediğine dair Patrikhanenin iddialarının tahkik edilmesi isteniyordu. Nitekim 6 Mart 1919’da Sadrazam Ferit Paşa’yı ziyaret eden İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb de Hükümetten tehcir sırasında alıkonulmuş Ermeni kadınlarının geri verilmesini istemişti. Aynı tarihte Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinin Bolu Mutasarrıflığından, İslam aileleri nezrindeki Ermeni yetimleriyle kadınların Ermeni

⁸⁸ Şerif Can Erdem, *age.*, s.16.

⁸⁹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s.177.

⁹⁰ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., C.I, Ankara 1998, s.198.

Psikoposuna teslim edilmeme sebebine bildirilmesini istemesi Webb'in talebinin boşuna olmadığını gösteriyordu. Ancak 3 Nisan 1919'da, Ermeni kadınlarının hala İslamlar yanında alıkonulduğu yolunda şikayetlerin olması, hükümetin ve İngilizlerin bu konuda ne kadar başarılı olduğu hususunda bir fikir vermektedir. Yine de bu hususta gösterilen gayretin devam ettiğini, 12 Nisan'da Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesinden Kastamonu vilayetine çekilen cevabı şifre göstermekteydi. Bunda, ihtida edip Müslümanlarla evlenen gayr-ı Müslim kadınlar eski dinlerine dönmek ve kocalarından ayrılmak isterlerse mensup oldukları cemaatlere teslim olunmalarını bildiriyordu⁹¹.

İngilizlerin de arzusuyla 10 Mart 1919'da bazı tanınmış kişiler tutuklandı. Bu kişiler arasında Sadrazam Said Halim Paşa, Şeyhülislam Musa Kazım Efendi, Mebusan Meclisi Reisi Halil Bey (Menteşe), Ayan Reisi Rifat Bey, Maarif Nazırı Şükrü Bey, Adliye Nazırı İbrahim Bey, Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey ve Fethi Okyar vardı.

Dahiliye Nazırı bir gazeteye bu konuyla ilgili şöyle bir açıklama yapmıştır; *“Hesap sormaya milletin hakkı yok mu zannediyorsunuz? Hükümet süratle iş görmek istemektedir. Kanlı maziyi temizleyecektir. Nazırlar, memlekette örfi idare devam ettiği cihetle, Divan-ı Âlide değil fakat Divan-ı Harb-i Örfide muhakeme edileceklerdir.”*⁹²

Cemal Bey'in hışmına uğrayanlardan biri olan Bursa Valisi Ebubekir Hazım Bey, görevden alınması üzerine Dahiliye Nazırı Cemal Bey'e çektiği telgrafta şöyle sitem ediyordu: *“Bahtsız memleketin son ümitlerini de kırıp geçirecek fikir ve hamiyet erbabını şaşırtan ve üzen idare tarzınızın buralarda da yüz göstermeğe başlayan üzücü eserlerine tanık olmadan, beni korumadaki acele edişinize teşekkür ederek valilik makamını terk ettim.”*⁹³

8 Mart 1919'da başlayan kovuşturma ve tutuklamalar bütün hızıyla devam ederken Vakit gazetesi muhabirinin sorularını cevaplayan Dahiliye Nazırı Cemal Bey, *“tevkifatın esbab-ı kanuniyeye istinad ettirildiğini”* söylüyor, muhabirin, *“Biz de başka sebepler mevcudiyetine ihtimal vermek istemiyoruz, fakat efkar-ı umumiye tatmin etmek için esbab-ı tevkif hakkında biraz izahat lütuf buyurur musunuz?”* sorusuna ise *“efkar-ı umumiye bil'ahire tatmin ederiz.”* cevabını veriyordu. Aslında verdiği bu cevapla iddiaların mesnetsiz olduğunu da kabulleniyordu.

⁹¹ Şerif Can Erdem, *age.*, s.15.

⁹² Hülya Özkan, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Karşıtı Faaliyetleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994, s.31.

⁹³ Zeki Sarıhan, *age.*, C.I, s.177.

10 Mart'ta bu tutuklananların arasındaki iki gazetecinde biri olan Vakit gazetesi başyazarı Ahmet Emin(Yalman) Bey'in, hapishaneden yazdığı notlar 13 Mart tarihli Vakit gazetesinde yayınlanınca hükümet cephesi birbirine girerek *"Bu adamı kim İttihatçılarla birlikte tevkif etti, bu azizliği bize kim yaptı?"* diye suçlu aramıştır. Nitekim 12 Mart'ta her ikisi de kefaletle serbest bırakılmışlardır. Ancak hükümet kendisini bu konuda acz içinde gösterebileceği düşüncesiyle 15 Mart'ta iki gazetecinin İstanbul dışına sürülmesini kararlaştıracak ve sürülmek istedikleri yerleri kendilerinden soracaklardır. Celal Nuri Bey 21 Mart'ta yurtdışına, Ahmet Emin Bey ise 15 Nisan'da Kütahya'ya gidecektir.

Geniş çaplı tutuklamaları destekleyen Hürriyet ve İtilaf yanlısı gazetelerden Alemdar'da Refi Cevad, *"Bazı Şahsiyetler Etrafında"* başlıklı yazısında *"sehpalar bu adamlara layık değildir. Koparılmazı lazım gelen bu kafalar, kütükler üzerinde kesilip günlerce seng-i ibrette kalmalı."* diyor. Yine Refi Cevad, *"Ferid Paşa Kabinesini Nasıl Görmek İstiyoruz"* adlı makalesinde de şunları yazıyordu; *"Tutuklamalar gözümüzü doyurmadı. Daha ziyade şiddet! Daha ziyade şiddet! Daha ziyade şiddet!"*⁹⁴

İkdam gazetesi 15 Mart 1919 tarihinde ilk sayfasında Dahiliye Nazırının Mühim Beyanatı başlığı altında Cemal Bey'in; *"İttihat ve Terakki yönetimi Bolşeviklerden farksızdır. Paşalar adaletin elinden kurtulamayacak. Hesap sormaya milletin hakkı yok mu zannediyorsunuz? Kabine kanlı maziye temizleyecektir. Diyebilirsiniz ki Hürriyet ve İtilaf Fırkası memlekette anasır-ı gayr-ı müslime ile müşterekten temini asayışe çalışıyor. İttihatçıları istintak için tayin olunan müstantikler ve müdde-i umumilerin bazıları gayr-ı müslimdir. Onlar sırf kanunu tatbik edeceklerdir."* dediğini yazıyordu⁹⁵.

23 Mart 1919 tarihinde vilayetlere gönderilen bir yazıda, İttihat ve Terakki Cemiyeti murahhaslarının hemen her tarafta sükun ve asayışı ihlal ederek kötü hazırlıklar içinde buldukları ve vatanın şu hal-i harâbisine sebep olan bu idarenin böyle bir zamanda o gibi fesat hareketler tekrarında serbest bırakılmaları kesinlikle caiz olmadığından oradaki murahhasların hemen derdest olunarak Divan-ı Harb-i Örfi'ye gönderilmeleri isteniyordu.

İngilizler buldukları yerlerde İttihat ve Terakki Cemiyetine ait evraka el koymuşlar, ardından bu evraka dayanarak Dahiliye Nezaretinden tutuklamalar yapmalarını istemişlerdi. Nitekim 23 Mart 1919'da tehcir meselesiyle alakadar ve İttihat

⁹⁴ Şerif Can Erdem, *age.*, s.17.

⁹⁵ "Dahiliye Nazırının Mühim Beyanatı", *İkdam*, no:7936, 15 Mart 1335 ,s.1.

ve Terakki taraftarı olduğu İngiliz Siyasi Mümessilliğince bildirilen Amasya Mutasarrıfı Sırrı Bey azledilerek Dersaadet Divan-ı Harb-i Örfi'sine gönderilmişti. Aynı tarihte yine ittihatçı ve tehcir meselesiyle alakadar olduğu gerekçesiyle Merzifon Kaymakamı Hasan Efendi'nin de azledilerek Divan-ı Harb-i Örfi'ye gönderilmesi isteniyordu. 24 Mart'ta İzmit Mutasarrıflığına çekilen şifre telgraf, ittihatçı olmanın aynı zamanda Bolşevik olmakla eş tutulduğunu gösteriyordu. İttihat ve Terakki taraftarı olan eski İzmit Mutasarrıfı Süreye Bey'in Bolşevik fikirlerin yayılmasına ve halkın ifsadına çalıştığının delilleriyle haber alındığını bildiren yazı, soruşturma evrakı ile birlikte Dersaadet'e gönderilmesini talep ediyordu. 26 Mart tarihli Meclis-i Vükela kararı da Harb-i Umumi'den sonra asayiş bozan, ahali-i memleketi bir diğer aleyhine mukateleye sevk eden ve vurgunculuk yapanların Divan-ı Harb-i Örfice cezalandırılmalarını öngörüyordu. 27 Mart 1919'da, tehcir esnasında işlenen suçlara karıştıkları ortaya çıkan kişilerin firarlarına meydan verilmemek üzere gözaltında bulundurulmaları tebliğ ediliyordu. İngiliz Siyasi Mümessilliği, geniş çaplı ilk tutuklamaları yeterli görmemiş olacak ki bu esnada gözden kaçan diğer İttihatçıları da tespit ederek Dahiliye Nezaretine bildiriyor, adeta intikam duygusuyla hareket ediyordu. 1 Nisan 1919 tarihli bir vesika, Samsun'da şimdiye kadar İttihat murahaslığında kim bulunmuş ise soruşturulmasını ve tutuklanmasını öngörüyordu. İttihat murahaslığında bulunmuş olmak tutuklanmak için yeterli görülüyordu. Fakat bu tutuklama ve Divan-ı Harb'e sevk etme işinin çığırından çıkmakta olduğu da açıldı⁹⁶.

Damat Ferit Hükümeti tarafından yapılan diğer değişikliklerde bölge halkının tepkilerini çekmektedir. Bu meyanda Sultaniyeliler (Karapınar) köylü, yerli herkesin teveccühünü kazanmış olan kaymakamlarının azil edileceğini öğrenmekten son derece müteessir olmuşlar ve o güne kadar böyle iyi bir memur görememekten bahisle kaymakamlarının azlinin iptalini istemektedirler.

Söğüt halkı altı senedir kazalarında kaymakamlık yapan ve idaresiyle herkesin teveccühünü kazanan Said Bey'in Yenişehir'e becayişini öğrenmekten müteessir olmuş ve hükümetten bu durumun ta'dilini istemektedirler.

Bu dönemde yapılan diğer azillere de bakılacak olursa; Kayseri Mutasarrıfı Kemal Bey, Mülkiye Müfettişlerinden Şakir Bey, Ermenek Kaymakamı Şafi Bey, Iğın Kaymakamı Kamil Bey ve Saidili (Kadınhanı) Kaymakamı Lütfü Beyler 8 Mart 1919 tarihinde azledilmişlerdir. Ermenek Kaymakamlığına 29 Mart'ta Salim Bey, 25 Mart'ta ise

⁹⁶ Şerif Can Erdem, *age.*, s.17-18.

İlgın Kaymakamlığına Zeki Bey ve Saidili Kaymakamlığına Hacı Ali Bey tayin olunmuşlardır. Batı Anadolu'da da Kirmastı Kaymakamı Ali Kemah Bey ve Urla Kaymakamı Tahir Beyler 18 Mart 1919 tarihinde azledilmiş ve 27 Mart'ta Kirmastı Kaymakamlığına Nişan Agâh Efendi tayin olunmuştur.

Bandırma Kazası Kaymakamı Recep Ragıp Bey'in azli ve azil sebebi bize yapılan değişiklikler hakkında önemli bilgi vermektedir. Kaymakam Recep Ragıp Bey 10 Mart 1919 tarihinde azledilerek 27 Mart'ta yerine Hasan Vehbi Efendi tayin olunmuştur. Recep Bey'in azil sebebini içeren irade layihasında; Kaymakamın eski Karasi Mutasarrıfı Hacim Bey'e mensup ve İttihat Terakki amalına hadim olduğu, bunun yanında Rum Patrikliğinden alınan istihbaratta ahaliye kötü davrandığı ve kazanın asayişinin bozuk olduğu öğrenilmiş ve azil edilmiştir⁹⁷.

Cemal Bey'in Dahiliye Nazırı olduktan sonra ilk görevden aldığı mutasarrıf ve kaymakamların Konya bölgesinden olması; onun daha Konya Valiliği sırasında, bir takım kimseleri İttihatçı olarak gördüğü ve hedef aldığını göstermektedir.

Bu dönemde yapılan değişikliklerde gelen şikayetlere bakılarak keyfiliklerde gözlenmektedir. Cemal Bey'in İttihatçı düşmanlığı zaman zaman görevden alınan yerel idarecilerin rakiplerini ittihatçılıkla suçlamalarına sebep oluyordu. Erbaa kazası maliye tahsildarlarından Şefik Bey hiçbir suçu ve hakkında yapılan şikayet olmadığı halde Sivas Valisi İsmail Kemal Bey'in şifahi emriyle azledildiğini belirtmekte, valinin iyi bir idareci olmadığını, tüm çevresinin İttihatçılardan mürekkep olduğu, Tokat Mutasarrıfı iken hakkında binlerce şikayet gündeme geldiğini bildirerek böyle kişilerin idarecilikte kalmasının sakıncalı olacağını işaret etmektedir⁹⁸.

4. Cemal Bey'in Ermeni İddialarını Destekleyen Beyanatu

Dahiliye Nazırı Cemal Bey, Moniteur Oriental ile yaptığı bir mülakatta, eski nazırların divanı harpte yargılanacaklarını doğruluyordu. Çünkü onlar, daha önce yaptıkları kanuna uymak zorundaydılar. Cemal Bey, aynı mülakatta, "*İttihat ve Terakki'nin 800.000 Ermeni'yi katlettirdiğini, 400.000 Rum'u tehcir ettiğini ve 400.000 Türk'ü ifna*" ettiğini söylüyordu. Ayrıca, mahkemeleri hızlandırmak istediklerini, oysa sanıkların tek tek yargılanmasının işi uzattığını, nitekim Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey muhakemesinin bunu gösterdiğini, Yozgat'tan tanık getirmeye kalkışıldığını

⁹⁷ Refik Arıkan, *BOA Sadaret Belgelerinde Milli Mücadele (16 Şubat 1919-30 Mart 1919)*, Sakarya Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2003, s.27.

⁹⁸ *Age.*, 28.

söylüyordu. Nâzır, işi hızlandırmak kararını aldıklarını belirtiyordu⁹⁹. Damat Ferit Hükümetinin yenen devletlere yaranma gayreti sonsuz ve o nisbette de başarısız olmuştur. Bunun en lüzumsuz ve çirkin bir belirtisi de Dahiliye Nazırı Cemal Bey'in 13 Mart 1919 günlü Moniteur Oriental gazetesinde çıkan bu demecidir. Bu gibi sözler büyük devletleri yumuşatmaya değil onlara, bizi ezmek için ayrıca kanıt ve silah vermeye yarıyordu¹⁰⁰. Böyle gerçek dışı sözler ve iftiralar ile can düşmanı bildikleri İttihat ve Terakki Partisi'ni mahvedeceklerini sanıyorlardı¹⁰¹.

Cemal Bey'in bu beyanatı kamuoyunda büyük bir infial uyandırmıştır. Süleyman Nazif "*Haksız İddialar*" makalesiyle Cemal Bey'e büyük tepki göstermiştir. Nazif: "*Dahiliye Nazırı bu itirafı kimin hesabına ve ne gibi vesikalara dayanarak gazete sütunlarına atıyor? Ermeni meselesi ortaya çıktığında Cemal Bey emekli ve bir köşede miskinçe oturuyordu. Kendi gözleriyle bir şey görmüş değil. Nezaretinin topladığı vesikalar ise kendisini tekzip eder.*" demiştir. Ayrıca Cemal Bey'in bu iddiasıyla, Ermeni temsilci Bogos Nubar Paşa'nın iddiasını yalnız teyit değil, "*dört fersah*" da geçtiğini söylemiştir¹⁰².

Cemal Bey verdiği sayıların büyüklüğü karşısında ürkmüş ve bunların yalnız İttihat ve Terakki'ye karşı değil, Hürriyet ve İtilaf hükümetlerine karşı da barış masasında silah olabileceğini sonradan hatırlamış, ya da bu konuda uyarılmış olacak ki, 800.000 sayısına yalnız öldürülenlerin değil tehcir edilenlerin de dahil olduğunu duyurdu. Bu konuda Alemdar gazetesine verdiği demeçte; "*İttihat ve Terakki'nin yaptığı cinayetten bahsederken 800 bin Ermeni tehcir ve taktile uğradı, dedim. Fakat 800 bin Ermeni kesildi demedim.... Hem bu yolda beyanatta bulunmuş olmakla telaşa düşmek doğru değildir. Çünkü İttihat ve Terakki demek Osmanlı demek değildir.*"¹⁰³ diyerek hem sayıyı azaltmaya, hem de işlendiğini kabul ettiği bu suçu İttihat ve Terakki'nin üzerine atarak sorumluluktan kurtulacağını düşünmektedir.

5. Jandarmanın Dahiliye Nezaretine Bağlanması

Daha önce Harbiye Nezaretine bağlı olan Jandarma Umum Kumandanlığı 15 Mart 1919'da Dahiliye Nezaretine bağlandı. Sebep olarak ta memleket dahilinde asayiş ve inzibatın yegane sağlayıcısı olan bu kuvvetin emniyet ve asayişten doğrudan sorumlu olan

⁹⁹ Sina Akşin, *age.*, C.I, s.198.

¹⁰⁰ Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990, s.268.

¹⁰¹ Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, Sabah Kitapları Yayınları, C. VI, İst. 1997, s.26.

¹⁰² Feridun Ata, *age.*, s.114.

¹⁰³ "Yalnız Taktik Değil Tehcir de Dahil; Cemal Bey'in Beyanatı", *Alemdar*, no:1397-87, 18 Mart 1335, s.1.

Dahiliye Nezareti bünyesinde bulunması gerektiği gösterilmiştir¹⁰⁴. Cemal Bey jandarmanın Dahiliye Nezaretine bağlanmasının nedenini, bu konuda gazetelere verdiği beyanatta; *“Jandarmanın hem Harbiye, hem de Dahiliye Nezaretlerine merbut bulunmasında pek büyük mahzurlar gördüm. Jandarma memurîn-i mülkiyenin vasıta-i icraiyesi olduğu için doğrudan doğruya Dahiliye Nezareti’ne rabt ettim....Şurasını da ilave ederim ki, polis ve jandarmayı tevhid edeceğim. Bilhassa bu hususa layık olduğu derecede ehemmiyet veriyorum.”* diyerek açıklıyordu¹⁰⁵.

Terhis edilen Osmanlı ordusunun yerini alması düşünülen Jandarma kuvvetlerinin Dahiliye Nezaretine bağlanması aslında güvenlik ve asayiş politikalarının önem kazandığını göstermekteydi. Hükümetin Harbiye Nezaretine ve askerlere olan güveninin zedelenmiş olduğu da ileri sürülebilir. Çünkü ordu uzun süre askeri bir başarı gösterememişti ve neredeyse Harbiye Nezareti de İttihatçıların kontrolündeydi. Uzun süren savaşlardan sonra bir sivilleşme ihtiyacı duyulmuştu. Askerlerin siyasete bulaşmış olmaları ve orduda İttihatçı diye nitelendirilebilecek bir kadrolaşma olması, sivil çözüm arayışındaki hükümetin jandarmayı, daha kolay nüfuz edebileceğini düşündüğü Dahiliye Nezaretine bağlamasında etkili olmuştu. Bu da askeri-sivil otorite çekişmesinin o tarihte de var olduğunu göstermektedir. Öyle ki III. Kolordu mıntıkasında eşkıyalığın önlenmesi için askeri kuvvetler Jandarmaya yardımcı olurken bunun cihet-i mülkiyenin nokta-i nazarına uygun yapılması isteniyordu. Bir de İngiltere’nin askeri kanadı hedef alan şikayet ve isteklerinin, hükümetin bu ve benzeri uygulamalarında etkili olduğu söylenebilir.

Nitekim 18 Mart’ta Samsun, Amasya, Havza ve Merzifon havalisinde İttihat Terakki mensuplarınca Müslüman halka silah dağıtılarak gayr-ı Müslimlerin öldürülmekte olduğu haberinin tahkik edilmesi, 25 Mart’ta Amasya ve Merzifon’daki askeri depolardan halka silah dağıtıldığı ve asker toplanıldığına dair İngiliz Siyasi Mümessilliğince yapılan ihbarın tahkikiyle, asker toplanılmaması ve silahların muhafazasına dikkat edilmesi ve bütün bu şikayetlerin tahkik edilerek neticesinin bildirilmesi yolundaki ısrarlı talepler hep İngilizlerin baskısıyla olmuştu. Rum Metropolitleri vasıtasıyla gündeme gelen bu iddialar Samsun Mutasarrıflığınca yalanlanmışsa da Hükümetin tam kontrolü altındaki bir Jandarma Teşkilatının bu gibi şikayetleri bertaraf edebileceği fikri benimsenmişti. İtilaf devletlerinin bu hususa çok önem verdiğini tespit ediyoruz. Kuva-yı İtilafiye Şark Orduları Başkumandanlığına bağlı

¹⁰⁴ Refik Arıkan, *BOA Sadaret Belgelerinde Milli Mücadele(16 Şubat 1919-30 Mart1919)*, s.29.

¹⁰⁵ “Cemal Bey Efendi’nin Beyanati”, *Alemdar*, no: 1165-85, 16 Mart 1335, s.1.

subayların jandarmanın kontrol ve ıslahı için görevlendirilmeleri ve bunlara gerekli kolaylığın gösterilmesine dair çeşitli vilayet ve mutasarrıflıklara çekilen şifreler, bunun delilidir. Hatta jandarmanın silah ihtiyacını temin için de İtilaf Devletleri nezdinde teşebbüslerde bulunuluyordu¹⁰⁶.

Jandarma, Dahiliye Nezaretine bağlandıktan sonra, 3 Nisan 1919'da Sivas vilayetine gönderilen şifreden jandarmaların maaşlarının arttırıldığının bildirilerek asker eksikliğini giderilmesi hususuna dikkat çekildiğini anlıyoruz. 12 Nisan'da, Jandarma kuvvetlerinin yeniden düzene konması için 1919 yılı bütçesine 1.782.484. Lira ödenek konulmuştu.

Özet: Jandarmanın Dahiliye Nezaretine Rabtı hakkındaki Kararname¹⁰⁷.

1. Madde: Jandarma kuvvetinin her türlü umur ve saileri dahiliye nezaretine aittir

2. Madde: Jandarmanın vezaif ve teşkilat-ı esasiyesiyle cihet-i merbutiyeti hakkında 13 Teşrin-i Evvel 1333 tarihli kararnamenin buna muhalif ahkamı mülğadır.

3. Madde: Jandarma zabitan ve efradının usul-ü tayin ve terfileriyle inde'l hace muhakemeleri ve hususat-ı sairesi diğer bir kararname ile tesbit olunacaktır.

4. Madde: İş bu kararname tarih-i neşrinden itibaren meriyü'l icradır.

5. Madde: İş bu kararname icrasına Dahiliye Nazırı memurdur.

Huzur-u Sami-i Cenab-ı Sadaretpenahiye

4911/348

Ma'rûz-u Çâkeri Keminelidir.

Jandarma kuvveti dahil-i memlekette emniyet ve asayiş ve inzibatın yegane medar-ı istinadı olup bu kuvvetin emniyet ve asayişinden doğrudan doğruya mesul olan memurin-i mülkiyenin emri altına mevzu olması taht-ı vucubta bulunduğu halde 13 Teşrin-i Evvel 1333 tarihli kararnamenin jandarmanın teşkilat ve teslihi talim ve terbiyesi zabt ve rabtı hususatıyla zabitanın terfi'-i rütbesini Harbiye Nezaretine tevdi etmiş ve hatta umum jandarma kumandanının intihabında da nezaret-i müşarünileyhin iştiraki reyine lüzum göstermiş olması jandarma kuvvetinin idare-i mülkiyece ihtiyacat-ı meşhudaya çaresiz olacak bir surette istihdamına mani olmakta asayiş ve inzibatın bir an evvel teminindeki fevkalade ehemmiyet jandarmanın bir taraftan Harbiye Nezaretine diğer cihetten nezaret-i acize-i merbuta olmasından mütehaddis müşkilatın acile refini istilzam etmektedir. Binaenaleyh jandarma zabitan ve efradının usul-u tayin ve terfileriyle

¹⁰⁶ Şerif Can Erdem, *age.*,s.34-36.

¹⁰⁷ Refik Arıkan, *age.*,s.73.

indelhace muhakemeleri ve kuva-i muhtelif zabitanın tevhibi hususları bilahare takdim kılınacak kararname layihası ile tespit edilmek üzere jandarmaya aid her türlü umur ve muamelatın nezaret-i acizeye rabtı hakkında tanzim olunan kararname layihası leffen takdim kılınmış olduğundan keyfiyet-i nezd-i celil-i fehmanelerinde de tasvip buyrulduğu takdirde ifa-i muktezası menut-u irade-i aliye-i cenab-ı sadaret penahileridir. Ol babta emr ü ferman hazret-i veliyyü'l emrindir.

8 Cemaziyel ahir 337 / 11 Mart 335

Dahiliye Nazırı

C) Cemal Bey'in Dahiliye Nazırlığının Sona Ermesi

Damat Ferit'in Hürriyet ve İtilafa bağlı olmaktan çok, Saray'a bağlı olduğu şüphesizdir. Nitekim, bundan sonra kurulacak kabineler canlı birer kanıt olacağı gibi, Damat Ferit dahi, gazeteci olduğu sırada, Karay'ı çağırarak, hükümeti bir fırka hükümeti olarak tanımasına karşı çıkmıştı¹⁰⁸. Öyle görünüyor ki, Saray ve Saray'ın bendesi Damat Ferit Paşa, Hürriyet ve İtilafın Hükümet içerisindeki ağırlıklarından memnun olmamaktadırlar. Nitekim, bu hoşnutsuzluk, Dahiliye Nazırı Cemal Bey'in bütün memur azil ve atamalarını Hürriyet ve İtilaf Merkezi Umumisine danışarak yapmasından kaynaklanıyordu¹⁰⁹.

Polis Umum Müdürlüğüne yapılan tayin sırasında prestiji sarsılan ve giyimine kuşamına dikkat etmediği, adap ve erkan yönünden de zayıf kaldığı için Damat Ferit Paşa tarafından eleştirilen Cemal Bey'in, Sıhhiye Umum Müdürlüğüne yapmak istediği tayin işi Hürriyet ve İtilaf Partisiyle Damat Ferit Paşa arasında var olan soğuk savaşın su yüzüne çıkmasında etkili olmuştur da denilebilir. O zamana kadar Hükümetin işleyişinde aktif bir rol oynadığını tasavvur eden Hürriyet ve İtilaf Partisi, yavaş yavaş Damat Ferit Paşa'nın partiyi bir basamak gibi kullandığının farkına varmış, fakat bu hususta elinden bir şey gelemeyeceğini de tecrübe etmişti. Nitekim Cemal Bey'in yaptığı tayini onaylamayarak Meclis-i Vükela'da onu istifaya mecbur eden Damat Ferit'e nazire yaparcasına Cemal Bey'i ikinci başkanlığa getirmesi ve fakat Cemal Bey'in bir süre sonra, (26 Nisan 1919) Konya Valiliğini ikinci başkanlığa tercih etmesi güçsüzlüğünün bir delili sayılabilir. Hükümetin içinde Hürriyet ve İtilaf Partisine mensup nazırlar da vardı ama bu, kabinede onların sözünün geçtiğini göstermiyordu. Sadrazam Damat Ferit

¹⁰⁸ Sina Akşin, *age.*, C.I, s.205.

¹⁰⁹ Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Mebusan Seçimleri*, TTK. Yayınları, Ankara 2004, s.63.

Paşa kendi bildiğini okumak istiyor hatta fırka mensubu olmayan Maliye Nazırı Mehmet Tevfik Bey'e Hürriyet ve İtilaf Fırkasına mensup arkadaşlarından şikayet ediyordu¹¹⁰.

Hürriyet ve İtilaf'ın Damat Ferit'in gözündeki sevimsizliğini gösteren bir olay da, Cemal Bey'in istifasıdır. Cemal Bey, büyük gayretle İttihatçıları tutukladığı gibi, Nezaretinde de geniş bir temizlemeye girişmişti. İttihat ve Terakki'den kalma vali, mutasarrıf ve kaymakamlar, o sıralardaki Takvim-i Vekayi sayfalarının da tanık olduğu üzere, büyük bir “*yaprak dökümüne*” uğramışlar, aziller birbirini kovalamıştı. Bu sıralar, Hürriyet ve İtilaf'ın kendisini iktidarda sandığı bir devirdi. Hürriyet ve İtilaf Merkez-i Umumîsi, nazırların cumaları Fırkada toplanmalarını istiyordu. Cemal Bey, İttihatçıları tasfiye etmekte birinci olduğu gibi, atayacağı memurlar için de Fırkanın (özellikle Fırka'da sözü pek geçen Hoca Zeynelâbidin'in) onayını hattâ fikrini alıyordu. Bu “*muti bir fırka nazırı*” gibi davranış, şüphesiz, gerçekte ancak Saray'ın adamı olan, fakat en azından Hürriyet ve İtilaf'a yakın gibi görünmek zorundaki Damat Ferit'in hoşuna gitmiyordu. Anlaşılan, önde gelen İttihatçıların tutuklanmasından sonra, “*küçük*” İttihatçıları tasfiye etmemek önemsiz, Hürriyet ve İtilaf'ın “*Fırka Nazırı*” olmaktan daha az sevimsiz bir tutum haline gelmişti.

Damat Ferit'in Cemal Bey gibi bir nâzırı istemeyeceği ve ilk uygun vesileyle işine son vereceği açıktı. Nitekim, Fırkanın Sıhhiye Müdüriyet-i Umumîyesine Dr. Adnan (Adıvar) yerine Dr. Abdullah Cevdet'i uygun görmesi, Cemal Beyin de buna, alışıldığı üzere, razı olmasıyla, vesile çıktı. Çünkü bu atamanın inhası, D. Feritçe imzalanmadığı, Saray'a da sunulmadığı halde bu işlemler nasıl olsa olur diye A. Cevdet işe başlamış bulunuyordu¹¹¹.

Bu sırada, başta Damat Ferit hükümeti olmak üzere, Osmanlı Devleti'ne İngilizlerin ağır bir tokadı olan Polis Müdürlüğüne yapılan atama işi çıktı. Ne var ki “*en İngilizci*” olarak nitelendirilen bu kabine ne yapsa İngilizlere yaranamıyor, bütün idari tasarruflarında İngiltere'nin görüşünü alarak hareket etse dahi ortaya bir sorun çıkıyordu¹¹². Kabine, Polis Umum Müdürlüğüne daha önce İkdam'ın idare memuru olan Hürriyet ve İtilafın adamı Nurettin Bey'i 31 Mart 1919 tarihinde atadı . Daha önceki Polis Umum Müdürü Halil Bey ise, görülen “*idarî lüzum*” üzerine azledilen Çatalca Mutasarrıfının yerine atandı. Fakat birden, İngilizler, Halil Bey'in görevinden ayrılmasını kabul etmeyeceklerini bildirdiler. Cemal Bey ise öyle ince eleyip sık dokuyan bir idare

¹¹⁰ Ş. Can Erdem, *age.*,s.31.

¹¹¹ Sina Akşin, *age.*,C.I, s.207-208.

¹¹² Ş. Can Erdem, *age.*,s.29.

adamı değildi; aceleyi seviyordu. Ona Halil Bey’i azil ve halefini tayinden evvel İngilizlerin muvafakatini almak lazım geldiği anlatılmış, fakat o buna icabeden ehemmiyeti vermediğinden, hasbihal arasında bir sefaret memuruna Nurettin Beyin tayininde bir mahzur görüp görmediklerini sormuştu. O adam, orduya değil, sefarete mensup olduğundan, sefaret hesabına cevap vermiş, "*mahzur yoktur!*" demişti.

Halbuki Askeri idare nezdinde hiçbir müracaatta bulunulmamış, Nurettin Beyin "*Thompson*" ve "*Lafontain*" lerle olan münasebeti kafi görülerek tayini hemen arz olunmuştu. Sen misin yapan? Aradan bir gün geçmemişti. Sadrazamın karşısına İngiltere, olanca haşinliği ve soğukkanlılığı ile dikilmişti:

- Müdürünüzü geri alınız ve eskisini yerine iade ediniz!

Ferit Paşa, Halil Bey’e kabinenin itimadı olmadığından bahisle evvelâ haktan, sonra İtilâf devletleriyle aradaki hukuktan dem vurmuş bir anlaşmaya yanaşmak istemişse de lâf anlatamamıştı; o zaman keyfiyeti Meclis-i Vükelâya koymuş, nazırlar da vaziyeti haysiyet kırıcı bulmuşlar, istifa kararı vermişlerdi. Sadrazam bu kararı, yarı tehditkâr bir mahiyette İngiliz memuruna anlatmış ve bir tesir ümit etmişse de ancak şöyle bir cevap almıştı:

- "*İstifanıza çok teessüfler ederiz... Halil Bey’in iadesini ordu bir şeref meselesi addetmekten hiçbir sebeple vazgeçemez!*"¹¹³

Fakat Damat Ferit istifasını Saray’a götürdüğünde, Vahdettin, Kabinenin görevden ayrılmasını istemiş, "*cümlesine selamlarını*" göndermişti. Bunun üzerine nazırlar yumuşamışlardı. Kabine artık Polis Müdüründen, bundan sonra emre itaat ve hükümete hürmet hislerini bekliyordu; bu ciheti İngilizlere anlattı; onlar da nezaket göstermeğe başladılar: Halil Bey’e kati emir verecekler, Hükümete hürmetle mükellef bulunduğunu söyleyeceklerdi; bu hususta, şayet, bir kusuru görülürse azline muvafakat edeceklerdi! Bir nokta daha kararlaştı: Karargâh, bilâhare, Hükümetin arzusunu yerine getirmeğe, yani polis idaresinin başında bir değişiklik yapmağa razı oluyordu. Yani Halil Bey’in azliyle Nurettin Bey’in iadesi bir kısa zaman meselesi idi!¹¹⁴

İngiliz Amirali Webb’in merkeze gönderdiği raporda, biraz farklı bir hikâye anlatılıyor. Buna göre Webb, önceden, tasarlanan atamadan haberliydi ve Halil Bey’i beğendiklerinden, bu tasarıya karşı durmuştu. Buna rağmen atama yapılmıştı. Webb itiraz edince, Damat Ferit İngilizlerin Halil Bey’i tuttuklarından haberi olmadığını söyledi.

¹¹³ Refik Halid Karay, *age.*, s.106.

¹¹⁴ Sina Akşin, *age.*, C.I, s.232.

Webb'in gösterdiği gerekçe, bir polisin o sırada bir Ermeni'yi öldürmüş olmasıydı. Bu yüzden Webb, Ermeni Patriğini yatıştırmak durumunda kalmış, ayrıca istifaya kalkışan Nazırları da bundan vazgeçirmişti. İngilizlerin en ufak bir isteğine Damat Ferit kabinesinden ya da Hürriyet ve İtilafdan herhangi bir kimsenin karşı koyması pek düşünülemeyeceğine göre, Komiserliğin, atamadan önce, İngilizlerin Babîâliye Halil Bey'in değiştirilmesine muhalif olduklarını duyurdukları pek inandırıcı değildi. Webb'in raporundaki bu husus, olsa olsa İstanbul'daki İngiliz makamlarının arasındaki zıt tutumları örtbas etmek için olsa gerektir. Bu uğurda "*en İngilizci*" hükümetin onuru yerle bir ediliyor, ondan sonra da istifa etmemesi için muhtemelen Saray'a haber salınıyordu. Polisin öldürdüğü Ermeni meselesi de, D. Ferit'i İngiliz muhalefetinin ciddî gerekçeleri olduğuna inandırmak için öne sürülmüş izlenimini veriyor. Sonuç olarak, Halil Bey, Çatalca Mutasarrıflığına atandıktan 5 gün sonra eski görevine geliyor, bundan bir gün sonra da Nurettin Bey Üsküdar Mutasarrıfı oluyordu¹¹⁵.

Bu hâdiseyi vesile sayıp Dahiliye Nazırı Cemal Beyin aceleciliğini tenkit dahi edenler oldu, azil ve tayinde dirayet ve ehliyet aramadığı ileri sürüldü.

Hani, âdeta "*İş zaten yürüyeceğe benzemiyordu, mahcubiyetten kurtulduk!*" diyorlardı. Bu, ümitsizliğin verdiği bir teselli idi! Ertesi gün, Kabine yerinde kalmıştı. Halil Bey mevkiine iade ediliyor, Nurettin Bey Üsküdar Mutasarrıflığına geçiriliyordu!¹¹⁶

Bu önemli mesele Meclisi Vükelâ'da tartışılmıştı: Sadrazam Dahiliye Nazırının da mevcut bulunduğu bir müzakere esnasında "*irade-i şahane şerefsadîr olmadan bir adamın büyük bir makamda ifay-ı umura başlaması keyfiyetinin*" bir anarşi olduğunu, İttihatçılar zamanında bile misli görülmemiş bir cüretkârlık ve bir kanun çiğneme teşkil ettiğini söylemiş, diğer nazırlar da sükûtlarıyla âdeta bu sözü tasdik etmişlerdi.

Filvaki Ferit Paşa bu hareketin hangi nazırdan sadır olduğunu isim zikrederek söylememişti ama Cemal Bey bittabi, herkes gibi, anlamış ve hiçbir şey söylemeden önündeki kâğıda alelacele istifanamesini yazmış, meclisi terk etmişti¹¹⁷. Dahiliye Nazırı Cemal Bey "*kendisinden pek büyük hizmetler beklendiği sırada*" istifa eylemişti¹¹⁸.

Damat Ferit Fırka'ya danışmadan, haber vermeden Cemal Bey'in yerine PTT Nazırı Mehmet Ali Bey'i getirdi. Hürriyet ve İtilafı bir anda gerçek duruma uyandıran bir tokattı bu. Olay üzerine olağanüstü bir toplantı yapan Hürriyet ve İtilaf, öbür İtilafçı

¹¹⁵ *Age.*, s.232.

¹¹⁶ Refik Halid Karay, *age.*, s.107.

¹¹⁷ *Age.*, s.115.

¹¹⁸ "Dahiliye Nazırı Cemal Bey'in İstifası", *İkdam*, no:7960, 8 Nisan 1335 ,s.1.

nazırlarla birlikte (Mehmet Ali Bey gelememişti) 9 Nisanda Cemal Bey'i oybirliğiyle 2. başkan seçti (öbür 2. başkan Mustafa Sabri idi). Fakat bu davranış boş bir gösteri olarak kaldı. Nitekim Cemal Bey, bir süre sonra Konya Valiliğini gerçek güçten yoksun bu ikinci başkanlığa tercih etti¹¹⁹.

Damat Ferit'in kendi başına hareket etmesini Refik Halid Karay şöyle değerlendiriyordu: *"Artık kendi başına harekete başlamıştı; şayet fırka bu tayini protesto etmez ve nazırlar da kendilerine sorulmadan içlerinde yapılan bu değişikliğe itiraz etmezlerse artık kabinede fırka hükümeti ve meşrutiyet vükelası çeşnisi kalmaz, bu, bir Teyfik Paşa hükümeti olurdu.*

Maalesef fırka, Zeynelabidin Efendi'nin hiddetine rağmen fiili hiçbir şey yapamadı; Nazırlar ise sustular. Binaenaleyh o dakikadan itibaren Hürriyet ve İtilaf hükümetten düşmüş ve Damat Ferit Paşa müstakilen işe başlamış oluyordu.

'Hürriyet ve İtilaf' istifa hadisesi üzerine fevkalade bir ictima akdetmişti; bunda fırkaya mensup nazırlar hep bulundu; fakat yeni Dahiliye Nazırı, fırkaya danışmadan kabul ettiği makamdan dolayı tenkide uğramaktan korkarak gelmedi.

*Cemal Bey'i ittifakla fırka ikinci reisi yaptık ve bütün işleri ona bıraktık. Bu, ima yoluyla Sadrazam'a bir tehdit idi. Fakat artık bütün nüfuzun Ferit Paşa eline geçtiğini görenler o tarafa meyletmişlerdi; Mehmet Ali Bey'in şekil ve kıyafetindeki intizam ve terbiye hususundaki ihtimamiyle en mühim bir mansaba geçmesi çok dikkati çekmişti. Sadrazam Nazır olarak emirlerine söz dinleyen ve beğendiği terbiyeye uygun bir maddi şekil arıyordu, şahsiyet değil... Bunları anlaşılan en fazla Posta Nazırında bulmuştu; intihabından çok memnundu."*¹²⁰

III. BÖLÜM

CEMAL BEY'İN II. KONYA VALİLİĞİ DÖNEMİ

A) Cemal Bey'in Konya Valiliği'ne Atanması ve Görevine Başlaması

Kısa süren Dahiliye Nazırlığından sonra, 7 Nisan 1919'da İçişleri Bakanlığı görevinden ayrılan, Hürriyet ve İtilaf Partisi İkinci Başkanı da olan Cemal Bey¹²¹, 24 Nisan 1919 tarihli Meclis-i Vükela kararıyla Konya Valiliğine ikinci kez atandı¹²². 14

¹¹⁹ Sina Akşin, *age.*, C.I, s.208.

¹²⁰ Refik Halid Karay, *age.*, s.116.

¹²¹ Zeki Sarıhan, *age.*, C.I, s.216.

¹²² BOA., 24 Nisan 1335 tarihli mazbata ve irade-i seniyye(Bkz. ekler bölümü)

Mayıs 1919 tarihinde de bu görevine başladı¹²³. İngiliz Muhipler Cemiyetinin faal üyesi olması nedeniyle, İngilizlerin bu tayinde büyük rolü oldu¹²⁴.

Cemal Bey, Hürriyet ve İtilaf Fırkasında bir müddet çalıştıktan sonra, aklına yine Konya Valiliğini koymuştu; belliydi ki orada fırka riyasetinden ve Dahiliye Nezaretinden daha rahat ediyor, vilayet koltuğundan haz duyuyordu¹²⁵.

Çok enerjik bir kişi olan Cemal Bey, koyu bir şekilde Hürriyet ve İtilaf Partisinin takip ettiği İngiliz yanlı politikasını uyguladı. Bu partini yan kuruluşları durumunda olan Teali-i İslam, İngiliz Muhipler Cemiyetinin çalışmalarını destekledi. Tükenmek bilmeyen enerjisini Konya'da henüz yeni yeni filizlenmeye başlayan Kuva-yı Milliye ruhunu öldürmek, vatanseverleri ezmek, şehri "*Milli ülküye menfi bir merkez haline*" getirmek için sarf etti¹²⁶.

Vali Cemal Bey, İstanbul Hükümeti ile devamlı ilişki halindeydi, oradan aldığı emirleri yerine getirmekten hiç çekinmiyordu. Hatta o zamanlarda Konya'yı işgal eden İtalyanlar ile de yakın ilişkisi nedeniyle İtalyanları da milli girişimlere karşı kışkırtan Vali Cemal, bir yandan da çeşitli beyanlarla cahil ve gafil halkı milli girişimlere karşı direnişe geçmeye zorluyordu¹²⁷.

Cemal Bey, menfi hareket tavrını muhafaza eden valiler arasında en enerjik ve en azimkar olanıydı. Mustafa Kemal Paşa'nın dediği gibi: "*Cemal Bey, Ferit Paşa kabinesinin Anadolu'da en büyük vasıtai icraiyesi ve mühim noktai istinadı*" idi¹²⁸. Cemal Bey'in bu hareket ve tavrının menfi tesirleri etrafa da sirayet ediyor, tesettürü efkara sebebiyet veriyor, önümüzde hakikaten bir hail rolü oynuyordu¹²⁹.

Refik Koraltan da Konya'ya geldiğinde şehrin halini nasıl gördüğünü şu cümlelerle anılarında ifade etmiştir: "*Şehrin umumi hayatında âdeta bir felç hali vardı. Damat Ferit Hükümeti tarafından Konya'yı milli hareketlere karşı ayaklandırmak, halkı kendi kanaat ve arzu'larına göre saltanat ve hilâfet etrafında toplamak için buraya Cemal Bey isminde bir Vali gönderilmişti. Vali, çevrede âdeta bir terör yaratmıştı. Vatandaşlardan iki adamın yan yana gelmesi sanki bir suçtu. Bütün idareye, hattâ adliyeye dahi tahakküm yoluna girmişti. O sıralarda Konya'da Sulh Hukuk Hâkimi*

¹²³ Kamil Erdeha, *age.*, s. 269.

¹²⁴ Ahmet Avanas, *age.*,s.72.

¹²⁵ Refik Halid Karay, *age.*,s.124.

¹²⁶ Avanas, *age.*,s.72.

¹²⁷ Ali Gülcan, s.37.

¹²⁸ M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, s.117.

¹²⁹ M. Müfit, *age.*,s.316.

bulunan Hasan Fehmi Bey isminde, dürüst ve metin karakterli bir hâkim, verilen kanunsuz bir emri yerine getirmediğinden dolayı idarece arası açılınca istifa etmiş, bu yüzden orada avukatlığa başlamıştı.”¹³⁰

Konya'da iki grubun mücadelesi vardı. Biri, millî menfaatleri korumak yolunda çalışanlar; ikincisi, İstanbul Hükümeti taraflısı olup karşı faaliyetlerde bulunanlardı. Bu ikinci türlü faaliyetlerin başı, Konya valisi Cemal Bey idi. Cemal Bey, kendi adamlarını etrafına toplamış ve Damat Ferit'in arzulan peşinde koşmaktan çekinmemişti. 12. Kolordu Komutanı'nın işi sıkı tutmaması ve tereddütlü davranışı, Vali Cemal Bey'in inisiyatifini ele almasını kolaylaştırmıştı. Konya, Damat Ferit Paşa'nın Anadolu'da âdeta bir kalesi haline gelmiş, daha sonraki günlerde 12. Kolordu Komutanı Albay Selâhattin'in de habersizce İstanbul'a gidişi Konya ve çevresini tamamen Vali Cemal Bey'in hâkimiyeti altına sokmuştu.

Kuvayı Milliye'nin gelişebilmesi ve Millî Mücadele fikrinin milletçe benimsenebilmesi için, bölgede çalışanlar, ordu ve kolordu komutanlarının bu zamansız ayrılışından ümitsizliğe kapılmışlar ve Vali Cemal'in baskısı karşısında sinmişlerdi. Hapishanedeki cani ve katillerin çoğunun serbest bırakılarak silahlandırılması, halkın huzur ve cemiyetinin kalmamasına sebep olmuştu. Vali, Millî Mücadele taraflılarının aleyhinde bazı tertiplere de başvurmaktan geri kalmamış ve bölgede gerici bir ayaklanmanın kötü tohumlarını saçarak masum halkı zehirlemek yolunu tutmuştu¹³¹.

Konya'da tutuşturulan Milli Mücadele ateşini fikirlere, şuurlara ve vicdanlara yerleştiren, binbir güçlük ve yokluk içinde istikrarlı hizmetlerde bulunan, kurulan teşkilatlarda kurucu ve yönetici olarak ana gücü kontrolünde bulunduranlar hep din adamları olmuştur. Bu şahsiyetler, örnek medeni cesaretleri, vatanseverlikleri ve sadece şahsi meziyetlerini değil, bir bakıma temsil ettikleri mesleğin yüceliğini de ortaya koymaktaydılar. İşte böyle bir şahsiyet olan Müderris Sivaslı Ali Kemali Efendi'nin direnme fikri kısa zamanda az sayıda da olsa, bazı aydınlar ile Konya'ya nakledilen II. Ordunun vatansever genç zabitleri arasında taraftar bulmaya başladı. Bunlar mahalle mahalle gezip şehir halkını aydınlatmaya başladılar. Buna Damat Ferit Hükümetinin acizliği de eklenince Konya'da Milli Mücadele taraftarlarının sayısında hissedilir bir artış gözlemlendi. Ancak bu durum fazla sürmemiş ve Cemal Bey'in Konya'ya Vali olmasıyla filizlenmeye başlayan mücadele fikri gerilemeye başlamıştır. Çünkü Vali Cemal Bey Milli Mücadele taraftarı olanları, işbaşına gelir gelmez çeşitli yerlere sürdürmekten geri

¹³⁰ Coşkun Ertepinar, *Bir Politikacının Anıları(Refik Koraltan)*, Hacattepe-Taş Yay., Ankara 1999,s.107.

¹³¹ Türk İstiklal Harbi, *Batu Cephesi*, Genelkurmay Basımevi, C. II, Ankara 1965, s.66.

kalmayacaktır¹³². Vali Artin Cemal Bey ile, Valinin yolunda olan polis müdürü Halis Bey, heyetin gelmesini takip eden günler içinde milliyetçilere karşı baskılarını artırmışlardı¹³³.

Konya valisi Cemal Bey arkadaşı Muhittin Paşa'dan daha fazla muvaffak olmuştu. Bu muvaffakiyetinde (!) bazı hadiseler de kendisine yardım etmişti. Konya'da ikinci ordu kıtaatı müfettişi olarak bulunan Mersinli Cemal Paşa'nın mezunen İstanbul'a gitmesi ve bir daha dönmek imkanını bulamaması yüzünden Cemal Bey serbest kalmıştı. 12. Kolordu Kumandanı Miralay Selahaddin Bey de vaziyete hakim olamamıştı.

1919 yılında Konya gibi bir vilayetin başında Cemal Bey'in Vali bulunması bir şanssızlıktır. Mart 1919 ile 14 Mayıs 1919 tarihleri arasında kısa bir süre İstanbul'a gidip Damat Ferit Hükümetinde Dahiliye Nazırlığı da yapıp dönen Cemal Bey, Milli Mücadele aleyhtarı faaliyetleri ile tanınmıştır. İleride üstünde durulduğu için şu kadarını belirtmekte fayda vardır. Cemal Bey, Konya'yı terk edinceye kadar burada bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulamamıştır. Fakat milli hisler de söndürülebilmiş değildir. Aksine Mondros Mütarekesi'nin sükut-u hayale uğratan tesiri dağıldıktan sonra daha da canlanmıştır. 1919 Haziranından itibaren işgal ve çeteci baskınından kurtulmak için Adana'nın ileri gelenlerinin çoğu Konya'ya gelmişlerdir. Konyalılar ise o sırada eşsiz bir Milli Mücadele heyecan ve çabası içinde idiler. Bu heyecan ve çabaların, Adana'dan "kaç-kaç" sırasında gelenlerin üzerinde büyük etki yaptığı da görülmektedir¹³⁴.

Heyet-i Nasihanın Konya'ya gelip döndüğü günler, İzmir'in işgali haberinin Anadolu'ya yayıldığı günlerdir. Bir yandan bu kara, can yakıcı haber duyulurken, diğer yandan Konya'da yaşayan azınlıkların taşkınlıkları, sevinç gösterileri, boğaz ve dizlerdeki düğümleri çözer. İzmir ve İstanbul'un işgali gününde Konya'da, Gazialeşah ve Çiftemerdiven mahallelerinde oturan Rum ve Ermeniler sevinç gösterilerinde bulunurlar. Bu tezahürat sırasında Yunan bayrağı eller üstünde taşınmakta, "Zito Venizelos" diye naralar atılmaktadır. Ayrıca, "baldırı çıplak İngiliz askeriyle şapkalı kenarı tavuk tüylü İtalyan askerlerinin gezip eğlenmeleri" milli şuurunun uyanmasını tahrik etmekte, direnç ve azmi vermektedir¹³⁵.

¹³² Recep Çelik, *age.*, s.250.

¹³³ Cemal Kutay, *Kurtuluşun ve Cumhuriyet'in Manevi Mimarları*, s.73.

¹³⁴ Caner Arabacı, *age.*, s.7.

¹³⁵ *Age.*, s.83.

B) Cemal Bey'in Valiliği Döneminde Konya

1. Vali Cemal Bey – Kuva-yı Milliye Çekişmesi

Ermenileri koruduğu için “*ARTİN*” lakabı verilen, Konya’yı her bakımdan nüfuz ve tahakkümü altına alan Cemal Bey; Kuva-yı Milliye ruhunu öldürmek, vatanseverleri ezmek ve Konya’yı milli ülküye menfi bir merkez lehine sokmak için her şeyi yapıyordu görüşüne, Mustafa Kemal’de; “*Ferit Paşa Kabinesi'nin Anadolu'da en büyük vasıta-i icraiyesi ve en mühim noktai istinadıdır*” diyerek katıldı¹³⁶.

Milli Mücadele yıllarında Konya’da en geç kurulan siyasi kuruluş “*Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*”dir. Geç kurulmasının sebebi Cemal Bey gibi bir Valinin bulunmasından dolayıdır¹³⁷.

Sürekli milliyetçilere karşı baskılarını arttıran Cemal Bey, İçişleri Bakanlığına telgraf çekerek; “*Ali Kemal'in tamimlerine uygun hareket etmek istiyorum. Fakat kumandanlar, bana rahat vermeyip, işlerime müdahalede bulunuyorlar...Millicilerle beraber olmadığından dolayı Kurmay Binbaşı Asım Bey buradan uzaklaştırılmak istenmektedir. Asım Bey'in acele 12 Kolordu Kurmay Başkanlığına tayini emri gerekmektedir*” diyerek İstanbul’a şikayette bulunup, tayin ister¹³⁸.

Vali Cemal Bey’in çalışmalarını takip eden, 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, Ankara’dan Sivrihisar’a gelince, Sivas’taki, Heyeti Temsiliyeye şu telgrafi çekti;

“*Malum iki validen birisinin tevkif ve teb’idi hususu derdesti icradır. Konya Valisinin teb’idi hakkında birçok teşebbüsat icra edilmiş ise de henüz bir cevap alamadım. Kongre Heyet-i Temsiliyesince bu hususun ayrıca temin edilmesini münasip görüyorum*” diyerek Vali için kongreden özel karar çıkarılmasını istedi.

Konya Milli Mücadelecileri; Sivaslı Ali Kemali, Mehmet Vehbi Efendi, Gilisralı Hacı Tahir Efendi, Müftü Yalvaçlı Ömer Vehbi Efendi ve diğer vatanseverler toplanıp: “*Vali burada İngilizlere ve İtalyanlara istinad ediyor. Bunlar çok azlıktırlar. Eğer İtalyan ve İngilizlerin bu kadar az kuvvetle şehirde beldeyi işgal etmiş olarak kalmalarına müsaade edilirse kendilerine cesaret gelir. Öteki şehirlerimizi de ele geçirirler. Lakayt kalınamaz...*” kararını aldılar. Ertesi gün; uyarılan halk hükümet meydanında toplandı. Mitingler birbirini kovaladı. Hem miting yapan Konyalılar, hem de Heyet-i Temsiliye şu

¹³⁶ Ahmet Atalay, *Milli Mücadele’de Konya Kuva-yı Milliyecileri*, Damla Ofset, Konya 1997, s.13.

¹³⁷ Avanas, *age.*, s.64.

¹³⁸ Atalay, *age.*, s.14.

kararı verir; *“Her ne pahasına olursa olsun (Cemal Bey) Konya’dan uzaklaştırılmalıdır.”*¹³⁹

Diğer taraftan Konya basınının o dönemki şerefli temsilcilerinden Öğüt gazetesi de Atatürk’ün başlattığı Millî Mücadele ve Kuva-yı Milliye harekâtını ateşli yazılarıyla desteklerken, bir yandan da Anadolu’yu paylaşan İtilaf Devletlerine , özellikle İngiltere’ye karşı sert yayınlar yapıyordu¹⁴⁰.

Son çırpınısını da yapan Vali Cemal Bey; *“Cezaevinde ne kadar kanlı katil, ne kadar tutuklu varsa hepsini çıkarır, silahlandırır ve kendisine bir kuvvet oluşturur.”* bilgisini veren Mustafa Kemal, Cemal Bey’in bu davranışını, Nutuk’ta şöyle değerlendirdi : *“Yurt ve Ulusa karşı yabancılara dayanarak işlemiş olduğu hayınca eylemler... orada bulunan yabancılardan da tiksintisine neden olduğundan, kendisi ulusla karşı karşıya bırakılmıştır.”*¹⁴¹

Cemal Bey 21 Temmuz’da Dahiliye Nezaretine çektiği şifreli telgrafta: *“Ahval-i dahiliyenin almış olduğu şeklin vehametini tamamen arz ve tedabiri semai ittihaz idebilmek için her halde şifahen izahat virmek mecburiyetindeyim. Bu babda fiilen yazamayacağım noktaları sükutuna bırakacak olur isem hala icraatta mütereddid gördüğüm kabine-i heyet-i fehmanesini ikaz itmiş olacağım. Binaenaleyh seran her halde İstanbul’a avdetime müsaade buyurulmasını şiddetle intizar eylerim”* diyerek Kabinenin uygulamadaki yanlışlarını anlatmak için İstanbul’a gelmesine izin verilmesini istiyordu¹⁴². Bu isteğine istediği cevabı alamayan Cemal Bey 29 Temmuz’da *“Maruzatım pek mühim ve aceledir. Herhalde mezuniyet meselesinin geciktirilmemesini ehemmiyet-i maslahat namına istirham eylerim”* diyerek izni çabuklaştırmaya çalıştı¹⁴³. Bunun neticesinde de aynı gün on gün süreli izinli sayıldığı bildirildi¹⁴⁴. Ağustos’un ortalarında gittiği İstanbul’dan dönen Cemal Bey, Kuva-yı Milliye’yi karalama icraatına daha hızlı şekilde devam etti. Hürriyet ve İtilaf Partisi’nin merkez teşkilatının en önemli azasından olan Bozkırlı ve Nakşibendi tarikat şeyhlerinden Ayan Azası Zeynel Abidin Efendi’nin taraftarları ile sıkı işbirliğinde bulundu. İstanbul’dan aldığı emir üzerine halka Kuva-yı Milliyecilerin hareketini *“İttihatçıların hareketi olduğunu”* ve *“Bolşevikliği benimsediklerini, Anadolu’ya takım takım Bolşevikler’in girdiği”* yalanını yayıyordu.

¹³⁹ Age.,s.14.

¹⁴⁰ Mehmed Önder, *Millî Mücadele’nin yanında ve safında Öğüt Gazetesi*, TTK., Ankara 1994, s.2866.

¹⁴¹ Atalay, age.,s.15.

¹⁴² BOA., DH.KMS., No:50-2/3.

¹⁴³ BOA., DH.KMS., No:50-2/6.

¹⁴⁴ BOA., DH.KMS., No:51-1/45.

Rum ve Ermeni azınlığı ile işbirliğinde bulundu. Hatta “*ben Müslümanların muhafaza-ı hukuku için değil, Rum ve Ermenilerin istirdat hakları için geldim*” diye beyanatta bulundu. Ermenilerin Avrupa’da yaptıkları “*Türkler Ermenileri katletti*” propagandalarını destekler bir şekilde, “*İttihatçılar Anadolu’da 800 bin Ermeni’yi öldürdüler*” diyordu. Bu şekilde karalama iftirasında bulunurken Sadrazam’a çektiği telgraflarda “*Hükümeti Kuva-yı Milliye’ye karşı şiddetli davranmamakla*” suçluyordu. 1919 Eylül ayında Kuva-yı Milliye düşmanlığını en ifrit düzeye ulaştırdı. Nitekim 4 Eylül 1919 tarihinde başladığını söylediğimiz Sivas Kongresi’ne Konya’nın temsilci göndermesini engellemekle kalmayarak Harput Elazığ Valisi Ali Galip ve Ankara Valisi Muhiddin Paşa’nın hazırlayacağı kuvvetlerle birleşerek kongreyi dağıtmayı dahi düşünüyordu¹⁴⁵.

Vali Cemal Bey’in Konya’da İttihat ve Terakki Fırkası mensuplarına karşı takındığı tavır artık aşikârdı: Onları sürüyor tevkif ettiriyor, devlet dairelerinden ayırıyordu. Konya’nın kültürüne büyük hizmetlerde bulunmuş, âlim ve mütefekkir, İttihat ve Terakkinin vatanperver müntesiplerinden biri olan Hamdizade Abdülkadir (Erdoğan), o sırada Konya’daki Milli Kütüphanenin temellerini atmakta, bunun için lüzumlu faaliyetlerde bulunmakta idi. Gözleri dönmüş olan Vali Cemal bey ve Polis Müdürü Halis Bey bu hayırlı teşebbüsü “*Emniyeti dahiliyeyi ihlâl*” şeklinde tefsir ederek, Hamdizade Abdülkadir efendinin muvakkaten tevkifine karar vermişlerdi. Bu kararlar birlikte Mustantık Dimitraki tarafından 29 Mart 1919’ da İstanbul Muhafızlığı Tevkifhanesine gönderilmişti.

Bekirağa Bölüğünde, İtilafçıların tazyiki altında bir yıla yakın kalan, bu uyanık ye milliyetperver zatın Divan-ı Harpçe yapılan duruşmalarından sonra masumiyeti anlaşılmış ve berat ederek 8 Kânunisani 1336’da Konya’ya avdet etmiştir¹⁴⁶.

Vali Cemal bey, yalnız münevverleri ezmekle, dağıtmakla kalmamış, maksadı Milli Teşkilâta hizmet olan toplulukları da sıkıştırmağa başlamıştı. Hukuk Mektebi Müdürlerinden Selim Sabit Bey’in reisliğindeki Konyalı münevverlerden müteşekkil İhtiyat-ı Zabitan Cemiyeti de bu meyanda idi¹⁴⁷.

İki kumandanın (Cemal Paşa ve Miralay Selahaddin Bey) Konya’dan ayrılmasından doğan otorite boşluğundan istifade eden Vali Cemal Bey , Millî Mücadele’ye karşı tavrını açıkça göstermeğe başladı. Kendisi Hürriyet ve İtilaf Fırkası ileri gelenlerinden biri olarak İttihatçı ve maceracı saydığı Millî Mücadele önderlerinden

¹⁴⁵ Avanas, *age.*, s.80.

¹⁴⁶ Mehmet Önder, *Milli Mücadele’de Konya Delibaş Hadisesi*, s.58-59.

¹⁴⁷ *Age.*, s.60.

hoşlanmıyordu. Damat Ferit ve İngiliz Muhipleri Cemiyetine bağlı bir insandı. Ordu ve Kolordu Komutanlarının zamansız ayrılışlarından ümitsizliğe kapılan Konya Kuva-yı Milliyecileri Valinin de baskısıyla faaliyetlerini yürütemez hale geldiler. Vali, İstanbul Hükümeti'nden aldığı emirleri aynen yerine getiriyordu. Bununla da kalmayarak Konya'yı denetim altında bulunduran İtalyanlarla iyi geçinmeye gayret ediyordu¹⁴⁸.

Vali Cemal Bey Milli Mücadele'ye yakın duran her kim olursa onu durdurmaya bir görev kabul ediyordu. Pek çok Konyalı vatansever o dönemde Cemal Bey'in hışmına uğramaktan kurtulamadı. Mesela Mehmet Muhlis Bey , Milli Mücadele fikrini benimsemesinden dolayı Konya Valisi Cemal Bey'in birçok baskılarına maruz kaldı¹⁴⁹. Mevlâna Dergahı Postnişini Veled Çelebi Efendi de Valinin hışmına uğramıştı. Cemal Bey Konya Valiliği esnasında Çelebi Efendi'yi yakından takip etmiş olmalı ki, Dahiliye Nazırlığı görevinde iken, Çelebi Efendi'nin, 28 Şubat 1912 tarihli ve 21 Temmuz 1918 tarihli iki mektubuna dayanılarak görevden alınması talep edilmektedir¹⁵⁰.

Refik Koraltan da Valinin takibine uğrayanların arasında idi¹⁵¹. Cemal Bey'in takibine uğrayan bir diğer vatansever de Mehmed Vehbi Hoca idi. Vehbi Hoca'nın Milli Kuvvetler lehindeki temaslarından ürken Cemal Bey, Hadimli Hoca'yı göz hapsine almış ise de O'nu yıldırمامıştır¹⁵². Gerçekten de Mehmed Vehbi Efendi; Kuva-yı Milliye ruhunun Konya'da ilk destekleyicisidir. Ön saflarda yerini aldı. Ateşli vaazlarıyla halkı Milli Mücadele'ye teşvik etti. Kuva-yı Milliye Teşkilatının menafi-i Millet iktizasından olduğunu her yerde söyledi. Gizliden gizliye bazı subaylarla görüştü.

Bunu kendisi de doğrular; *“Vatan tehlikeye düşmüş olmakla siyasete karışmamak arzusundan rücu ile Konya'da Kuva-yı Milliye lehine propagandaya başlayınca ol vakit vali bulunan Cemal Bey tarafından tarassuda başlanmış isek de ehemmiyet vermedik.”* diyerek millet yolundaki çalışma kararlılığından vazgeçmedi. Evine ziyarete gelen Hadimli hemşehrilerine; *“Siz Kuva-yı Milliye ve Mustafa Kemal'e destek verin, başkası ülkeyi kurtaramaz.”* diyordu¹⁵³.

Konya'da Cemal Bey artık faaliyetini arttırmıştı; küçük merkezlerin birinde Posta Müdürünün azli ve vilâyet merkezinde vazife gören iki Posta Muamelât Müfettişinin derhal başka cihete tayinlerini için Posta ve Telgraf Umum Müdürü Refik Halid'e

¹⁴⁸ Süleyman Beyoğlu, “Bozkır İsyanları”, *Bir Dergisi*, sayı 2,1994, s.67.

¹⁴⁹ Avanas, *age.*,s.53.

¹⁵⁰ Feridun Ata, *age.*, s.114.

¹⁵¹ Coşkun Ertepinar, *age.*, s.110.

¹⁵² Mehmed Vehbi, *Büyük Kur'an Tefsiri*, Üçdal Neşriyat, C.I, İst. 1979, s.12.

¹⁵³ Atalay, *age.*,s.13.

müracaat etmiş; Bu talebin geçirilmek istenmesi üzerine de yazdığı bir telgrafta, *"Vilâyetin emn-ü asayiş noktai nazarından, şayet Müdüriyet-i Umumiye tarafından geri celb olunmazlarsa tahtelhıfz (gözü altında) ihraç olunacaklarını"* bildirmişti¹⁵⁴.

Aynı günlerde Vali Cemal Bey Konya'dan asker alımının engellenmesi için jandarma ve polis teşkilatına emir vermişti ki, bütün bunlar Valinin özellikle Temmuz ayından itibaren milli kuvvetlere karşı savaş açmış olduğunu gösteriyordu. Bunda İkinci Ordu Müfettişi Cemal Paşa'nın bölgeden 1 Temmuz 1919 tarihi itibarı ile izinli olarak ayrılmasının önemli bir rolü olmalıdır¹⁵⁵.

Cemal Bey'in tazyiki, bir nevi işkence haline gelmişti. Hapishanedeki canilerin ekserisini serbest bırakmış ve bunlara silah dağıtarak halka musallat etmişti. Azılı katiller şehirde dehşet ve korku yaratıyordu. Bu mülkiye amirinin bu denaati o zamana kadar görülmüş ve duyulmuş şeylerden değildi. Cemal Bey bunu da kafi bulmamıştı. Şehirde bitarafliğini muhafazaya gayret eden bir İtalyan müfrezesini de milli hareket aleyhinde tahrikata kalkışmış, fakat muvaffak olamamıştı. Yalnız şahsının muhafazası hakkında teminat alabilmişti. Cemal Bey bir taraftan cüretini artırırken, diğer taraftan da Dahiliye Nazırı Adil Bey'den kuvvet ve muavenet istiyordu¹⁵⁶.

Cemal Bey'in bu tür faaliyetleri Konya'daki azınlıklar tarafından ise çok olumlu karşılanıyordu. Hatta Cemal Bey'in görevden alınacağı şayiaları üzerine 5 Temmuz 1919'da Dahiliye Nezaretine bir telgraf gönderen Konya Protestan Reis-i Ruhanesi Hemperus İşçiyan, Konya'da asayiş sağlamada çok başarılı buldukları Cemal Bey'in görevine devamını hararetle bir şekilde savunuyordu¹⁵⁷.

Cemal Bey, M. Kemal Paşa'ya bağlı kuvvetlerin Konya'yı ele geçirecekleri korkusunu da yaşıyordu. Böyle bir durumla karşılaştığında II. Kolorduya bağlı askerlerin M. Kemal'e katılmamaları için teminat alınması gerektiğini Dahiliye Nezaretine 1 Ağustos 1919 tarihinde çektiği telgrafta bildiriyordu. *"Şu halde ise elde bulunan birkaç polis ile bi't-tabi bunlara mukavemet kabil olamaz. Binaâen-aleyh şâyet Mustafa Kemal ve refiki buralara gelecek olur ise İkinci Kolordu Müfettişliği menâtıkı bunlara iltihâk etmeyeceğine dair teminat alınmaz ise bunların derdesti hakkında verilmiş olan emrin kağıd üzerinde kalmış olacağını arz ederim."*¹⁵⁸

¹⁵⁴ Refik Halid, *age.*, s.209.

¹⁵⁵ Taha Niyazi Karaca, *agm.*, s.173.

¹⁵⁶ Ali Fuat Cebesoy, *age.*, s.228.

¹⁵⁷ BOA., DH.KMS., No:50-1/47. (Bkz. Ekler bölümü).

¹⁵⁸ Belgelerle M. Kemal Atatürk, *T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü*, s.64.

10 Kasım 1919 tarihinde Harbiye Nezaretinden Konya'daki 12. Kolordu Kumandanlığına gönderilen şifreli telgrafta; Cemal Bey'in görevi süresince bir takım serserileri zabitanı vurmak için hapisten çıkararak etrafında topladığı, askeriye ait depoların işgali için İtalyanları teşvik ettiği, depoların başına İtalyan nöbetçiler diktirdiği hususlarında tahkikat yapılması ve sonucunun da süratle bildirilmesi isteniyordu¹⁵⁹.

Konya'ya geldiği ilk günlerden Kuva-yı Milliye'ye karşı tutumunu koruyarak, aslı olmasa da kimi duyumları hükümete büyük olaylar olarak yansıtmayı tercih ediyordu. Örneğin, 24 Mayıs 1919 tarihinde Dahiliye Nezaretine gönderdiği telde, Konya'da İttihatçıların faaliyette bulunduğu ve halkın galeyanda olduğunu, halkı galeyana getirenlerin ise Fahrettin Bey ile Salih Beyler olduğunu bildiriyordu. Fakat Cemal Bey bu telindeki iddialara somut bir delil göstermekten çok uzaktı. Olaylara delil olarak yalnızca; *"bazı havaliden istidlal edilmektedir"*, ibaresini kullanıyordu.

Yine aynı şekilde 26 ve 27 Haziran günlü şifre tellerinde Konya'da *"teşkilatın"* hızla gelişme gösterdiğini ve Konya teşkilatının topçu kumandanı İzzet Bey tarafından yapıldığını, Temmuz ayındaki tellerde ise Konya'da halkın galeyana gelerek ayaklanma çıktığını ve mülki otorite ile askeri otoritenin büyük bir çatışma içerisinde olduğunu bildiriyor, bu iddialar üzerine Dahiliye Nezareti durumu 12. Kolordu Kumandanlığından soruyordu. Fakat yapılan tespitlerde, Vali Cemal Bey'in halkın galeyanda olduğu ve ayaklanma çıktığı iddialarının gerçeği yansıtmadığı ortaya çıkıyordu. Bu durum üzerine Dahiliye Nezaretinden, Konya Vilayetine gönderdiği telde *"mübalağlı rivayat-ı müheyyiceye bila-tahkik kapılmayınız"* uyarısı yapılıyordu.

Cemal Bey'in olayları abartarak hükümetin dikkatini Konya üzerine çekmeye çalıştığı kesindi. Cemal Bey'in ayaklanma çıktığını iddia ettiği tarihlerde İtilaf Devletleri tarafından hazırlanan muhtelif bölgelerdeki asayiş raporlarında dahi Konya bölgesinde halkın sükun içerisinde olduğu, Rum ve Ermenilerin emniyet içerisinde buldukları bildiriliyordu¹⁶⁰.

2. Vali Cemal Bey'in Sivas Kongresi'ne Delege Gönderilmesini Önleme Çabaları

Konya'da bu olaylar cereyan ederken, 23 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresi toplanmış, önemli kararlar alarak 7 Ağustos 1919'da dağılmıştı. Ancak Erzurum Kongresi

¹⁵⁹ ATASE, İSH., Kutu:198,Gömlek:145,Belge:145-1(Bkz. Ekler bölümü)

¹⁶⁰ Taha Niyazi Karaca, agm., s.173.

yalnız doğu illeri delegeleriyle toplandığından, Konya’da büyük yankılar uyandırmamıştı. Fakat eylül başında toplanacak olan Sivas Kongresi’ne bütün illerin delegeleri çağırılıyordu. Özellikle Ankara’da Ali Fuat Paşa bu kongrenin başarılı olması için bütün olanaklarını kullanıyor, buyruğunda ki askeri birlikleri de bu yolda çaba harcamaya zorluyordu¹⁶¹.

19 Temmuz 1919’da İkinci Ordu Müfettişliğine gönderdiği bir yazıda bu Vali, Burdur Mevki Komutanı Cevdet Bey tarafından Burdur Mutasarrıflığına yapılmış olan bir tebliğden, doğuda münasip bir yerde “*Milletin mukadderatını ta’yin ve tesbit edecek olan*” milli bir kongre toplanacağıının, bu kongreye itibarlı ve güvenilir üç kişinin seçilmesinin, bu kişilerin Ankara’daki kolorduca “*emin vasıtalarla*” kongrenin toplanacağı yere gönderileceğinin ve kendilerinin, ticaret maksadı ile seyahat etmekte olduklarına dair belgeler verileceğinin anlaşıldığını bildirdikten sonra bu işi organize eden “*Teşkilat’ın derece ve selahiyyeti hakkında*” bilgi verilmesini istiyordu¹⁶².

Cemal Bey, Sivas Kongresi için seçilen delegelerin gönderilmesinde kolaylık gösterilmesini isteyenleri Hükümete bildirdi¹⁶³.

Damat Ferit, Konya Valiliğine gönderdiği bir telgraf genelgeyle, milli bir Kongrenin “*Ankara’da*” (Sivas olmalı) toplanması konusunda haberleşildiğini Konya’dan (Burdur Mutasarrıfından) haber aldığıını bildiriyor ve yokluğunda Anadolu’nun aldığı durumu “*tezezbüb ve iğtişaş*” diye yorumluyordu¹⁶⁴. Ayrıca Paris’te bulunduğu süre içinde Anadolu’da meydana gelmiş olan karışıklıktan dolayı teessüflerini bildiriyor ve Anayasa’ya göre Yasama Meclisinin ancak İstanbul’da Padişah’ın “*Ma’rifetiyle küşat edilmesi*” lazım geldiği, bunun dışındaki hareketlerin Padişahın arzularına ve vatanın yüksek menfaatlerine aykırı olduğunu bu sebeple de menedilmesi gerekeceğini açıklıyordu¹⁶⁵.

Vali Cemal, değil Sivas Kongresi’ne Konya’dan delege gönderilmesine izin vermek, tam tersine jurnal üzerine jurnal gönderiyordu. Doğrudan doğruya Sadrazama gönderdiği bir jurnalde de, hükümeti kendisi kadar şiddetli davranmadığı için suçluyordu. Bu jurnal şöyledir:

“*Niğde’de 11. Tümen Kumandanı tarafından 12. Kolordu Kumandanı Selahattin Bey’e yazılan kapalı tel yazısında Kongreye istenilen üyelerin gönderilmesine askeri*

¹⁶¹ Kamil Erdeha, *age.*, s.274.

¹⁶² Selahattin Tansel, *age.*, C. II, s.124.

¹⁶³ Zeki Sarıhan, *age.*, C.II, s.77.

¹⁶⁴ Sina Akşin, *age.*, C.I, s.437.

¹⁶⁵ Selahattin Tansel, *age.*, C. II, s.124.

makamlarca yardım edilip edilmeyeceği ve Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Milliye Cemiyetlerinin ayrı ayrı olup olmadığını soruyor ve cevap olarak da delegelerin bir an önce gönderilmesine aracı olunarak askeri makamlarca gereken yardım ve kolaylığın, mülki hükümete duyurulmaksızın, yapılması ve bir soru sorulursa bilgisizlik beyan edilmesi bildirilmekle beraber bu cemiyetlerin şimdilik ayrı ayrı kuvvetler olup yakında İstanbul'da (Sivas'ta olacak) ikisinin de birleşeceği ve şimdiki hükümet aleyhinde sonradan tek dil ve tek avaz olarak beyanatta bulunulacağı öğrenilmiştir. Daha önceleri vuku bulan maruzatımın nasılsa süratle ehemmiyet nazarına alınamaması bu meselenin daha vahim bir şekilde kendini göstermesine meydan vermiş olacağını bu kere de ... arza mecburiyet hasıl olmuştur. Ferman. 30 Ağustos 1919.

Konya Valisi Cemal"¹⁶⁶

Vali Cemal, 4 Eylül'de toplanan Sivas Kongresi'ne Konya merkezinden delege göndermediği gibi, 12 Eylül'de alınan İstanbul Hükümeti ile resmî haberleşmeyi kesme kararına da karşı çıktı. Vali Cemal, bu eylemlerini sürdürürken gücünü Konya halkından değil, hapishaneden çıkararak silahlandığı katil ve eşkıyalardan, Konya'daki işgal kuvvetleri ile sürdürdüğü işbirliğinden alıyordu¹⁶⁷.

3. Heyet-i Nasihanın Konya'ya Gelişi

İlk işgaller ve bunlara karşı duyulan şaşkınlık, tereddüt havası çok sürmez. Yer yer kıpırtılar da başlar. Bu kıpırtıları İstanbul Hükümeti mütareke hükümlerini "uygulamada ağırlaştıracak" tehlike belirtileri olarak görmektedir. Bunun için İstanbul'dan "Nasihât Heyetleri" gönderilir. Bu heyetlerin vazifeleri; "mütareke hükümlerine karşı gelmenin imkansızlığı anlatmak ve böylesine harekete kalkışanların şiddetle cezalandırılacaklarını bildirmek" tir¹⁶⁸. İtalyanlar Konya'ya yerleşmişti artık.

Şehrin hanlarına otellerine pervasızca girip çıkıyorlar, kura gösterişleri ile halkın midelerini bulandırıyorlardı. Bu sırada Padişah, Hükümeti, milleti sükûnete davet etmek, heyecanları yatıştırmak¹⁶⁹, ayrıca Trakya'da ve Anadolu'da İtilaf Devletleri'nin işgalleri üzerine halkın gösterdiği tepkileri hafifletmek, sükunete davet etmek için "Heyet-i Nasihalalar" hazırladı. Hazırlanan Heyet-i Nasihalardan biri Trakya'ya diğeri de Batı Anadolu'ya gidecekti. Anadolu'ya gidecek heyette; Şehzade Abdürrahim, Ali Rıza

¹⁶⁶ Kamil Erdeha, *age.*, s.273.

¹⁶⁷ *Age.*, s.274-275.

¹⁶⁸ Caner Arabacı, *age.*, s.81.

¹⁶⁹ Mehmet Önder, *age.*, s.46.

Paşa, Ferik Mahmut Hayret, Süleyman Şefik Paşa, Bursa Müftüsü Halil Fehmi, Dahiliye Nezareti Müdürü Ohannes Ferit (Ermeni), Eski Karahisar Mebusu Yanko Koverdi (Rum) bulunuyordu¹⁷⁰. Heyetteki gayr-ı Müslim temsilcilerin görevi azınlıklara nasihattir¹⁷¹. Burhan Cahit Nisan 1919 tarihinde İstanbul'dan ayrıldı. Bursa, Balıkesir, İzmir'i 16-26 Nisan tarihleri arasında ziyaret ettikten sonra, 26-30 Nisan tarihlerinde Antalya, Afyon ve Isparta'da bulundu. 16 Mayıs 1919 'da Konya'ya geldi. Vali Vekili Burhaneddin Bey ile mülki ve askeri erkan ve kalabalık bir halk topluluğu istasyonda karşıladı. Heyet-i Nasiha Akşehir üzerinden Konya'ya geldiği günün akşamı Yunanlıların İzmir'i işgal ettiği haberini aldı.

Isparta'dan hareket etmiş olan Heyet-i Nasiha 12 Mayıs günü Eğridir gölünü vapurla geçerek Avşar yoluyla Yalvaç'a vardı. Burada da halk heyeti coşkuyla ve alkışlarla karşıladı. Heyet o geceyi Yalvaç'ta geçirdi ve ertesi sabah Akşehir'e hareket etti. Heyet Akşehir'de halk ve Konya'dan gelen 30 kişilik heyet tarafından törenle karşılandı. Akşehir'den ayrılan heyet 13 Mayıs gecesi Konya'ya, özel bir trenle geldi. Gece olmasına rağmen Konya halkı caddelerde ve istasyonda toplanmıştı. Mızıkalar, alkışlar ve öğrencilerin alkışları arasında ikamete tahsis edilen konağa gidildi. Heyetten Ali Rıza Paşa Konya'dan sadarete aşağıdaki telgrafı gönderdi. *“Burdur'dan hareketle Isparta, Eğridir, Yalvaç, Akşehir kasabalarına uğrayarak yollarda ve geçilen yerlerde ve özellikle Konya'da Şehzade Abdürrahim Efendi hazretleri hakkında kadın, erkek, her sınıf ahali tarafından gece ve gündüz gösterilen tezahürat her türlü tasavvurun üzerinde bulunduğu maruzdur.”*¹⁷²

Heyet-i Nasiha Konya'da kaldığı müddet içinde şehir halkının *“Düşmanla ne pahasına olursa olsun mücadele etmek, milli kuvvetler hazırlamak”* düşüncesini benimsemeye başladığını gördü. Bu düşüncüyü daha ziyade genç zabitler savunuyor halk arasında yayılıyorlardı.

Olayların meydana gelişi mücadele fikrini benimseyenleri haklı çıkarıyordu. Konya'nın bu günlerini Heyet-i Nasihanın basın mümessili Burhan Cahit *“Gece yaralarına kadar dertleşiyoruz. Genç zabitler, harple pişmiş çocuklar, derhal bir mukavemet cephesi kurulmasını istiyorlar. Konya'da bu hava var”* şeklinde açıklar¹⁷³.

¹⁷⁰ Avanas, *age.*, s.71.

¹⁷¹ Caner Arabacı, *age.*, s.82.

¹⁷² Mevlüt Çelebi, *age.*, s.55.

¹⁷³ Avanas, *age.*, s.72.

Mehmet Önder, Burhan Cahit Bey'in, heyetin Konya'ya gelişini şu şekilde anlattığını yazmaktadır:

"Akşehir yolu ile Konya'ya vardığımız akşam, müthiş bir haber, yılan ışığı gibi tüylerimizi ürpertti:

— *İzmir işgal edilmiştir.*

Ve mütemadiyen telgraflar yağmaya başladı,

— *Fedailer cephe kuruyorlar!*

— *Vatan Cemiyeti toplanıyor!*

— *Aydın, Kasaba, Manisa, Salihli, Alaşehir, Menemen mukavemete hazırlanıyor.*

*Heyetin Konya'da olması civar halka adeta emniyet veriyordu. Fakat, halktan daha çok heyecana düşmüştü. Onlar da mütemadiyen Bab-ı Âli'ye şifre yazıp duruyordu*¹⁷⁴.

Heyet-i Nasihanın geldiği günlerde şehirde tam bir sessizlik ve bekleyiş vardı. Heyetin başında bir Şehzade olmasına rağmen karşılamaya gelenler, daha çok tecessüs duygusu ile toplanmışlardı. İtalyanlar, mevcudiyetlerini hissettirmek için elden geleni yapıyorlardı. İttihat ve Terakki şeklen dağılmış olmasına rağmen, taraftarları yine mevcuttu. Fakat asıl müşahede edilen, memleketin düşman işgali altından kurtulmasını hangi siyasî hareket ve şahsiyetler temsil edecekse, halkın onların yanında olacağı idi. Lâyık rehberler bulabilmiş olmak şartı ile...

Burhan Cahit Bey şehir üzerindeki izlenimlerini Ali Rıza Paşa'ya aktarır. Ali Rıza Paşa ise *"Şu anlattıklarını yaz, getir, şifre ile Sadrazama bildirelim. Fakat münâsip üslup ile"* cevabını verir. Sadrazam Damat Ferit Paşanın ise nasıl düşündüğü meçhul değildi.

Ali Rıza Paşa görüşlerini istediği şekilde yazıp getiren Burhan Bey'e;

— *"Sana üç isim vereceğim. Onlardan hangisini bulursan kendileriyle görüş, fikirlerini samimiyetle öğrenmeye çalış"* talimatını verir.

Bu üç isim, Konya mebusları olan Ali Kemali, Ömer Vehbi, Hadimli olarak bilinen Mehmet Vehbi Efendilerdir. Üçü de tanınmış ulemâdan idiler. Burahan Bey her üç isimle de görüşür. Bu görüşmede Sivaslı Ali Kemalî Efendi kat'iyet ve açıklıkla :

¹⁷⁴ Mehmet Önder, *age.*, s.46.

—“Konya halkı, ruhunda vatanperverlik, kafasında haysiyet, kanında Türklük olan memleketin her namuslu ve faziletli ferdinin yapacağı aynı şeyi yapacak, vatanını müdafaa edecektir. Bu hak ve şeref yolunu temsil edecek kıymetli evlâdını bu halk hiç şüphesiz bulacaktır. Tarihimiz meydandadır. Türk milleti, tarihinin hiç bir devrinde rehberden mahrum kalmamıştır. Vatanperverlik ve fazilet, bu mukadder rehberin himmetine yardımcı olmaktır.”¹⁷⁵ diyerek keskin tavrını ortaya koymuştur.

Ali Rıza Paşa'nın, Ali Kemali Efendi'nin açık, sarıh, kat'iyetle ortaya koyduğu hakikati kapalı cümlelerle anlatmaya çalıştığı şifreye, Sadrazam Damat Ferit Paşa'dan gece geç vakit şu garip ve ibretli cevap geldi :

— “Şehzadeyi hiç kimse ile ihtilâl ettirmeden derhal İstanbul'a hareket ediniz.”¹⁷⁶

Paşa da şaşırmişti : Fakat sonradan hakikat anlaşıldı... Ali Kemali Efendi, şehzade Abdürrahim Efendi'ye hususî bir mektup göndermiş, eğer o muhteşem imparatorluğu kurmuş, onu üç kıta üzerinde adalet ve hak duygularıyla hâkim kılmış ecdadına lâayık ise, şecî ve kahraman milletin başında ve yanında olması şart olduğunu kaydetmiş.

İstanbul'a avdetinde de milletin haysiyet ve istiklâlini ne bahasına olursa olsun müdafaa etme azim ve kararı'nı bütün alakalılarına anlatmasını istemişti. Şehzade kendisine gönderilen bu hususî mektubu, “Konya mebuslarının müşterek arzusu” olarak özet şeklinde Sadrazama bildirince, vehham ve korkak Ferit Paşa telâşlanmış, heyete derhal İstanbul'a dönmesini bildirmişti¹⁷⁷.

Böyle bir heyet niçin apar topar İstanbul'a çağrılmıştır? İkna gücü yüksek olur düşüncesiyle heyete dahil edilen şehzade, nasihat için gönderildiği halde niçin adeta karantina altına alınmıştır.

İşte burada Konya öğretmeninin teşebbüsünün önemi ortaya çıkmaktadır. Heyet Konya'ya geldiği zaman Ali Rıza Paşa, hem durumu öğrenmek hem de bir zemin yoklaması yapmak bakımından özel sekreteri Burhan Cahit'i (Morkaya) , Ali Kemali, Ömer Vehbi ve Hadimli Mehmet Vehbi Efendilerin fikrini öğrenmekle görevlendirir.

¹⁷⁵ Cemal Kutay, age., s. 73.

¹⁷⁶ Age.,s. 73.

¹⁷⁷ Age., s.74.

Çünkü burada, *“halkın hissiyatına tek hakim, denilebilir ki sarıklı hocalardır.”* Hocaların önde geleni ise, bu üç ilim adamıdır. Eski mebusta olan bu üçlünün fikri birdir¹⁷⁸.

Nasihat Heyetinin Konya’da bulunduğu günlerde, Türk Tarihinin seyrini değiştirecek ve Heyetin görevinin fiilen bitmesine sebep olacak İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali gerçekleşti. İzmir’in işgalini öğrenen heyet nasıl davranması gerektiğine karar veremedi. Nasıl davranmaları gerektiğini sadarete soran heyete, sadrazam imzasıyla daha öncede söylediğimiz gibi şu cevap geldi: *“Şehzadeyi kimseyle ihtilat ettirmeden derhal İstanbul’a hareket ediniz.”* Damat Ferit Paşa’dan bu cevabı alan heyet istasyonda beklemekte olan özel trenle Konya’dan ayrıldı ve 18 Mayıs 1919 günü İstanbul’a döndü. Heyet İstanbul’a dönmek için trene binerken Şehzade Abdürrahim Efendi, elini sıktığı kolordu komutanı Fahrettin Bey’e, *“ümidimiz sizlerdedir”* dedi.

Büyük bir coşkuyla uğurlanan heyet, İstanbul’a hayal kırıklığının getirdiği umutsuzlukla karşılandı. Heyeti karşılayanlar arasında bulunan mütareke komisyonu reisi Galip Kemali Bey, Şehzadeye, İzmir’den alınan haberleri anlattıktan sonra, *“Keşke avdet buyrulmasa da Konya’da kalınsa idi. Memleketin bu hale tahammül etmesi mümkün değildir. Başa geçer büyük bir hareketin çıkmasına sebep olurdu”* dedi. Şehzade cevap olarak, *“zat-ı şahane müsaade buyururlarsa hemen dönerim.”* dedi. Fakat birkaç gün sonra tekrar görüştüğü Galip Kemali Bey’e Şehzade Abdürrahim Efendi şunları söyledi: *“Zat-ı şahane arzettim., sadrazam ile bu babda konuşmağımı irade ettiler. Ferit Paşa bu fikri muvafık bulmadı.”*¹⁷⁹ Konya’dan alelacele İstanbul’a çağrılan heyetin gezisi bir sonuç vermediği gibi, millî heyecanı giderek artırdı. Şehirde üst üste mitingler düzenlendi¹⁸⁰.

4. Tahkik Heyetinin Konya’ya Gelişi

Selahaddin Bey’in Konya’dan ayrılması üzerine II. Ordu ve 12. Kolordu Kumandanlıkları bir müddet boş kaldı. Bu durumdan en fazla Valinin memnun olduğuna şüphe yoktur. Artık kendisine engel olacak kimse kalmadı. Atatürk’ün Nutuk’ta belirttiği gibi şehri tam olarak *“taht-ı riyaseti’ne”* aldı. Ferit Paşa Hükümeti’nin en mühim merkezi haline getirdi. 15 Temmuz 1919’da sulh görüşmelerine katılmak için Paris’e giden Damat Ferit İstanbul’a döndü. Başarısızlığını kabineye yükleyerek istifaya zorladı. 21

¹⁷⁸ Caner Arabacı, *age.*, s.82.

¹⁷⁹ Mevlüt Çelebi, *age.*, s.55-56.

¹⁸⁰ Hasan Güzel, *Konya’da Milli Mücadeleyi Destekleyen Din Adamları*, (Ankara Üniv. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1987.

Temmuz'da da yeni hükümetini kurdu. Yeni hükümet Anadolu'da ortaya çıkan durumları görüşmek için valiler toplantısı yaptı. Konya Valisi yerine vekil olarak kadıyı bırakarak İstanbul'a gitti. Ağustos ayının başında döndü. Yeni hükümet halkı sükunete davet etmek için Dahiliye Nezaretinden bir memur ile bir katip, Harbiye Nezaretinden yüksek rütbeli bir subaydan müteşekkil "*Heyet-i Tahkikiye Komisyonları*" kurdu. Konya'ya gelen Heyet-i Tahkikiyenin başkanlığını Şefik Paşa yapıyordu. Heyetin bir başka görevi de; "*Konya ve çevresinde iyi niyetle eşkıyalık yapanların silahlarını teslim etmesini sağlamak ve bu arada Kuva-yı Milliye'yi destekleyen, halktan zorla para ve asker toplayan Demirci Mehmet Efe'yi yakalatmaktı.*"¹⁸¹

İstanbul Hükümeti Temmuz sonunda, "*vilayetlerde, bazı yerlerde sükunu ve umumi asayişini bozabilecek bazı haller, hadiseler ve muameleler vukua geldiği haber alınmaktadır. Bunların mahiyeti, sebep ve saikleri hakkında yerlerinde etraflıca tahkikat*" yapmak üzere soruşturma kurulları kurulmasına karar vermiş, Konya iline gönderilecek Soruşturma Kuruluna Defter-i Hakani Eminî Ziya Bey ile Basra eski Vali ve Kumandan Vekili Süleyman Şefik Paşa'yı atamıştı¹⁸².

Bu ortam içerisinde 31 Temmuz günü İstanbul'dan hareket eden Süleyman Şefik Paşa başkanlığındaki Tahkik Heyeti 3 Ağustos günü Afyon'a (Karahisar-ı Sahip) ulaşmış bulunuyordu. Mütareke basınına yansıdığı şekli ile heyet üyeleri Afyon'a geldikten sonra şehrin ileri gelenleri ile iki gün boyunca karşılıklı olarak görüşmelerde bulunmuş.

Daha sonra ikinci günün sonunda 5 Ağustos günü Darülmualimin salonunda topladıkları halka, Padişah'ın selamını ve arzularını iletmişti. Bu toplantıda Süleyman Şefik Paşa, Padişahın arzusunun "*Vatan menfaatlerini her türlü fırka ihtirasat ve mübazeratının fevkinde bulundurulması ve memleketi kurtarmak için bütün ahalinin makam-ı saltanat ve hilafet etrafında toplanarak müttehiden hareket etmesinin elzem olduğunu*" bildirmişti.

Afyon'da halk ile yapılan bu görüşme, Mütareke basınına yansıdığı şekli ile Hükümet açısından istenilen "*olumlu neticeyi*" vermiştir. Şöyle ki; Afyon halkının duygularına tercüman olan mutasarrıf Mahmut Mahir Bey, "*memleketin Padişahlarına ebedi ve ezeli merbutiyet ve ubudiyetleri olduğunu beyan ve bu cihetle huzur-ı hümayuna kabullerinde arz-ı atabe-i Padişahi buyurulmasını*" istirham etti. Bu ifadeler gösteriyor ki, Afyon halkı, Hükümet açısından kazanılmıştı.

¹⁸¹ Avanas, *age.*, s.79.

¹⁸² Kamil Erdeha, *age.*, s.273.

Afyon'daki görevlerini tamamlayan Heyet, 5 Ağustos günü Konya'ya gitmek üzere yola çıktı. Fakat gitmeden önce Afyon'da yayınlanan İkaz gazetesine bir demeç veren Şefik Paşa, son olarak Hükümet için gerekli olan ifadeleri kullanmıştı. Bu demecinde, gazete muhabirinin “*Mustafa Kemal Paşa'nın hareketini ve milli kongrenin içtimaa daveti için vukuu bulan teşebbüsata nasıl buluyorsunuz?*” sorusuna verdiği karşılıkta; “*Mustafa Kemal Paşa hareketini iyi bulmadığını, bu günlerde saltanat makamı etrafında toplanmak gerektiğini ve Mustafa Kemal Paşa'nın çok tehlikeli bir oyun icra ettiğini*”¹⁸³ söylüyordu.

Açıkça görüldüğü üzere, Şefik Paşa'nın özellikle üzerinde durduğu konu halkın ne olursa olsun Saltanat'a bağlılığının temini idi ve Hükümet dışında milli kuruluşların uygulayacağı politikalar tamamen zararlı idi.

Şefik Paşa ve Heyeti 5 Ağustos günü, üç gündür Afyon'da bulduklarını ve görevlerini talimat çerçevesinde yerine getirdiklerini, aynı gün Konya'ya doğru yola çıktıklarını, gerekli olan raporun Konya'dan gönderileceğini bildirir bir teli Dahiliye Nezareti'ne gönderdikten sonra hareket ettiler¹⁸⁴.

Soruşturma Kurulu Başkanı Süleyman Şefik Paşa, Konya'ya geldikten İki gün sonra Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya gönderdiği kapalı tel yazısında, yaptığı temaslardan ve tetkiklerden Anadolu'da milli teşkilatın sanıldığı kadar kuvvetli olmadığını anladığını, eğer kendisi Harbiye Nezareti makamına getirilirse hükümetin kararlarını sürat ve tam bir sadakatle uygulayacağını ve milli kuvvetleri kısa zamanda dağıtabileceğini bildirdi. Bu habere çok sevinen Damat Ferit Paşa, Süleyman Şefik Paşa'yı, Nazım Paşa'nın yerine, 14 Ağustos 1919 tarihinde Harbiye Nazırı yaptı¹⁸⁵.

Konya'da ulaştıklarında burada gerekli incelemelerde bulunan Süleyman Şefik Paşa 7 Ağustos günü hükümete yaptığı müracaatta; “*milli kuvvetlerin kolaylıkla dağıtılabileceğini, eğer kendisi Harbiye Nazırı olur ise bunu başarabileceğini*” ifade ediyordu. Konya'dan dile getirilen bu ifadeler daha sonraki dönemlerde Konya ve çevresinde milli teşkilatı yok etmek için ne gibi önlemler alınabileceğinin de bir bakıma işaretçisi olmalıdır.

Süleyman Şefik Paşa Konya'da kaldığı sürede Vali ve şehir ileri gelenleri ile irtibat kurarak görüştüktan sonra biraz da acele ile olsa gerek 11 Ağustos günü İstanbul'a geldi. Süleyman Şefik Paşa'nın acele ile döndüğüne hükmetmemiz ise gerçekte görev

¹⁸³ Taha Niyazi Karaca, *age.*, s.125.

¹⁸⁴ *Age.*, s.125.

¹⁸⁵ Kamil Erdeha, *age.*, s.273.

mahalli dahilinde bulunan Antalya ile Niğde'ye gitmekten vazgeçmiş olmasıdır. Nitekim ertesini gün İstanbul basınına verdiği beyanda, yaptığı gezilerin amacını da bir bakıma ortaya koyuyordu. İfadesine göre; “Konya halkının Padişah ve hükümetin emirlerini icra ve infazdan başka hiçbir emeli yoktu ve hiçi bir vakit milletin mümessili oldukları iddiasında bulunamayacaklardı.”¹⁸⁶

Şefik Paşa'nın bu sözleri esasında yorum yapmayı gerektirmeyecek kadar açık görünmektedir. Fakat belirtmek gerekir ki, bu sözler hükümetin belirli bir bölge dahilinde yaptığı propagandaların ifadesidir. Bu propaganda açıkça; “halk hiçbir zaman milletin mümessiliyiz iddiasında bulunmayacaktır” demektir. Diğer bir ifade ile bölgede kurulma ihtimali olabilecek milli teşkilatlara dahil olmayacak, aksine bu gibi kuruluşların karşısında olacaktır. Bu gezi ile milli teşkilata karşı harekete geçilmesinin de ilk tohumları da Konya bölgesine atılmış olunuyordu¹⁸⁷.

Diğer taraftan, Şefik Paşa'nın gezdiği bölgelerde edindiği izlenimler sonucu hükümet tarafından pratikte uygulanabilecek bir takım politikalar geliştirdiği muhakkaktır. Nitekim Paşa'nın görevinden dönüşü akabinde hemen Harbiye Nazırlığı makamına getirilmesi ürettiği politikaların Sadrazam tarafından da desteklendiğini ve uygun görüldüğünü ispatlamaktadır.

Netice itibariyle Anadolu içlerinde dolaşan ilk heyet gerekli propagandayı yaparak İstanbul'a dönmüş ve Şefik Paşa'nın gözlemleri sonucu uygulanmaya karar verilen pratik politikaları yavaş yavaş gündeme getirilmeye başlanmıştır.

Yukarıda da belirtildiği gibi bu politikaların temelini “halk ile milli teşkilatları karşı karşıya getirmek” oluşturuyordu. Bu politika, Konya'da Bozkır İsyanı'nın tezahürü şeklinde kendisini kısa zamanda ortaya çıkardı¹⁸⁸.

5. İade-i Emval Komisyonunun Kurulması

İtalyanların Konya'ya gelmesi ile azınlıklar, bu arada Ermeniler de şımarmışlardı. İttihat ve Terakki Fırkasının yurt dışı ettiği Ermeniler, Mütarekeyi müteakip tekrar eski yerlerine dönmüşlerdi. Giderken yalvara yakara sattıkları mallarını şimdi halktan zorla istiyorlardı¹⁸⁹. Konya Valisi Cemal Bey'in de müsamahasıyla “İade-i Emval Komisyonu” kurarak, daha önce kendilerinden zorla alındığını iddia ettikleri

¹⁸⁶ Taha Niyazi Karaca, agm, s.174.

¹⁸⁷ Taha Niyazi Karaca, age., s.126.

¹⁸⁸ Taha Niyazi Karaca, agm., s.174.

¹⁸⁹ Mehmet Önder, age., s.54.

mallarını, zor kullanarak geri almaya başladılar¹⁹⁰. Bu olay halkta son derece büyük infial uyandırdı ve üst makamlara şikayet konusu oldu¹⁹¹. Komisyona Vali Cemal Bey reislik ediyor, ikinci reislik te Beynelmielel unvanı altında dolaşan bir Sırlı Zabite veriliyordu. İki Hristiyan ve bir Müslüman asil olarak komisyona katılıyordu. Komisyonda Ermenilerin şikayetleri, hatta iftiraları bile hiç itirazsız kabul olunuyordu¹⁹².

Komisyonun kararı kati idi. Ermeni istekleri hiçbir tetkike lüzum görülmeden aynen kabul edilmiş, halk ezilmiş, Müslüman âza Derviş Bekiroğlu Mehmet karara ne derece muhalif olursa olsun, çoğunluk Hristiyanlarda olduğu için hiçbir şey yapılamamıştı. Vali ise seyirci kalmıştı. Rezalet son haddinde idi. Halk Ermenilerin azgınlığına, haksız mal gasbetmesine tahammül edememiş, yapılan şikayetler hiçbir netice vermemişti. Bir ara Türklerle Ermeniler arasındaki ihtilafları çözmek için işgal kuvvetleri adına bir İngiliz zabıt gelmiş ise de, Ermenileri himaye etmekten başka bir iş yapmamıştı¹⁹³.

Yine bir Ermeni'nin alacaklı olarak komisyona müracaat etmesi ve Konyalı Hacı Mehmet'in tevkif edilmesi, o sırada İbret gazetesini çıkaran Avukat Mehmed Emin Bolay tarafından vilayete "*halk galeyana geldi, bu kepezeliğin önünü alınız*" şeklinde aksettirilmişti. Vali de telaşlanarak Hacı Mehmet'i hapisten çıkarmış, komisyon da bir daha toplanamamıştı. Sırlı zabıt te, yine beynelmielel unvanı ile Karaman'a gitmişti. Karaman'da Ermenilerle düşüp kalkan bu adamın halinden şüphelenilmiş, gizlice takip edilmiş ve beynelmielel unvanı altında dolaşan bu Sırlının bir Ermeni olduğu anlaşılmış, yakalanarak İstanbul Harp Divanına sevk edilmişti¹⁹⁴.

C) Cemal Bey'in Konya'daki Komutanların Görevden Alınmasındaki Rolü

Kısa zamanda 12.Kolordu ve II. Ordu mensuplarına da İttihat ve Terakki Partisinin düşmanı olduğunu hissettirdi. Kendisi gibi düşünmeyen, vatansever subaylara "*İttihatçı*" damgasını vurarak İstanbul'a jurnal etti ve görevlerinden aldırdı. Bunların içinde Binbaşı Rüştü (Akalı) ve Fahrettin Bey (Altay) bulunuyordu¹⁹⁵.

Konya valisi Cemal Bey'in İstanbul Hükümetindeki en büyük destekçisi ise, Konya'daki görevinden döndükten iki gün sonra Harbiye Nazırı olan Süleyman Şefik Paşa

¹⁹⁰ Hasan Güzel, *age.*, s.7.

¹⁹¹ Selçuk Es, (*Koyunoğlu Müzesi, Basılmamış Büyük Konya Ansiklopedisi, C.II, Cemal Bey maddesi.*)

¹⁹² Ali Gülcan, *age.*, s.17.

¹⁹³ Mehmet Önder, *age.*, s.55.

¹⁹⁴ *Age.*, s.56.

¹⁹⁵ Avanas, *age.*, s.71.

idi. Şefik Paşa, Konya'daki milli hareketi bastırabilmek amacı 12. Kolordu Kumandanlığına 11 Eylül 1919'de Ali Sait Paşa'yı tayin etmişti. Beyşehir'de bulunan Nazım Bey'in telgrafhaneyi işgal ile haberleşmeyi kestiği yolundaki haberler üzerine, Ali Sait Paşa'ya verilen talimatta; *“Beyşehir'de bulunan Süvari Alayı Kumandan Vekili Nazım Bey'in halka işkence ve zulüm yaptığı ve bu sebeple her ne şekilde olursa olsun yakalanması gerektiği ve padişahın emirleri dışına çıkmaya cesaret edenlerden her kim olursa bunların en şiddetli şekilde cezalandırılması gerektiği”* bildiriliyordu¹⁹⁶.

1. Mersinli Cemal Paşa ile Mücadelesi

Dokuzuncu Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'daki durum hakkında valilerden ve kumandanlardan bilgi toplarken, Konya'yı da ihmal etmedi ve 27 Mayıs 1919 tarihinde Havza'dan Mersinli Cemal Paşa'ya aşağıdaki tel yazısını gönderdi:

“Konya'da Yıldırım Kıtaatı Müfettişliğine,

İtilaf devletleri güçlerinin Manisa'ya işgal ettikleri haber alınmıştır. Bu konudaki yüksek bilgilerinizi rica ederim.

Afyon Karahisar'ında bulunan tümenin gücünün çoğaltılmasına maddi olarak bulunabilecek midir? Bu fırkaya bugünkü durumlar karşısında nasıl bir görev verilmesi ihtimali olduğu;

Konya'da bir vatan ordusu kurulmakta olduğuna değin havadisler duyulduğundan bunun esas nitelik ve örgütü hakkında aydınlatılmama buyruklarınızı özellikle rica ederim.”

Mersinli Cemal Paşa bu kapalı tel yazısına 30.05.1919 tarihinde aşağıdaki cevabı yolladı.

“1. Yunan ordusu Manisa ve Aydın dolaylarını ele geçirmiş ve Afyon Karahisar'ında ki tümenin çevreden gücünün çoğaltılmasına çalışıyor. Rum olan mutasarrıfın değiştirilmesi sevincini elde ettik. Tümen orada ki iç güvenliği korumakla birlikte her türlü işgal olaylarına her türlü araçlara karşı koyacaktır. Bu araçlar hazırlanıyor. Konya'da orduya yardımcı olabilecek bir güç hazırlanmasına çalışıyoruz. Ancak maddi bir isim ve unvana malik değildir.

¹⁹⁶ Taha Niyazi Karaca, agm., s.176.

2. *İzmir Müdafaa-i Milliye ve Reddi İlhak Cemiyeti Denizli’de bulunmaktadır efendim.*”¹⁹⁷

Amasya Genelgesi’ni desteklediğini M. Kemal’e bildiren Cemal Paşa, İngiliz İtalyan ve Fransız kuvvetlerinin tecavüzlerine karşı direnmeye karar vererek hazırlıklara girişti. Halkı bu mücadeleye istekli hale getirmek için askeri birliklere 18 Haziran 1919 tarihinde emir vererek işgale karşı tahrik ve teşvikte bulunulmasını istedi. Ayrıca milis kuvvetlerinin kurulmasını teşvik etti. Bölge halkını bu kuvvetlere maddî ve manevî olarak yardıma çağırdı. II. Ordu müfettişliği bu hazırlıklarını yaptıktan sonra Haziran ayının ortalarında Mustafa Kemal’e bir telgraf göndererek “*Halkı silahlandırıp İtalyan ve Yunan işgaline karşı harekete geçme*” teklifinde bulunarak, bunun için gerekli silah ve malzemenin mevcut olduğunu bildirdi. Bazı İtalyan askerlerinin silah satması üzerine halkı bu silahları almaya teşvik etti. Bedellerinin de II. Ordu Müfettişliği tarafından ödeneceğini duyurdu¹⁹⁸. Cemal Paşa ayrıca, İtalyanların Burdur ve Isparta istikametlerindeki ileri hareketına mani olmak maksadıyla, evvelce vermiş olduğu mukavemet kararını tatbik mevkiine koymak ve mahallî teşkilat vücuda getirmek için Burdur, Isparta, Akşehir ve Afyon halkıyla mahallî hükümetlerin bu husustaki fikir ve kanaatlerinin bildirilmesi için Afyon’daki 23. Tümen Kumandanına şifreli bir emir verdi¹⁹⁹. Diğer taraftan ise, İtalyan işgal kuvvetlerinin faaliyetlerini, bunlara karşı aldığı tedbirleri, Burdur Mutasarrıfının İtalyanlarla işbirliği yaptığını 19-20 Haziran 1919 tarihinde Harbiye Nezaretine çektiği telgrafla bildirdi²⁰⁰. Bu Telgrafına bir gün sonra şu cevabı aldı : “*İtalyan işgaline karşı ademi arzuyu izharı ve protestolar ve mitingler lazım ise de milis teşkilatı ve fi’len mukavemet suretiyle iş görmek münasip olmayacaktır.*”²⁰¹

Vali Cemal Bey ise, bu Milli Mücadele çabalarına tüm olarak karşıydı. Ancak, yüzlerine karşı bir şey yapamadığı bu kumandanlar Konya’da bulunduğu sürece, Milli Mücadele çabalarının günden güne gelişmesi önlenemezdi. Bu nedenle, sözü edilen kumandanları Konya’dan uzaklaştırmak gerekiyordu. Cemal Bey, bunun için, bir yandan İtilaf Devletleri’nin Konya’da ki mümessillerini kışkırtırken, diğer yandan da 35 yıllık idare tecrübesinden yararlanarak, çeşitli oyunlar düzenledi.

Haziran 1919 ayında, Konya’ya bağlı sancak ve ilçelerde, Kuvayı Milliyeci örgütler kurulmaya başlamıştı. Isparta’da, Tahirpaşazade Hafız İbrahim, bildiriler

¹⁹⁷ Kamil Erdeha, *age.*, s.270.

¹⁹⁸ Avanas, *age.*,s.75.

¹⁹⁹ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S. 6, Belge 127.

²⁰⁰ Avanas, *age.*,s.75.

²⁰¹ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S. 6, Belge 129.

yayımlayarak Milli Mücadele için çağrıda bulunuyor ve silahlı çeteler kuruyordu. Vali Cemal Bey, bunların bastırılması için mutasarrıflara kesin buyruk gönderiyordu.

İşte bu hava içinde, Haziran ayı sonunda, Mersinli Cemal Paşa on gün izin alarak İstanbul'a gitti.

Cemal Paşa'nın İstanbul'a gidişini, Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a geldikten iki gün sonra (5 Temmuz 1919) duydu. Hemen o gün Konya'da 12. Kolordu Kumandanı Albay Mehmet Selahattin Bey'e aşağıdaki kapalı tel yazısını gönderdi:

"1. Cemal Paşa'nın on gün süre ile İstanbul'a gidişinin gerçek nedenini açıkça ve tez elden bildirmenizi,

2. Sizin, her ne olursa olsun, oradaki birliklerin başından ayrılmanız uygun değildir. Bu konuda Fuat Paşa ile haberleşerek olabilecek en kötü davranışlara karşı tedbir almanız gereklidir. Her gün, durumunuz üzerine kısa bilgi vermenizi rica ederim".

12 Kolordu Kumandanı Albay Selahattin Bey, 6/7 Temmuz 1919 gecesi yukarıdaki tel yazısına aşağıdaki cevabı yolladı:

"1. Cemal Paşa İstanbul'a kimi kişilerle ve ailesiyle görüşmek üzere on gün süre ile ve kendi isteğiyle izinli olarak Dersaadet'e gitmiştir.

2. Fuat Paşa ile görüşmek üzere kendisine yazmıştım. Henüz cevap alamadım. Buluşma yerinin Eskişehir olacağını sanıyorum. Kolordu bölgesindeki duruma değin bundan sonra her gün bilgi sunulacaktır.

*3. Evvelce de arz ettiğim gibi burada esas görevler biraz güçlük ve ağırca yapılmaktadır. Bununla birlikte az da olsa yararlı sonuçlar elde edilmektedir. Saygılarımı sunar ve başarılar dilerim efendim."*²⁰²

Mustafa Kemal Paşa bir yandan Konya ve diğer illerle bu şekilde haberleşirken, diğer yandan da İstanbul Hükümeti ile cenkleşiyordu. Bu cenkleşme sonucu 8/9 Temmuz 1919 gecesi çok sevdiği askerlik mesleğinden çekildi. İstanbul Hükümeti bu durumdan çok memnundu. Anadolu'da en kıdemli iki kumandanı biri İstanbul'a getirilmiş, diğeri de askerlikten ayrılmıştı. Bu başarı, P.T.T Genel Müdürü Refik Halit Bey ile Konya Valisi Cemal Bey arasında 6/7 Temmuz gecesi şöyle kutlandı:

Refik Halit Bey— Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin icabına bakıldı. İstanbul'a getirilecek, Cemal Paşa Hazretlerinin de hakkında gerekli işlem yapılmak üzere.

Konya Valisi Cemal Bey— Teşekkür ederim²⁰³.

²⁰² Kamil Erdeha, *age.*, s.271.

Mustafa Kemal Paşa bu telgrafi okuduktan sonra:

“Anlaşıyor ki, Vali Cemal Bey gerek benim, gerek Mersinli Cemal Paşa hakkında İstanbul Hükümetine bazı maruzatta ve taleplerde bulunmuştur. Refik Halid, benim vazifeden ayrıldığımı müjdeliyor, Mersinli Cemal Paşa Hazretlerinin de değiştirileceğini veya azledileceğini bildirerek Vali Cemal Bey’i temin ediyor. Herhalde, İstanbul hükümeti ve Anadolu içindeki sadık bendegan boş durmuyor, aleyhimize şiddetle çalışıyor, tedbir alıyorlar. Telgraftı alır almaz, hemen Konya’da bulunan 12.Kolordu Kumandanı Mehmet Selahaddin Bey’den Cemal Paşanın İstanbul’a niçin gittiğinin bildirilmesini rica ettim ve kendisinin vazife başından katıyyen ayrılmamasını, Ankara’da bulunan 5.Kolordu Kumandanı Ali Fuad Paşa Hazretleri ile muhabere ederek her türlü menfi ihtimale karşı müştereken tedbir almalarını bildirdim ve Ali Fuad Paşa Hazretlerine de şifrenin bir suretini gönderdim.” diyecektir²⁰⁴.

Cemal Paşanın İstanbul’a gidişini Mustafa Kemal büyük üzüntü ile karşılamıştır. Bunu Nutuk’ta şöyle anlatmaktadır:

“Cemal Paşa ile, Samsun’a çıktığımdan beri, ulusal amaçları gerçekleştirmek için işbirliği yapma, askeri ve ulusal örgütler kurma konularında yazışmalarımız vardı. Kendisinden ümit verici, olumlu cevaplar almıştım. Benim ile bu tarzda ilişki kurmuş olan bir komutanın, kendi kendine izin alıp İstanbul’a gitmesi akıllıca bir iş olmamak gerekir.”²⁰⁵

Cemal Paşa nasıl faka bastırıldığını sonraları Mazhar Müfit Bey’e şu şekilde açıklamıştır:

“İstanbul Hükümetinin bana az çok emniyeti vardı. Milli Mücadeleye taraftar olduğumu da pek bilmiyor veya tahmin etmiyordu. Bu vaziyetimden istifade ederek ordunun muhtaç olduğu silah, cephane ve sair malzeme noksanlarını ikmal edebileceğimi ümit ediyordum.

İzin isteyişimin ve İstanbul’a gidişimin tek sebebi buydu, fakat, İstanbul’a gidince, hakkımda vaziyeti değişik buldum. Konya Valisi Cemal Beyin ve yahut da Milli Mücadele aleyhtarı diğer kimselerin ihbar ve iş’arları neticesi olacak ki, İstanbul Hükümeti tarafından çok soğuk karşılandım.

²⁰³ Age., s.271.

²⁰⁴ M. Müfit, age.,s.52.

²⁰⁵ M. Kemal, Nutuk, s.34.

Hakkımda ki emniyet zail olmuş bulunduğunu ve ordu ihtiyacı için hiçbir şey almama imkan olmadığını anladım. Hemen Konya'ya dönmek istedim. Fakat maalesef bu imkanı da kaybettim. Müfettişlik vazifeme avdetime müsaade etmediler. Yaman şekilde bir tuzağa düşürülmüştüm. Ali Rıza Kabinesinin iş başına gelmesine kadar İstanbul'da adeta göz hapsi altında tutuldum."²⁰⁶

Cemal Paşa'nın Kuva-yı Milliye ile sıkı ilişki içinde bulunması hatta 1311 ve 1316 doğumluları seferberlik için silah altına alması ile diğer faaliyetlerinden Vali Cemal Bey'de huzursuzdu. Vali ve Kumandanın farklı görüşlerde olması sebebiyle verdikleri emirler birbirleriyle çatışıyor ve bazen de ortaya ilginç durum çıkıyordu.

Mesela; Konya'ya bağlı Isparta Mutasarrıflığında Cemal Paşa'nın desteği ve teşviki ile Tahir Paşa Zade Hafız İbrahim'in başkanlığında Kuva-yı Milliye Teşkilatı kuruldu. Teşkilat Milli Mücadele için mitingler yapıyor, halka beyannameler dağıtıyordu. Vali Cemal ise İstanbul Hükümetinin genelgesi doğrultusunda Mutasarrıflığa emirler vererek bunların bastırılmasını, böyle faaliyette bulunanları yakalayarak "sıkıyönetime" gönderilmesini istiyordu. Nitekim bu emir üzerine Tahir Paşa Zade Hafız İbrahim sorguya çekildi. Cemal Paşa'nın İstanbul'a gitmesinde, Valinin büyük rolü oldu. Ayrıca geri dönmemesi için büyük çaba gösterdi. Bunu 8-9 Temmuz gecesi Refik Halit Bey'le telgrafla yaptığı konuşmadan anlıyoruz. Bu konuşmayı II. Ordu Müfettişliği Şifre Müdürü Hasan Bey, 9 Temmuz 1919 tarihinde III. Ordu Müfettişliği Seryaverliğine çektiği telgrafta Mustafa Kemal'e bildirmiştir. Cemal Paşa ise, İstanbul'a gidişini şöyle açıklar: "İstanbul Hükümeti'nin az çok emniyeti vardır. Milli Mücadele'ye taraftar olduğumu da pek bilmiyor veya tahmin etmiyordu. Bu vaziyetinden istifade ederek, ordunun muhtaç olduğu silah, cephane vesair malzeme noksanlarını ikmal edebileceğimi ümit ediyordum. İzin isteyişimin ve İstanbul'a gidişimin tek sebebi buydu." ²⁰⁷ Cemal Paşa'nın İstanbul'a gitmesinde Vali'nin büyük rolü oldu. Konya Valisi Britanya Kontrol Subayı'nın müzaheretine başvurdu. Bu olay da Cemal Paşa'nın İstanbul'a çağrılmasına yol açtı ²⁰⁸.

Evet, Cemal Paşa bir oyuna getirilerek İstanbul'a gönderilmişti. Fakat Vali Cemal için iş bununla bitmiyordu. Cemal Paşa ayrıldıktan sonra Konya'da en büyük kumandan olarak kalan 12. Kolordu Kumandanı Albay Mehmet Selahattin Bey de Cemal Paşa'nın yolundan gidiyordu. Mustafa Kemal, askerlikten ayrılmadan üç gün önce, "Üçüncü Ordu Müfettişi Fahri Yaveri Hazreti Şehriyari Mirliya Mustafa Kemal"

²⁰⁶ M. Müfit, *age.*, s.70.

²⁰⁷ Avanas, *age.*, s.77.

²⁰⁸ Gotthard Jaeschke, *age.*,s.135.

imzasıyla “Merkez hükümetinin baskı sonucu millet ve memleket yararına aykırı olarak yapması muhtemel tebliğleri kontrol veya tutmak için” haberleşmeye sansür konulması yolunda bütün kolordu kumandanlarına buyruk göndermişti. Selahattin Bey, Konya Postanesinde haberleşmeyi kontrol için bir yüzbaşı ile bir teğmeni görevlendirmiş, Vali Cemal ise buna karşı bir şey yapamamıştı. Uluborlu Kaymakamı da Uluborlu postanesine sansür koymuştu. Konya Posta Başmüdürü 10 Temmuz da bu durumu P.T.T Genel Müdürlüğüne bildirerek yapılacak işlem hakkında buyruk istedi. Konya’nın İstanbul Hükümetine başkaldırarak komşu olduğu batı cephesiyle birleşmesinden korkulduğundan, bu hareket İstanbul’da büyük telaş uyandırdı. Vali Cemal’in de sürekli istekleri sonucu Mehmet Selahattin Bey görevinden alındı.

Cemal Paşanın ardından Selahattin Bey de İstanbul’a gitti. Böylece Vali Cemal’in serbestçe at oynatabileceği bir meydan hazırlandı²⁰⁹.

2. 12. Kolordu Kumandanı Albay Fahrettin (Altay) Bey İle Mücadelesi

Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey, anılarında, 17 Aralık 1918 tarihinde Konya Valiliği görevine atanan Cemal Bey’den yakınır, durur. Cemal Bey, Fahrettin Bey’in Alman olan, fakat Türk uyruğuna geçmek isteyen şoförünü Mütareke hükümleri uyarınca yakalamak istemiş, bu nedenle Vali ile Kumandanın arası açılmıştır. Bu olayı Fahrettin Altay Paşa şöyle anlatır:

“Ordumuzun arasına karışmış bulunan bütün Almanlar Afyon’a, oradan da İstanbul’a gönderiliyorlardı. Benim şoförüm usta bir makinist olan Almandı. Eski otomobilimi durmadan tamir edip çalışır bir halde bulunduruyordu. Biz de ise henüz iyi makinist ve şoför yoktu. Kendisi Türk ismi alarak bizde kalmak istemiş, alıkoymuştum. Ancak bir gün Vali Cemal Bey bana :

— ‘Sizde bir Alman şoför varmış, polis müdürlüğü bunun kalmasını mütareke ahkâmına uygun bulmuyor, gönderiniz.’ dedi.

Kendisine, şoförün Türk olmak istediğini ve iyi bir makinist olduğundan icabında benimki gibi onun arabasını da tamir edebileceğinden kalmasına müsamaha edilmesini söyledimse de kabul ettiremedim. Adamcağız bu haberi alınca kaçtı, Vali de Onu sakladığımız zehabına kapılarak bize gücendiğini hissettirdi. Zaten bizleri Enver Paşa’nın adamları sayıyor, hakkımızda şüpheli davranıyor, biz de hoş geçinmeye çalışıyorduk..

²⁰⁹ Kamil Erdeha, *age.*, s.272.

Kurmay Binbaşı Nazım (Şehit) Beyşehir'deki Süvari Alayında bulunuyordu. Kolordu Kurmayı Binbaşı Rüştü'nün (Akın) arkadaşı idi. Hafta başı izinlerinde Konya'ya gelir, Rüştü ile görüşür, Beyşehir yakınlarında Toros dağlarında göçebe aşiretleri ile temas ettiğini, icabında bunlara sığınmak mümkün olabileceğini, belli de bunlarla yavaş yavaş bir mukavemet cephesi teşkil edebileceğini anlatır, bu hususta süvari alayının baytarı Binbaşı Sadettin'in de (merhum general) kendisi ile beraber olduğunu söyler, fikir birliğine varırlar. Teşebbüslerinden Rüştü Bey bana bahsetti, şu cevabı verdim :

“Uygundur, yalnız çok dikkatli olmak ilzamdır..”

Valinin Nazım'ın ağzından bir şeyler kapmak istediğini hissettim. Bu sırada Vali dedi ki :

«— Bu İngilizler er geç başımıza bir iş açacaklar. Tevkif edileceğimizi anlarsak, Toros dağlarındaki göçebe aşiretlere sığınabilir miyiz?..»

Nazım hiç düşünmeden :

«— Onlar buna çoktan hazırlar..» cevabını veriverdi.

Çok geçmeden de Harbiye Nezaretinden aldığım bir emir, Sivas'taki 3. Kolordu Kumandanlığına nakledildiğimi bildiriyordu.²¹⁰ Fakat Fahrettin Bey rapor olarak Sivas'taki görevine gitmemiştir. Bir süre Meram'daki evinde dinlenmiştir.

Daha sonraları Kuva-yı Milliciler ile olan yakınlaşması başın ayine dert açmıştır. Bu dönemki yaşadıklarını da şöyle anlatmaktadır:

“İngiliz kontrol subayı bunların başında benim bulunduğumu zannederek Vali ile anlaşıp birkaç izansız taraftarlarını ecnebi mümessillere ve kumandana göndererek Konya'nın sükûneti için benim ve beş arkadaşımın Konya dan çıkarılmamızı istemiş. Bunun üzerine de Kumandan bana şu tezkereyi yazarak Konya'yı terk etmemi emretti :

12. Kolordu esbak Kumandanı Fahreddin Beyefend'iyeye,

Dünkü gün başlarında Belediye Reisi olduğu halde bir kısım halktan müteşekkil bir heyetin İtalyan ve İngiliz mümessillere müracat ederek ümerayı askeriyeden altı kişinin Konya dan 24 saat zarfında çıkarılmalarını, aksi halde memlekette büyük fenalıklar vukua geleceğini ifade ettikleri, mümessiller tarafından bildirilmiş ve heyeti mezkure nezdime gelerek aynı teklifi dermeyan eylemiştir. Bu altı kişi meyanında

²¹⁰ Taylan Sorgun, İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e (F. Altay Paşa Anlatıyor), Kamer Yayınları, İst. 1998, s.182-183.

mateessüf zatı valaları da bulunduğunu tebliğ ve selameti memleket namına bu gece hareket edecek trenle hareketinizin muvafık olduğu, icabı hal beyan olunur efendim.

19.09.1919

12.Kolordu Kumandanı

Ferik Sait

Onun değerli maiyeti saflığından istifade ederek, tarihe bir hakikati mal etmek için böyle yazıp kendisine imza ettirmişlerdi. Güçlülükle üç günlük bir müsaade alarak toparlanıp İstanbul'a hareket ettim..

Bir müddet sonra Konya'nın eski Sıhhiye Müfettişi Cevdet Bey'den bir mektup aldım. Mülkiye müfettişlerinden Asaf Bey Konya'dan ayrılışım hakkında şu malumatı veriyormuş:

Konya Valisi Cemal Bey, Sertabib Hüseyin ve Albay Fahrettin Beyleri İngiliz mümessiline müracaat sureti ile Konya dan çıkarmıştır.»

Yine bu mektupta Vali Cemal'in Dahiliye Nezaretine yazdığı bir tezkerenin şu fıkraları kayıt olunmuştu :

'Sıhhiye Müfettişi Cevdet Bey'in Topçu Kumandanı İzzet, Beyşehir'de ilanı isyan etmiş olan Süvari Alay Kumandanı Nazım (Şehit Miralay Nazım) ve Kolordu Kumandanı Fahreddin Beylerle daima temasta bulunması ve her ikisinin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni yeniden iktidara getirmek için çete teşkilâtına memur olmaları.'

Hürriyet ve İtilaf Partisi erkânından Zeynelabidin Hoca'nın mensuplarından Lefkelizade Kadri'nin bu işte önemli rolü olduğu öğrenilmiş, Kumandan Sait Paşa'nın bizleri derhal çıkarmamış olmasından dolayı Valinin muhazesine uğradığı bu yüzden de General Sait'in istifa ederek İstanbul'a gittiği sonradan anlaşılmıştır. (Tekrar Kolordu Kumandanlığına tayin edildiğim vakit de Sait Paşa bana yazdığı 7.11.1919 tarihli mektubunda 'Hak yerini buldu' diye gönlümü almak istemişti...)"²¹¹.

3. Yarbay Selahaddin Bey İle Mücadelesi

Fahrettin Bey,in görevden alınması üzerine yerine Yarbay Selahaddin Bey 17 Mayıs 1919'da 12. Kolordu Kumandanlığına atandı. Cemal Paşa'nın İstanbul'a gitmesinden sonra yerine vekil olarak bıraktığı 12.Kolordu Komutan Vekili Selahaddin

²¹¹ Age., s.188-190.

Bey'in Kuva-yı Milliye'nin kararlarını desteklediğini görüyoruz. Nitekim Mustafa Kemal'in "*Merkezi Hükümet'in baskısı sonucu millet ve memleket yararına aykırı olarak yapması muhtemel tebliğleri kontrol ve tutmak*" emrine uyarak Temmuz 1919 tarihinde, gönderilecek her türlü mektup ve telgrafa sansür koydu. Bir yüzbaşı ile bir teğmeni P.T.T.'yi denetlemesi için görevlendirdi. Bu tarihten bir gün sonra Uluborlu Kaymakamı da aynı yola başvurdu. Bir jandarma subayını görevlendirdi. Cemal Bey hiçbir şey yapamadı. Konya Posta Müdürü durumu İstanbul Posta Telgraf Genel Müdürlüğü'ne duyurdu²¹².

11 Temmuz 1335 tarihinde, Konya'da bulunan 12.Kolordu Kumandanı Yarbay Selahaddin Bey, merkezden sormaya hatta merkeze ihbara bile hacet görmeyerek muhaberata sansür koymuştu. Bu babdaki telgrafi okuyalım:

"Konya Posta ve Telgraf Müdüriyetinden Müdüriyet'i Umumiye mevrud 35 kalem-i mahsus numara ve 10 Temmuz 1335 tarihli şifre telgrafname suretidir:

Bazı esbaba binaen Konya posta ve telgrafhanesinden geçecek muhaberatın sansür edilmesi için Yüzbaşı Ali Rıza ve Mülâzım Şevki Efendilerin tayin kılındıkları ve mumaileyhiadan (adı geçenlerden) her biri her yevm (gün) muayyen zamanlarda posta ve telgrafhaneye uğrayarak mektup ve telgrafları sansür ettikten sonra keşidesine müsaade edecekleri ve bu hususun tarafınıza tebliği On İkinci Kolordu Kumandanlığından varid olan tezkere üzerine vilayetten bildiriliyor. Bu babta olunacak muamele müste'zendir." (İzninize sunulmaktadır)

*İhsan*²¹³

Dahiliye Nazırı Ethem Bey, Harbiye Nezaretine, "*Konya'dan İstanbul'a Posta Telgraf Müdüriyeti tarafından, bazı kişilerin İstanbul'a haber iletilmesi ile ilgili olarak kısıtlama yaptıklarını*" telgrafla bildirdi. Selahaddin Bey'in bu hareketi İstanbul'da tepki ile karşılandı. Cemal Bey'in jurnalleri de eklenince görevden alındı. Sessiz sedasız Harbiye Nezareti Merkez Dairesine tayin edilerek Erzurum Kongresi'nden bir veya iki gün önce İstanbul'a gitti. Mustafa Kemal'in "*Siz her ne olursa olsun oradaki kuvvetlerin başından ayrılmanız uygun değildir.*" tembihine rağmen, Selahaddin Bey'in Cemal Paşa gibi merkezi hükümetin emrine uyarak İstanbul'a gitmesini Kuva-yı Milliye hoş karşılamadı²¹⁴.

²¹² Avanas, *age.*,s.77.

²¹³ Karay, *age.*,s.195.

²¹⁴ Avanas, *age.*,s.77.

Mustafa Kemal'in Konya Valiliği'ne "gizlilik" derecesi olan Amasya Kararlarını bildirdiğine pek ihtimal verilmiyordu, fakat Karahisar Fırka Kumandanlığı ile Burdur Mevki Kumandanlığına tamim edildi. Burdur Mutasarrıflığı olayın mahiyetini anlayamamıştır. Çünkü İstanbul Hükümeti'nden Kongre'ye gidecek heyetin harcırahına ait bilgiler istedi. Bunun üzerine Damat Ferit, Valiliğe bir genelge gönderdi. Genelge şöyledir:

"Mukadderat-ı Milleti tayin ve tesbit etmek üzere Şark'ta münasip bir mahalde milli bir kongre ictima edileceğinden bahisle üç murahhasın bilintihab Ankara'ya izamı hakkında Karahisar Fırka Kumandanlığınca neşir ve tamim ve bir sureti Burdur Mutasarrıflığı'ndan tebliğ olunan telgrafnamenin gönderildiğine ve mezkur kongreye gidecek olanların harcırahına dair Konya Vilayeti'nden keşide edilen iki kıta telgrafname mütalaa edildi. Paris Konferansı'nda bulunması hasebiyle altı hafta devam eden müddet-i gaybubetinde Anadolu'nun ihtisab etmiş olduğu ve iğtişaş bad-ı teessufi azimedir. Cümlemizin itaatle mükellef olduğumuz Kanun-i Esasi hükmünce İstanbul şehri payitaht-ı saltanat-ı seniyye olduğundan heyet-i teşkiliyenin zat-ı ihdas-ı hümayanları marifetiyle kuşad edilmesi musarraflık mertebesi vecibededir.

Bu vechile kanunun mezkur hükmü mucibince serhayl-i niyaz Efendimiz Hazretleri'nin arzu ve irade-i şahanelerine ve manafi-i aliye-i vataniyeye tamamıyla muhalif olan hareket-ı vakanın men-i icab-ı hal ve maslahat olmakla ona göre vilayet-i aliyelerine mülhak bilcümle mutasarrıf ve kaymakamlara tebligat-ı aliye ve şedide icrası hassaten tavsiye olunur."

Vali'nin tutumuna rağmen Kuva-yı Milliye Selahaddin Bey'den "Mahalli Hükümete duyurulmadan" ve askeri makamlarca gereken "kolaylık" gösterilerek Sivas Kongresi'ne bir heyet gönderilmesini istedi. Vali bu teşebbüsten haberdar olunca engelledi²¹⁵.

Vali Cemal Bey Konya'da Kuva-yı Milliye'nin çalışmalarını engellemede en büyük tehlike olarak II. Ordu ile 12.Kolordu'yu görüyordu. Bu engelden kurtulmak için Hürriyet ve Terakki Partisi mensupları Alibeyhöyüğü köyü muhtarı Delibaş Mehmed, Taşbaşı Hacı Hüseyin, Mazlum Zade Osman, Burhan Zade Hakkı, Kadı Zade Remzi, Biraderi Hilmi, ve Abdülhalim Çelebi Efendi ile kendisi gibi düşünen bazı eşraf ve halkı Burhan Zade Hakkı Efendi'nin başkanlığında "Millet Heyeti" adıyla belediye dairesinde toplayarak 12. Kolordunun şehirden kaldırılmasını teklif etti. Hatta halk bunu istemezse

²¹⁵ Age., s.81.

İtalyanlarla işbirliği yaparak kaldırmayı tasarladığını Selahaddin Bey'in 15 Temmuz 1919 tarihinde Harbiye Nezaretine çektiği telgraftan anlıyoruz. Kolorduyu Konya'dan kaldırmaya muvaffak olamayan Cemal Bey, bu defa İtalyanlardan Kolordunun emrinde bulunan silah depolarını işgal etmelerini resmen istedi. Halkı ordudan soğutmak için basında çeşitli yazılar yazdırdı. Bu sırada haftada iki gün çıkan İbret gazetesinin 15 Haziran 1919 tarih ve 19 sayılı nüshasında "*Zabitlerin camiye gitmedikleri, halka çalım ve caka sattıkları, Ramazan ayı içinde kötü hareketlerde buldukları*" yazılır. Yine aynı gazetenin 23 Temmuz 1919 tarih ve 18 sayılı nüshası ise "*Bu Milletın Nasibi Hala mı Dayak*" başlığı ile çıkmış ve halkı ordu aleyhine kışkırtmıştır. Cemal Bey, Akşehir'de ve bazı kazalarda ordu aleyhine yazı yazan bu gazetenin alınmasını isteyen emirler vermiştir. Ordu aleyhine yazılar Hürriyet ve İtilaf Fırkasına taraftar olan İntibah gazetesinde de yayımlanıyordu. Bu gazete hemen her nüshasında, zabit ve erleri "*çeteci ve yağmacı*" olarak gösteriyordu. Öyle ki; bu hakaretlere dayanamayan Kaymakam İzzet Bey ile Binbaşı Haşim Bey her iki gazeteyi dava etmiştir. Ayrıca zabitleri ortadan kaldıramayacağını anlayan Cemal Bey ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarları askerleri firar teşvik etmeye başladılar²¹⁶.

Gayeleri zabitleri yalnız bırakmaktı. Belediye Reisi Hakkı Bey, Hoca Ziya Efendi, Polis Müdürü Halis Bey köylülere "*Asker firarilerini yakalamayınız ve teslim etmeyiniz bu Vali Bey'in emridir.*" diye haberler göndermişlerdir. Yine Mazlum Zade Hacı Hacı Osman ile Komiser Muavini Yakup Efendi, Kolordu eczanesi önünde bulunan askerlere "*Daha ne için askerlik ediyorsunuz, Vali Bey'in emri var, kaçarsanız sizi polis ve jandarma takip etmeyecek, kaçınız ve artık zabitlere hizmetçilik etmekten vazgeçiniz!*" diyerek firara teşvik etmişlerdir. Nitekim, yakalanan askerlerin bir kısmı Vali Cemal Bey'in teşvikleri ile kaçtıklarını söylemişlerdir. Bu arada Telgraf Müdürü İhsan Bey, İstanbul'a "*Mevcut asker pek azdır. Cümlesi firar ediyor.*" diye telgraf çekerek 12.Kolordunun kaldırılmasını ima etmiştir. Ayrıca Cemal bey 16 Temmuz 1919 tarihinde İstanbul'a bir telgraf göndererek 12. Kolordu Kumandanı (Yarbay Selahaddin Bey) ile geçinemediğini bunun kötü sonuçlar doğurabileceğini bildirdi ve İstanbul'a çağrılmasını istedi. Fakat bu isteği kabul edilmemiş olmalı ki Cemal Bey Konya Valiliğinde kaldı. Bu faaliyetlerden başka Cemal Bey Selahaddin Bey'in görevden alınması üzerine Kuva-yı Milleye taraftarı subayları "*Hükümete isyan suçlarından tutuklatıp*" görevden aldırdı. Tutuklatıldığı ve görevden aldığı zabitlerle ilgili olarak İstanbul'a 21 Eylül 1919 tarihinde Fransızca şu telgrafi çekti:

²¹⁶ Age., s.78-79.

“Konya Valisi Cemal Bey’den Makam-ı Sami-i Sadaret-i Uzmaya

Konya’da isyan eden zabitanın görevlerinden azledilmesini defaatle Dahiliye Nezaretine yazmıştım. İş bu zabitanın vazifelerinden el çektirilmediğinden dolayı galeyana umum son dereceye vasil olmuştur. Muvafakat-ı umumiyenin inzimamı ile işbu zabitan bugünkü trenle nakledilmişlerdir. Esnayı nakilde bunlardan ikisi firar eylemiştir.”²¹⁷

Ail Fuat Cebesoy hatıralarında, Selahaddin Bey’den şöyle bahsedecekti:

“Konya valisi Cemal Bey arkadaşı Muhittin Paşa’dan daha fazla muvaffak olmuştu. Bu muvaffakiyetinde (!) bazı hadiseler de kendisine yardım etmişti. Konya’da ikinci ordu kıtaatı müfettişi olarak bulunan Mersinli Cemal Paşa’nın mezunen İstanbul’a gitmesi ve bir daha dönmek imkanını bulamaması yüzünden Cemal Bey serbest kalmıştı. 12.Ordu Kolordu Kumandanı Miralay Selahaddin Bey de vaziyete hakim olamamıştı. Kendisiyle görüşmek üzere Afyonkarahisar’da buluşmamızı kararlaştırmıştık. Miralay Refet Bey ile beraber gidecektik. Fakat gerek benim ve gerekse Refet Bey’in bazı mühim işlerimiz zuhur ettiğinden bu mülakat yapılamamıştı.

Bir müddet sonra Miralay Selahattin Bey Harbiye Nezareti merkez dairesi reisliğine tayin olunmuş, kararımız hilafına bu vazifeyi kabul ederek İstanbul’a gitmişti. Kumandayı da Sait Paşa adında bir zata terk etmişti.

Selahattin Bey, Harb-i Umumide benimle beraber çalışmış ve muvaffak olmuş bir arkadaşım idi. Nasıl olup da Konya’yı bırakıp gitmiş olduğunun sebeplerini anlayamamıştım. Kim bilir, belki de kararlaştırdığımız mülakat yapılmış olsa idi, yerinde kalmasını temin edebilirdik.”²¹⁸

4. Ali Sait Paşa İle Mücadelesi

Heyet-i Temsiliyenin Kongre adına, İstanbul Hükümeti ile her türlü ilişkinin kesilmesi kararını aldığı gün veya bir gün önce boş bulunan 12. Kolordu Kumandanlığına Yemen muharebelerinde gösterdiği kahramanlıklarla tanınan Ali Sait Paşa 11 Eylül 1919 tarihinde tayin edildi . Fahrettin Bey; yaşlı fakat dinç, nazik ruhlu bir asker olarak tanımlar. Vali bu Kumandanı kendi siyasi emellerine alet etmek istedi. Perde arkasında kalarak Hürriyet ve İtilaf Partisinin önde gelen simalarından Zeynel Abidin ailesinden Lefkeli Zade Kadri ile belediye başkanı Burhan Zade Hakkı Efendi riyasetinde bir heyet kurdurdu. Birinci Valiliği esnasında görevden aldırıldığı komutanları *“İttihat ve Terakki*

²¹⁷ Age., s.79.

²¹⁸ Cebesoy, age.,s.227.

Partisini yeniden iktidara geçirmek için çete teşkilatı kurmak” suçundan İngiliz ve İtalyan mümessillerine şikayet ettirdi. İşgal mümessilleri kendilerine yapılan şikayeti kumandanlığa iletiler. Bilahare heyet Ali Sait Paşa’yı da ziyaret etti. Görevden alınan fakat rapor kullanarak Konya’dan ayrılmayan Fahrettin Bey, Doktor Yarbay Hüseyin, Topçu Yarbayı İzzet, Yarbay Munib, Doktor Binbaşı Haşim, Kurmay Binbaşı Tahsin Beylerin şehir haricine sürülmesini, aksi takdirde müessif hadiselerin olabileceğine bildirdiler. Kolordu Kumandanı başvuru bu hileye inandı. Mezkur kişilere 24 saat içinde şehri terk etmeleri için yazı gönderdi. Uzaktan ve yakından tanıyanlar tarafından dürüst, temiz ruhlu, vatansever bir kişi olarak tanınan Ali Sait Paşa’nın böyle bir harekette bulunması ilk bakışta yadırganmaktadır. Fakat bu hadisede saflığı ve dürüstlüğü nedeniyle Cemal Bey’in oyununa geldi. Nitekim Fahrettin Altay da *“O’nun değerli maiyeti saflığından istifade ederek, tarihe bir hakikati mal etmek için böyle yazıp kendisine imza ettirmişlerdi”* diyerek hadiseye açıklık getirir²¹⁹. Diğer bir ihtimal de hileli heyete inanarak şehirde müessif hadiseye meydan vermemek için böyle hareket etmesidir ki bu daha kuvvetli görünüyor.

Çünkü onun Kuva-yı Milliye’ye ve Kuva-yı Milliyecilere düşmanlığı olmadığı gibi Cemal Beyi de katiyen sevmiyordu. Nitekim Kongre adına Heyet-i Temsilîyenin İstanbul Hükümeti ile *“ilişkilerim kesilmesi”* kararına görevine başlar başlamaz uymuştur. Ayrıca Kuva-yı Milliye’ye karşı sempatisi olduğunu da görüyoruz. Bunu gizli faaliyette bulunan Kuva-yı Milliye’nin yaptığı mitinge ses çıkarmamasından ve Öğüt gazetesi muhabiri ile yaptığı mülakattan açıkça anlıyoruz. Nitekim muhabirin; *“Kuva-yı Milliye’nin tekerrubu hakkında bir şayanın tahkiki ihtimaline karşı Kolordunun alacağı vaziyet ne olacaktır”* sorusuna; *“Efendim Kolordunun şu anki bütün hariçteki kıta kamilen Teşkilat-ı Milliyeye iştirak etmiştir. Konya merkezinde umera ve zabitan taht-ı emrimde ve bana süret-i mutlaka itaat etmektedir. Burada ahalinin hukukuna medhul ve selamet-i vataniyeye maruz tehlike herhangi bir hadisenin cereyan etmeyeceğini suret-i katiyede temin ederim. Aksi takdirde telif-i beyin ihtimali hemen de gayr-ı varid olabilir”* diyerek icraatını ise şöyle eleştiriyordu: *“Konya’ya geldiğimde Cemal Bey’in emeli mahsusasını meşru ve muafik görmedim. En ziyade esef edilen bir hali var ki o da ahaliyi, cihet-i askeriyeden endişe edecek bir takım hareketlere tevessül etmesidir ki bu çok kötüdür.”* Mülakatın sonunda muhabire Cemal Bey’in ektiği bu kötü tohumları halkın

²¹⁹ Avanas, age.,s.82.

üzerinden silmek ve halkı aydınlatmak için “*Halka askeriyeden zarar gelmeyeceğini*” açıklayan bir beyanname neşredeceğini söyledi²²⁰.

Bu mülakat, Vali ile 12. Kolordu Komutanı'nın daimi sürtüşme içinde olduklarını açıkça göstermektedir.

Mustafa Kemal bütün Kolordu Kumandanlıklarına, bu arada 12. Kolorduya, Mülkî Memurîne, İstanbul Hükümeti ile her türlü ilişkilerin kesilmesi için emir verdi. Bu sırada 12. Kolordu Komutanı olması ihtimali olan Ali Sait Paşa bu karara hemen uydu. Ve Posta Müdürlüğünü kontrol altına aldı. Cemal Bey ise bu kararı tanımadı. İstanbul'la ilişkilerini Posta Müdürlüğü kontrol altında bulunduğu için istasyondaki telgraf hattından devam ettirdi²²¹.

1919 yılı Eylül ayının ikinci yarısı, İstanbul Hükümeti ile Kuva-yı Milliyeciler arasında ölüm kalım savaşının sürdürüldüğü günlerdir. Taraflar bu savaşı kazanmak için bütün kozlarını ortaya koyuyorlardı. Bu arada Cemal Bey diğer komutanlarla yaptığı gibi Sait Paşa'yı da hükümete jurnal etti. Nitekim bu jurnaller üzerine Harbiye Nazırı Şefik Paşa 12. Kolordu Kumandanlığına Beyşehir'de Kuva-yı Milliye'nin faaliyetleri ile ilgili sert bir yazı gönderdi. 19 Eylül 1919 tarihli yazıda şöyle denmekteydi:

“Beyşehir'de bulunan Süvari Alay Kumandanı Vekili Nâzım Bey orada bulunan süvari ile civardaki kura (köylere) ve kasabalara taarruz ve halkı harekatı bagıyaneye (isyan hareketlerine) teşvik ve bu şenaata (alçaklığa) muvafakat etmeyenleri tenkil ve işkence ve tdipt etmekte olduğu Antalya Mutasarrıflığından bildiriliyor. Konya'da mevcut kuvve-i askeriye meyanından Padişahımıza ve devlete sadık zabitan (subay) ve efradı erleri alarak hemen şâki (eşkîya) Nâzım üzerine hareketle merkumuz (adı geçenin) hayyen (diri) veya meyyiten (ölü) olarak istisali (yakalanması) ve emre itaat etmeyenler her kim olursa olsun haklarında kanunun kemali şiddetle tatbik ve icrası katiyen matlup ve müstelzim (istenmekte) olduğundan, Vali-i vilâyet ile de bu bapta bilmüşavere (görüşerek) jandarma ve icabeden kuva-yı saire ile (vesair kuvvetlerle) mevcudunuzu takviye ederek ve balâdaki (yukarıdaki) tertip (emir) veçhile hemen hareket edilmesini emir ve din-ü devlet ve Padişaha arz-ı hizmet ve fedâkârî zamanı olduğunu ihtar eder ve Konya'da maiyetinizde bulunan muhtelif kıtaat kumandanlarından Padişahımız Efendimizin rızası dışında hareketlere cesaret ve emrinize itaat etmeyenler varsa, bunların da derhal

²²⁰ Avanas, age., s.82-83.

²²¹ Age., s.82.

sürülmesine ve gereken en şiddetli işlemin yapılmasına yetkili olduğunuzu dahi sureti katiyede tebliğ eylerim."²²²

Ali Sait Paşa, vatansever bir askerdi. Oynanan oyunun hemen farkına vardı. Türk askerini gene Türk askerine kırdırtmak istiyorlardı. Bu buyruk, açıkça bunu gösteriyordu.

Beyşehir Süvari Alay Kumandan Vekili Binbaşı Nâzım Bey ise çok vatanperver bir insandı. O Beyşehir'e geldikten sonra Kuva-yı Milliyecilerin sayısında önemli bir artış gözlemlendi. Beyşehir'de bulunan İttihatçı Çeçenler de Kuva-yı Milliye safında yer aldılar.²²³

Ali Sait Paşa'nın, bu durumda daha fazla görevi başında kalmasına gerek yoktu. 25 Eylül 1919'da görevinden ayrılarak İstanbul'a gitti²²⁴. Böylece Vali Cemal Bey'in harcadığı kumandan sayısı dörde yükseldi. Fakat gerek şehirde meydana gelen olaylar, gerekse Anadolu'daki yeni gelişmeler Konya'yı terk etme sırasının kendisine geldiğini gösteriyordu.

D) Cemal Bey'in Valilik Görevinden ve Konya'dan Ayrılışı

Sivas Kongresi esnasında Konya'nın dahil olduğu birkaç vilayet hariç -ki bunlar Ankara, Trabzon, Kastamonu – bütün iller Kuva-yı Milliye'nin saflarına katıldılar. Bu vilayet valileri içinde enerjisi, tecrübesi ve akıl almaz entrikaları ile en kuvvetlisi Cemal Bey'di. Nitekim kongreden sonra diğer vilayetler milli teşkilata kazanıldığı halde, Konya hâla Hükümete bağlılığını devam ettirdi. Vali şehirdeki kuvvetini halktan değil, anlaşıldığı üzere Rum, Ermeni azınlığı ile işgal kuvvetlerinden, Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları Zeynel Abidin Efendinin taifesi ile Teal-i İslam Cemiyeti üyelerinden alıyordu. Bu kuvvetlere dayanarak "*Ferit Paşa'nın en büyük vasıta-ı icraiyesi ve en mühim nokta-i istinadı*" oldu. Milli teşkilatın yürütme organı olan ve Mustafa Kemal'in başkanı olduğu Heyet-i Temsiliye buna daha fazla göz yumamazdı. Konya'nın Kuva-yı Milliye'ye kazandırılması zamanı gelmişti. Fakat bunun içinde de "*Esaslı şekilde mücadele etmek, her ne pahasına olursa olsun Cemal Bey'i şehirden uzaklaştırmak*" lazımdı. Sonunda Cemal Bey'in "*taht-ı hükmünde*" bulunan Konya'ya "*maksadı yakında*

²²² Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S. 46, Belge 1074.

²²³ Hasan Karaca-Mehmet Koç, *Beyşehirli Gazilerin Milli Mücadele Hatıraları*, Damla Ofset, Konya 2000, s.29

²²⁴ Kamil Erdeha, *age.*, s.275, (Sabahattin Selek ise Heyet-i Temsiliye'nin baskısı ile İstanbul'a gönderildiğini yazar. Sabahattin Selek, *Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)*, Örgün Yaymevi, İstanbul 2002, s.504.)

anlamış olan” Refet Bey’in gönderilmesi uygun görüldü²²⁵. Mustafa Kemal Sivas’ta Valinin tutuklanması kararını açıklamıştı²²⁶.

Gittikçe zor duruma düşen ve Millicilere karşı cephe almış olan Vali’nin, İstanbul’a arka arkaya iki telgraf göndererek şu talepte bulunduğu öğrenilmiştir:

-“*Millicilerle beraber olmadığından dolayı Kurmay Binbaşı Asım Bey buradan uzaklaştırılmak istenmektedir. Asım Bey’in acele 12. Kolordu Kurmay Başkanlığı’na tayini emri gerekmektedir.*”

Millici kuvvetlerin Konya çevresinde duruma süratle hakim olmaları üzerine endişeye kapılan Vali’ye Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa’dan aşağıdaki talimat gelmiştir.

-“*Oradaki Kurmay Binbaşı Asım Bey, Kolordu Kurmay Başkanlığına tayin edilmiştir.*”²²⁷

Refet Bey’in Heyet-i Temsiliye tarafından büyük bir kuvvetle gönderildiği haberi 12 Eylül tarihinde yapıldığını söylediğimiz “*işgalleri protesto*” mitinginden çok daha fazla halk üzerinde heyecan yarattı. Bu sırada Beyşehir’de ki süvari komutanı ve Merkez Hükümet’in “*ölü veya diri*” olarak yakalanmasını istediği Binbaşı Nazım Bey (şehit) Konya önlerine kadar gelerek hakim tepeleri tuttu. Valiyi tehdit ederek şehri terk etmesini istedi. Cemal Bey halkın kendisini destekleyeceğini zannediyordu. Fakat kendisine karşı olduğunu anlayınca hapisanede ki mahkumları serbest bırakarak silahlandırıp Kuva-yı Milliye’ye karşı koymak istedi. Şehrin batıdan ve doğudan kuşatılması üzerine kötü sonuçlar doğurabileceğini anlayarak bundan vazgeçti. Büyük bir telaşa kapılarak ne yapacağını şaşırıldı. İşgal mümessileri de “*Hıristiyan ahalinin zarar görebileceği*” düşüncesiyle direnmeye karşı çıktılar. Bu sırada mili kuvvetler bir hileye başvurdu. Konya’ya Eskişehir’in de mili kuvvetler tarafından düşürüldüğüne dair bir telgraf gönderildi. Bu asılsız haber eline geçince daha çok korkmaya başladı. Milli kuvvetler şehre yaklaştığında Kuva-yı Milliye’ye iltihak etmeyi düşündü. Hatta bu sebeple kendisini ziyarete gelen Zeynel Abidin’in kardeşi Şeyh Ziya ile bazı Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları ile görüşmemiştir. Fakat daha sonra telgraf müdürü İhsan, Polis Müdürü Halis, Belediye Reisi Burhan Zade Hakkı’nın tesirinde kalarak bu fikrinden vazgeçti²²⁸.

²²⁵ Avanas, *age.*,s.84.

²²⁶ M. Tayyib Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, C. II, Ankara 1965, s.495.

²²⁷ Ömer Sami Coşar, *İstiklal Harbi Gazetesi*, Yeni İstanbul Yayını, 24 Eylül 1919.s.1.

²²⁸ Avanas, *age.*,s.85

Vali Cemal Bey, Refet Beyin Konya'ya hareket etme kararından sonra İngiltere'nin Konya kontrol subayı ile görüşerek durumunu anlattı. Subayın İngiliz Yüksek Komiserine gönderdiği rapordaki ifadelerle göre; Vali Cemal Bey çok heyecanlı bir durumda idi ve kendisinin evine bomba atılacağından korkuyordu. Durumunun artık kendisi için içinden çıkılmaz bir durumda olduğuna inanıyordu. Kontrol subayı ise bütün şartları hesaba katarak biran önce görevinden ayrılmasını, güvenlik için de İngiliz görevlilerinden birini de Eskişehir'e kadar Valinin refakatine vereceğini söylemişti²²⁹.

İngiliz Koloneli Noil, Vali Cemal'e Afyondan takviye beklediğini söylemişti. Durumun haber alınması üzerine ulema ve eşraf, Müderris Ali Kemalî Efendi'nin reisliğinde toplanmışlar, Hocanın teklifi üzerine büyük halk kitlelerinin katılacağı protesto mitingleri yapılması kararlaştırılmıştı. Nitekim birbiri ardına yapılan mitingler, İngiliz ve İtalyanları sindirmiş, nihayet Glisralı Tahir Efendi Hoca, beraberine mütercim olarak doktor Rıfkı Bey'i alarak önce İtalyan, daha sonra İngiliz Kumandanlarına gitmiş:

"Halkı teskin etmek çok güçleşiyor. Konya'nın etrafı askerlikten yeni terhis edilmiş silahlı kuvvetlerle doludur. Millet, hiçbir hakkınız olmadan ve mütareke hükümlerinin size böyle bir salahiyet vermemesine rağmen şehrinin işgalinden heyecan içindedir. Yirmidört saat içinde şehri terk etmezseniz vukua gelecek feci hadiselerden mesuliyet kabul etmeyiz" demişti. Bu sırada onbinlerce kişi sokakları doldurmuş, tekbirler getiriliyor, havaya silah atılıyordu²³⁰.

Vaziyet artık değişmişti. Kuvayı Milliye taraftarları Vali Cemal'i sıkıştırıyorlardı. Vali İçin Konya'dan çekilip gitmekten başka çare kalmıyordu. Bir gün hemşehrisi İstinaf Mahkemesi Müddeiumumi Edip Beyi makamına çağırarak Vali Cemal:

— Vaziyet fena. Ne yapayım?... demişti.

Edip Bey; tehlikeyi işaretleyerek:

— Vallahi siz bilirsiniz,. Kuvayı Milliye'nin yakınlarına geldiği söyleniyor.

— Terki memuriyet mi edeyim? Tebdili kanaat mi?

— Yine siz bilirsiniz . İsterseniz sizi kaçırayım.

Vali kararını vermişti. Konya'dan kaçacaktı. Esasen böyle bir hareket te bekleniyordu²³¹.

²²⁹ Taha Niyazi Karaca, agm., s.176.

²³⁰ Cemal Kutay, *Kurtuluşun Kuvvacı Din Adamları*, s.93.

²³¹ Mehmet Önder, *age.*, s.61, Ömer Coşar, *İstiklal Harbi Gazetesi*, 27 Eylül 1919, No:119, s.1.

Konya Kontrol Merkezi'nden Amiral De Robeck'e gönderilen yazıda Valinin, Hükümetin ona verdiği emirleri eksiksiz yerine getirdiği ve Hristiyanları koruma hususunda da dikkate değer bir çaba sarf ettiği belirtiliyor; ayrıca Valinin esir alınmaması veya öldürülmemesi için Milliyetçilerle anlaşma yapıldığını yazıyordu²³².

12 Eylül 1919 tarihinde verilen İstanbul Hükümeti ile resmî haberleşmenin durdurulması kararına uymayan Kastamonu Vali Vekili Osman Nuri Bey 16 Eylül'de, Ankara Valisi Muhittin Paşa 19 Eylülde, Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey 24 Eylül'de tutuklanmışlardı. Fakat bunların içinde en güçlü görüneni Konya Valisi Cemal Bey idi. Vali Cemal, Konya hapisanesinde ne kadar katil ve eşkıya varsa, bunları silahlandırarak maiyetine almış, çevresini tir tir titretiyordu. Ayrıca işgal kuvvetleriyle işbirliğini sürdürüyordu. Bir yandan da Konya'nın ilçelerindeki fakir ve cahil halkı millî mücadeleler aleyhine kışkırtarak isyana teşvik ediyordu. Konya'nın Millî Mücadele saflarına kazanılabilmesi için Vali Cemal'in işbaşından uzaklaştırılması kaçınılmaz bir durum almıştı. Mustafa Kemal, Sivas'ta, yanında bulunan Albay Refet Bey'i bu iş için görevlendirdi.²³³ (General Refet Bele, 1881'de doğmuştur. Kurmay Albay iken Sivas'taki 3. Kolordu Kumandanlığına atandı ve 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Samsun'a çıktı. Millî Mücadeleyi yürüten en değerli kumandanlarımızdan biridir. Zekâsı ve kurnazlığı dillere destandır. Millî Mücadele'de Konya'nın başı ne zaman sıkışmışsa Hızır gibi yetişmiştir. 1963 yılında vefat etti)²³⁴.

Heyet-i Temsiliye tarafından bir kumandan gönderildiğini duyan Konyalılar, hemen örgütlenmeye gittiler. Konya Valisi Cemal'in Konya'yı terk etmesinde ve buna bağlı Konya Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kurulmasında Beyşehir Süvari Alay Kumandan Vekili Binbaşı Nâzım Bey'in de doğrudan etkisi olmuştu. Binbaşı Nazım'ın yaveri İhsan Bey'e göre, Konya Valisi Cemal'i Nazım bertaraf etmiş, Konyalılara müstevli düşmanla boğuşmak imkan ve şerefini o sağlamıştır. Vali Cemal'i dikkatle takip eden ve fırsat kollayan Binbaşı M. Nazım Kızılviran Nahiyesi Müdürü Rumelili Adil Beyle birlikte 50-60 kişilik bir süvari gücüyle Konya'ya gelerek Vali üzerinde gerekli baskıyı oluşturmuştur. M. Nazım'ın Akyokuş mevkiinde Vali Cemal'e karşı aldığı kararlar çok serttir. Buna göre;

1. Kuva-yı Milliye Konya'yı işgale karar vermiştir.
2. Eski Mebus Vehbi Hazretleri Vali Vekili olarak işlere bakacaktır.

²³² Bilal Şimşir, *age.*, s.150.

²³³ Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet 1920*, Başnur Matbaası, Ankara 1970, s.37.

²³⁴ Kamil Erdeha, *age.*, s.274.

3. İtalyan Kumandanının tarafsız kalmasını tekrar ümit ediyoruz.
4. Kuva-yı Milliye'nin, asayişin ihlâli hakkında hiçbir fikri yoktur.
5. Asker, jandarma, polis kardeşlerimizin, dağ başlarından akıp gelen ve varlık kaygısından başka bir şeyi düşünmeyen din ve kan kardeşlerimize karşı mertlikten başka hiçbir düşüncesi yoktur.
6. Hristiyan vatandaşlarımızın hiçbir hakkına tecavüz edilmeyecektir.
7. Vazifesi olmayan hiç kimse evinden dışarı çıkmayacaktır.
8. Herkesin malı, canı, ırzı her bir neferimizin malı, canı, ırzı kadar mukaddestir²³⁵.

Zaten cesur bir kişi olmayan Vali Cemal, bu durumu görünce, çareyi kaçmakta buldu. 25-26 Eylül'e bağlayan akşamı 25 polisin himayesinde²³⁶ İstanbul'a hareket eden trenin un çuvalları ile dolu bir yük vagonuna binerek gizlice kaçtı. Konya Telgraf ve Posta Baş Müdürü İhsan Bey'de Cemal Bey'in Konya'dan firarında beraberce İstanbul'a gitmişti²³⁷.

25 – 26 Eylül 1919 sabaha karşı kaçan Vali Cemal Bey'in firarı gazetelerde: *“Anadolu'da Damat Ferit'in son mukavemet noktası da çöktü”* , *“Konya da Kuva-yı Milliye'ye katıldı”* başlığıyla verildi²³⁸.

Göreve başlayan Vali Vekili Mehmet Vehbi Efendi Konya'nın ileri gelenleriyle bir toplantı yapmış, Müftü Ömer Vehbi ve Mümtaz Bahri Koru'yla birlikte Konya'nın millî iradeye bağlı olduğunu M. Nazım'a bildirerek, Konya'nın kan dökülmeden Kuva-yı Milliye'nin eline geçmesini sağlamışlardır. Bu anlaşmayla birlikte Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Konya'da serbestçe faaliyetlerine başlarken, M. Nazım da Refet Bey'le görüşükten sonra Beyşehir'e geri dönmüştür²³⁹.

Cemal Bey'in Konya'yı terk ettiği haberi Sivas'a ulaştığında, Mustafa Kemal Paşanın karargâhında büyük sevinç uyandırdı. Mazhar Müfit Kansu, bu haber alma olayını ve M. Kemal Paşa ile aralarında geçen konuşmayı şöyle anlatır:

²³⁵ Nemci Uyanık, “Vatana Can Verenler: Mehmet Nazım ve Süleyman Sırrı Ekseninde Beyşehir Kuva-yı Milliyesi”, I. Uluslar arası Beyşehir ve Yöresi Sempozyumu, (Bildiri basım aşamasındadır).

²³⁶ Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, C. II, s. 68.

²³⁷ ATASE, İSH., Kutu:59, Gömlek:46.

²³⁸ Atalay, *age.*, s.15.

²³⁹ Necmi Uyanık, *agt.*

“Refet Bey’in Konya’daki icraatının ne gibi safhalar arzedeceğini merakla beklediğimiz günler içinde, yani 27 Eylül gecesi sabaha karşı Hüsrev Sami Bey odama gelerek:

- Kalk, kalk Mazhar...

Dedi, hastaydım ve uyuyordum, uyku sersemi:

- Ne var, Hüsrev, hayrola ?

Dedim ve muhaveremiz devam etti:

- Paşa çağırıyor.

- Çaresizlik içinde kalktım, inleye tıslaya giyindim ve Hüsrev’le birlikte Paşa’nın odasına gittim.

Paşa, keyifle:

- Yahu Mazhar Müfit ve Konya valisi pek tabansız çıktı!

Diyerek devam etti:

- ‘Seni beyhude uyandırmadım. Biraz evvel Refet’ten telgraf aldım. İlk malumatı veriyor. Heyeti Temsilîyenin kararını ve Refet’in Konya’ya gönderildiğini haber alınca ilk önce halkın mukavemet edeceğini tahmin ederek ümide düşmüş.

Fakat, haber yayılıp ta halkın hissiyatının aleyhte tecelli ve adeta tezahürat halini iktisap ettiğini görünce hapishaneyi boşaltmış ve mahkumları silahlandırmış. Bu hareketinin Konya’nın vatansever muhterem ahalisi üzerinde büsbütün aksi tesir hasıl ettiğini ve halkın ayaklandığını görünce de ansızın Konya’yı terk ederek İstanbul’a kaçmış.’

Tabii ben de, Hüsrev Sami de çok memnun olduğumuzu hemen arz ettik. Bu hissimizi herhalde büyük bir heyecanla ifade etmiş olacağız ki Paşa:

- “Netice gerçekten memnun edici olmuş ve Konya halkının vatansever, anlayışlı hissi ve görüşü bu neticeyi süratle sağlamıştır” dedi²⁴⁰.

Cemal Beyin kaçıışı, Damat Ferit Paşa kabinesinde panik ve şaşkınlık uyandırdı. Bu umutsuz günleri Refik Halit Karay şöyle tasvir etmektedir:

“Zaten artık fena haberler birbirini kovalamaya başlamıştı. Konya’dan Vali Cemal Bey, vagona saklanmak şartıyla İstanbul’a, günün birinde, Hacivat’ın Kanlı Nigâr’ın evinden çırılçıplak Küşteri Meydanı’na düşer gibi patt!.. diye düşüşüne şahit

²⁴⁰ M. Müfit, *age.*,s.316-318.

olduk. Eskişehir elden çıktı. Bilmem ama galiba İngilizler de Damat Paşaya kafa tutar gibi oldular. Hariciye konağını derin bir yeis ve hayret istilâ etti.”²⁴¹

Miralay Refet Bey tren ile derhal Konya’ya gelmiş ahalinin alkışları arasında şehre girmiştir. İngiliz ve Fransız siyasi temsilcileri kendisini ziyaret ederek milli harekete karşı tamamen tarafsız kalacaklarını temin etmişlerdir²⁴².

Cemal Beyin Konya’yı terk etmesinden sonra şehir tam olarak Kuva-yı Milliye’nin hakimiyetine geçti. Böylece her yönüyle yeni bir dönem başladı.

Onun icraatlarını en güzel şekilde değerlendiren Konyalılar, ona, yaptıklarını Müslüman Türk’e yakıştırmayarak “*Artin Cemal*” lakabını verdi. Mustafa Kemal, Cemal Bey hakkındaki düşüncelerini şöyle açıklar: “*Maahaza Cemal Bey yabana atılacak biri değil, meziyetlerini, azmini ve teşebbüslerini, enerjisini bize azami namütenahi husumet arz etmesine rağmen takdir ederim. Eğer Damat Ferid haininin emrinde olacağı yerde bizimle birleşerek çalışmış olsaydı, muhakkak ki memleket içinde, şahsi içinde büyük faydalar sağlayacaktı. Anlaşıyor ki Ferit Paşadan çok şeyler bekliyor ve ona inanmış bulunuyor. Belki ihtirası ve ikbal perestliği de var...*”²⁴³

Refet Bey, Valinin şehri terk ettiğini Ereğli’de öğrendi. Durumu derhal Sivas’ta bulunan Mustafa Kemal’e bildirdi. Aynı gün 26 Eylül 1919 tarihinde Heyet-i Temsiliyeye bağlı Kolordulara ve Kuva-yı Milliye Heyet-i merkezlerine şu beyanname yayınlandı:

“Ferit Paşa Kabinesinin pak ve nezih Anadolu’da yegane mülevves nokta-i istinadı olan Konya Valisi Cemal Beyin Konya’da Vatan ve Milletimiz aleyhine ağyara istinaden irtikab eylemiş olduğu ihanetkarane hareketi cidden erbab-ı hamiyeti ve bilhassa Konya ahali-i muhteremesini pek ziyade dilhun eylemekte idi. Bu defa mumaileyh Cemal Bey’in hareketindeki habaset orada bulunan ecnebilerin dahi nazar-ı nefretine mucib olduğundan kendisi milletle karşı karşıya bırakılmıştır. Cemal Bey son hareketi mezbuhane olmak ve binnetice kendisini terk eden ecnepleri mudahaleye mecbur kılabilmek hayali bisudile hapishanedeki bilcümle katil mevkufini çıkarıp teslih ve kendisine vasıta-i cinayet kılmak istemiştir. Artık bu kadar zelilane ve denaetkarane harekete müteşebbis olan bir şahsın Konya Vilayeti şahanesini daha fazla lekelemesine tahammül caiz olamayacağını takdir eden halk muktaza-ı hamiyet ve celadetini görmeğe tevessülde tereddüt etmemiştir. Bunun farkına varan Cemal Bey bugün hempaları ile İstanbul’a firar etmiştir. Munaileyhin İstanbul’a vusulünden evvel derdesti memuldur.

²⁴¹ Halid Karay, *age.*,s.216.

²⁴² TİTE, Kutu: 24, Gömlek:34.

²⁴³ M. Müfit, *age.*,s.318.

Ferit Paşa ve Dahiliye Nazırı Adil Bey'in en ziniüfuz zannettikleri alet-i meşsedetlerinin akıbetini Millet-i necibemizin enzar-ı dikkatine ve Ferit Paşa kabinesinin de nazar-ı ibretine vaz ederiz."

Heyet-i Temsiliye Namına

*Mustafa Kemal*²⁴⁴

Cemal Bey'in kaçışından sonra Valilik makamı boş kalmıştı. Müftü Yalvaçlı Ömer Vehbi Efendi'nin reisliğinde Konya uleması, eşraf ve ayarı, tacir ve esnafının temsilcileri toplandılar. Müftü, Vali Vekaletine Konya Mebusu Hadimli Mehmet Vehbi (Çelik) Efendi'yi teklif etti. Ulemanın daha evvel kendisinin muvafakatını aldığı Vehbi Hoca, ittifakla Vali Vekili seçildi . O güne kadar saklı ve perde arkası devam eden Kuva-yı Milliye hazırlığı açığa vuruldu. Vali Vekili Müderris Vehbi Efendi, şehirde bulunan İngiliz ve Fransız mümessilleriyle görüştü, asayişin temin edileceğini, fakat şehrin işgaline girilirse, nereden gelirse gelsin bu gibi hareketlere silahla karşı konulacağı anlatıldı²⁴⁵. Konya'nın Milli Kuvvetlere iltihak ettiği, Vali Artin Cemal'in kaçtığı Mustafa Kemal'e uzun bir telgrafla bildirildi²⁴⁶.

Temsilciler Kurulu Adına Mustafa Kemal imzasıyla Erzurum Valiliğine gönderilen Genelgede; *"Konya Valisi Cemal Bey'in haince eylemleri ulusça anlaşıldıktan sonra ayak takımı ile birlikte kaçtığı ve toplanan halkın büyük din bilgini Vehbi Efendi'yi oy birliği ile Vali Vekilliliğine getirdiği genelgeyle bildirilmişti. Temsilciler Kurulu üyelerimizden Üçüncü Kolordu eski komutanı Refet Beyefendi otomobille Ereğli'ye, oradan özel trenle Konya'ya dün gece ulaşmıştır. Kendisinin verdiği bilgilerde, Konya saygıdeğer halkının büyük bir bayram örneği ulusal gösterilerde bulunarak hainliği kesinleşen Ferit Paşa kabinesinin bir an önce çekilmesini istedikleri ve güvenliğin çok iyi olduğu ve orada bulunan İngiliz ve Fransız temsilcilerinin Refet Beyefendi'ye gelerek, ulusal eylemlere karşı bütünüyle yansız kalacaklarını bildirmişlerdir."*²⁴⁷ denilerek Konya'daki durum ortaya konulmuştur.

26/27 Eylül 1919 gecesi hazırladığı beyannameyi de 27 Eylül 1919 sabahı Konya halkına duyurdu.

²⁴⁴ Avanas, *age.*, s.86.

²⁴⁵ Cemal Kutay, *age.*, İst. 1998, s.89.

²⁴⁶ Coşkun Ertepinar, *age.*, s.117.

²⁴⁷ Mustafa Onar, *Kurtuluş Savaşı Yazışmaları*, TC. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi, C. I, Ankara 1995, s.204.

BEYANNAME

Konya Valisi Cemal Beyefendi Hazretleri'nin şehrihalin yirmialtınıcı günü terk-i mevki ve me'muriyyet etmiş olmalarına mebni vilayet valiliği vekaletine memleketin memurin ve ulema ve eşrafi taraflarından bil ittifak intihap edilerek ifa-i vazifeye mübaşeret ittim. Memleketimizde lehülhamd şimdiye kadar muhill-i emn ü asayiş bir hal tehaddüs itmemiş olduğu gibi bundan böyle de itmeyeceği sureti katiyede temin olunmuştur. Evveli ve ahiri vaki olan ilan ve işaatın aslı ve esası olmadığı ve herkes selamet-i fikir ve istirahat-i kalbi ve kendi iş ve güçleriyle meşgul olmaları lazım geleceği ve asayişli tezyid ve teyid idecek esbab-ı inzibatienin her vechile isti'mal edileceğini ve bi inayetillahi teala memlekette zerre kadar mucib-i endişe bir hal'i tehaddüs etmiyeceği temin edilmiş olduğu ilan olunur.

27 Eylül 1335 (1919)

*Vali Vekili Hadimli Vehbi*²⁴⁸

Mustafa Kemal, Refet Bey'in; Konya'da muvaffak olabilmesi için "II. Ordu Müfettişliği Selahiyeti" isteğine üzöldü. Çünkü; Temsil Heyetinin böyle bir tayin yetkisi yoktu. Refet Bey'e "Tam yetkili kılındığını" bildirerek 30 Eylül 1919'da Vali Vekili Mehmet Vehbi'ye şu telgrafi çekti:

"Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Hey'et-i Temsiliyesi azasından Miralay Refet Beyefendi, Konya vilayeti dahilinde Teşkilatı Milliyenin tamim ve teşkili ve her türlü asayiş ve irtibatı hususlarında tam selahiyetli olarak geleceklerinden kendileriyle mesai birliği yapılarak meşru emellerimizin husulüne ihtimam kılınmasının temini.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk

Cemiyeti Hey'et-i Temsiliyesi namına

Mustafa Kemal"²⁴⁹

Konya, Saray ve Bab-ı Âli için Valinin kaçışından sonra daha da önemli bir yer halini aldı. Bu sebeple, gerek Bab-ı Âli gerekse Papaz Frew ve Sait Molla; Konyalılar üzerinde büyük nüfuzu olan Zeynelabidin Efendi'yi tazyik ediyorlardı. Konya tamamen elden gitmeden müdahale edilmeli, Konya'daki Kuva-yı Milliyeci Hocaların kudret ve hareket hakkı kırılmıydu. Bunun içinde Zeynelabidin'in Konya'ya Vali olarak

²⁴⁸ Atalay, *age.*, s.16.

²⁴⁹ *Age.*, s.16.

gönderilmesi, 12. Kolordu Kumandanlığına da Süleyman Şefik Paşa'nın tayini tavsiye edilmeliydi. Ancak hangi sebeple olduğu bilinemedi, bu teklif sonuca varmadı²⁵⁰.

Vali Cemal'in kaçmasıyla Konya'da Milli Mücadele için nisbî bir ortam doğdu. Fransızların işgaline uğramış bulunan Adana'dan kaçan bazı Kuva-yı Milliyeciler, Konya'yı kendilerine merkez yaptılar. Bunların da ön ayak olmalarıyla Konya'da bazı Kuva-yı Milliye çeteleri kurulmaya başladı²⁵¹.

E) Bozkır İsyanı ve Cemal Bey

Konya Valisi Cemal'in işgalci düşmanlara karşı yürütülen Milli Mücadele aleyhinde yaptığı faaliyetler sonucunda, Anadolu'da, Padişaha bağlılığın ilk belirtisi, Konya'nın güneyindeki Bozkır ilçesinde baş gösterdi²⁵². Bu ayaklanma hareketi, yayılma ve sonuç bakımından fazla bir önem taşımamakla beraber, daha sonraki ayaklanmalara örnek olması bakımından önemlidir²⁵³. Milli Mücadele'ye karşı yapılan bu ilk karşı hareketin en büyük müsebbipleri; Vali Cemal Bey ile Ayan Üyesi ve Nakşibendi tarikat şeyhlerinden olan Zeynel Abidin Efendi'dir. Ayaklanma 27 Eylül 1919 tarihinde Vali Cemal Bey'in şehri terke mecbur oluşundan bir gün sonra başladı ve 4 Ekim 1919 tarihine kadar devam etti²⁵⁴.

Vali Cemal Bey'in giderken kışkırttığı Bozkır ahalisi, Kuva-yı Milliye'yi İttihat ve Terakki Cemiyetinin bir devamı olarak kabul ediyordu. Bu cemiyete muhalif Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları da Kuva-yı Milliye aleyhinde propagandalar yapıyordu²⁵⁵. Cemal Bey, kaçmadan önce bütün Konya'da olduğu gibi Bozkırlıların dini ve milli duygularını Kuva-yı Milliye aleyhinde tahrik etmiş, kendilerine silah dağıtılarak milli kuvvetlere karşı gelinmesi konusunda yazılı emir vermiş, ayaklanmayı gerçekleştirmesi için de Dinek Nahiyesi Müdürü Vehbi Bey'e bin lira para ve Kaymakamlık vaadinde bulunmuştu. Cemal Bey bizzat bölgeye gelerek isyancı şahıslarla görüşmüş hatta bir gece de Alibeyhüyüğü muhtarının evinde misafir olarak kalmıştı²⁵⁶. Cemal Bey'in faaliyetlerinin tehlikeli boyut alması ve askeri cihetten de haberdar olunması üzerine Jandarma Komutanı Abdurrahman Bey tarafından 60-70 kişilik bir kuvvet Bozkır'a

²⁵⁰ Hasan Güzel, *age.*, s.18.

²⁵¹ Kamil Erdeha, *age.*, s.282.

²⁵² İsmet Görgülü, *Ana Hatlarıyla Türk İstiklal Harbi*, Kastaş Yayinevi, İstanbul 1999, s.129.

²⁵³ Kenan Esengin, *age.*, s. 65.

²⁵⁴ Avanas, *age.*, s.101.

²⁵⁵ Süleyman Beyoğlu, *agm.*, s. 70.

²⁵⁶ Taha Niyazi Karaca, *agm.*, s.177.

gönderilmişti. Bozkır'a jandarma gönderilmesi bir bakıma isyancıları da harekete geçirmiş ve isyan ele başları kasabanın yağma edilmesi vaadiyle yanlarına topladıkları silahlı köylülerle 26 Eylül günü, yani Cemal Bey'in kaçtığı gün önce Bozkır'a saldırmışlardı²⁵⁷. İsyancılar Bozkır'a gelerek jandarmaların silahlarını ellerinden aldılar, silah deposunda bulunan cephane ve silahları ele geçirdiler, bazı evleri yağmaladılar, bazı kişileri öldürdüler. Ancak çok genişleyecek gibi görünen bu ayaklanma, Konya'dan gönderilmiş olan Nasihat Heyetlerinin yaptıkları konuşmalar sonunda birden bire söndü. Onları en çok yatıştıran şey, Bozkır'a Milli Kuvvetlerin gönderilmeyeceği vaadi idi²⁵⁸.

Dahiliye Nezareti olayların araştırılması amacıyla Mülkiye Müfettişi Asaf Talat Bey'i 14 Ekim'de Bozkır'a gönderdi. İncelemelerini tamamlayan Asaf Bey'e göre isyanın sebeplerinden birisi de "*Eski Vali Cemal Bey'in bazı memurlar vasıtasıyla yaptırdığı gerçek dışı propagandalar*" idi²⁵⁹. 19 Ekim'de Konya'daki görevine başlayan Vali Suphi Bey'in raporları da ayaklanmanın Vali Cemal Bey ve Zeynelabidin'in adamlarının organizasyonu ile çıktığını ortaya koymaktadır²⁶⁰.

9 Kasım 1919'da Bozkır'ın ileri gelenlerinden 70 kadar köy muhtarı, hoca, müderris, ulema, tüccar ve eşraf hükümete ve Kuva-yı Milliye'ye bağlılıklarını bildiren mahrem bir telgraf gönderdiler. Bu telgrafta ahali, eski Vali Cemal ve Hoca Zeynelabidin'i isyanın baş sorumlusu olarak suçlamaktadır²⁶¹.

Yine Kasım ayında Hurşit Paşa başkanlığındaki Teftiş Heyeti de Bozkır İsyanı ile ilgili incelemelerde bulundu. Hurşit Paşa, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği raporunda; "*Bozkır hadisesi ve Kuva-yı Milliye'nin eski İttihat ve Terakki Fırkası mensubini tarafından teşkil edilmiş ve bu suretle fırka-i mezkurenin yeniden makam-ı iktidara gelmesi hasıl olmuş olduğu zehabiyle buna mümanaat edilmek üzere Hürriyet ve İtilaf Fırkası tarafından vaki olan teşebbüsat ve teşvikat neticesi olarak hadiseye Vali-i Sabık Cemal Bey ve Zeynelabidin ve biraderi Şeyh Ziya Efendiler ile Konya ve Bozkır'da bulunan akraba ve taraftarlarının sebep verdikleri anlaşılmıştır*"²⁶² diyerek Vali Cemal'i ve Zeynelabidin'i suçlu göstermişti. Harbiye Nazırı Cemal Paşa da isyanda rolleri açıkça

²⁵⁷ *Age.*, s.178.

²⁵⁸ Selahattin Tansel, *age.*, C. II, s.153.

²⁵⁹ Süleyman Beyoğlu, *agm.*, s.72.

²⁶⁰ Taha Niyazi Karaca, *agm.*, s.179.

²⁶¹ Süleyman Beyoğlu, *agm.*, s.77.

²⁶² Taha Niyazi Karaca, *age.*, s.286.

belirlenen Zeynelabidin ile Vali Cemal hakkında takibat yapılması hakkındaki bir yazıyı Sadaret'e gönderdi²⁶³.

²⁶³ Taha Niyazi Karaca, agm., s.182.

SONUÇ

Milli Mücadele döneminde Konya, coğrafi konumu kadar, manevi yapısı ile Orta Anadolu'nun belkemiği idi. Halk üzerinde etki kudretini temsil eden din adamlarını, Selçuk Türklerinden Osmanlı Türklerine miras ilim müesseselerinde yetiştiren kültür merkeziydi. O günlerin mülkî taksimatına göre, bugünkü dört ilimizin sınırlarını kapsıyordu. Tek ulaşım aracı olan Anadolu-Bağdat Demiryolunun kavşak noktasıydı.

Konya Vilayeti, merkezden tayin edilen valiler tarafından idare edilirdi. Vali en büyük idari amirdi. Tayinler padişahın gönderdiği bir fermanla bildirilirdi. Valiler, Ferman okunduktan sonra yapılan merasimle görevlerine başlardı. Valiler en büyük mahalli amir olduklarından şehrin imarı, ziraat, sağlık, eğitim ve öğretim kısacası her şeyden mesul idiler.

Milli Mücadele'de Konya'nın oynadığı önemli rollerden biri, düşman işgaline uğrayan vilayetlerdeki Türk ve Müslüman halk için bir sığınak yeri olmasıdır. Milli Mücadele yıllarında hiçbir vilayet bu kadar ağır muhacir yükü taşımamıştır.

Konya, İzzet Paşa Hükümeti ile Tevfik Paşa Hükümetleri zamanında bütün Anadolu vilayetleri gibi İstanbul'a bağlıydı. Çünkü bu hükümetler döneminde herhangi bir fikir ayrılığı henüz ortaya çıkmamıştı. Fakat İtilaf Devletleri siyasi ve askeri baskılarla kendilerine boyun eğen hükümetler kurdurdular. Özellikle Ferit Paşa Hükümetlerini kendi emellerine hizmet ettiği için desteklediler. Ferit Paşa'nın Türk Milleti'nin istikbaline ters düşen kararlar vermesi üzerine Anadolu ve İstanbul arasında görüş ayrılığı meydana gelmeye başladı. Bu ayrılık kısa zamanda Kuva-yı Milliye Teşkilatına dönüştü. İstanbul Hükümetinin Türk Milleti'nin mukadderatı üzerinde verdiği kararları tanımayarak mücadeleye başladı. Böylece halk, Kuva-yı Milliye ve Padişah yanlısı olmak üzere ikiye ayrıldı.

Milli Mücadele başlarında Konya'da da durum aynıydı. Fakat çalışmamızda da belirttiğimiz gibi Kuva-yı Milliye'ye karşı olan kuruluşlar ve bunları destekleyenlerin çalışmaları sayesinde şehir İstanbul Hükümetine bağlı kaldı. Konya'nın Kuva-yı Milliye'ye karşı olmasında Vali Cemal Bey'in büyük rolü oldu. Halk arasında ektiği kötü tohumlar ve Mili Mücadele fikrine karşı amansız düşmanlığı ile dikkatleri üzerine çekti.

Konya'nın bütün bu özellikleriyle Milli Mücadele döneminde önemli bir mücadele alanı olmuştur. Bir taraftan İstanbul Hükümetleri, diğer yandan Anadolu Hareketi ve onun Hükümeti olan Temsil Heyeti; Konya'yı elde edebilmek için büyük bir mücadele vermişlerdir. Bu dönemde Konya'nın en büyük şanssızlığı ise Cemal Bey gibi

ilerleyen yaşına rağmen enerjik, azimli, İstanbul'a yürekten bağlı, ileri derecede İtilafçı ve İngilizci bir Vali'nin başta bulunmasıdır. Zaten o nedenledir ki, Konya Milli Mücadele'ye biraz daha geç iltihak etmiştir. Cemal Bey, sadece Milli Mücadele'ye geç katılmamıza sebebiyet vermekle de kalmamış, ektiği düşmanlık tohumları Konya'dan ayrıldıktan sonra filizlenmeye başlamış ve isyan olarak ürünlerini vermiştir. Konya'nın isminin bu kadar sık olarak isyanlarla anılmasında Cemal Bey'in büyük bir katkısı olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Nitekim Bozkır isyanı sonrasında Hükümet tarafında gönderilen müfettişlerin hazırladıkları raporlarda da bu katkısı açıkça belirtilmiştir.

Cemal Bey Konya'da Valilik yaptığı dönemlerde, kendisine karşı en büyük engel olarak ilk orduyu görmüştür. Bu nedenledir ki, hem II. Ordu Müfettişi Cemal Paşa ile, hem de Onikinci Kolordu Kumandanları Albay Fahrettin Bey, Yarbay Selahaddin Bey ve Ali Sait Paşa ile amansız bir mücadeleye girişmiştir. Cemal Bey'in İstanbul'a jurnalleri sonrasında bu komutanların teker teker Konya'dan ayrıldıkları görülmüştür. Cemal Bey'in İstanbul ve Konya üzerindeki bu etkisine rağmen, Konya'nın vatanperver halkı mücadeleden vazgeçmemiş, yer yer Heyet-i Temsiliye ile ortak hareket eden cesur Komutanlarının desteğiyle, Sivaslı Ali Kemalî, Mehmed Vehbi Hoca gibi alimlerin önderliğinde, Babalık, Öğüt gibi Milli Mücadele'den yana tavır koyan Konya basınının bilinçlendirmeleriyle harekete geçmiş ve "Artin" olarak anılan, gücünü İstanbul Hükümetinden ve İşgal güçlerinden alan Vali Cemal'i kaçırmaya mecbur bırakmıştır.

Cemal Bey'in verdiği zararlar sadece Konya ile de sınırlı kalmamıştır. Gerek Konya Valilikleri döneminde olsun, gerekse Dahiliye Nazırlığı yaptığı dönemde olsun hep Milli Mücadele'nin karşısında yer almıştır. O nedenle olsa gerektir ki, Lozan Antlaşması ile İtilaf Devletlerince de kabul edilen, TBMM tarafından hazırlanan, yüzelli kişilik listenin onbirinci sırasında yer alarak vatandaşlıktan atılmış ve yurt dışına çıkarılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

a. Arşiv Belgeleri

A. ATASE Arşivi

İSH., Kutu: 198, Gömlek: 145

İSH., Kutu: 59, Gömlek: 145

B. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA., DH.KMS, No: 49-1/104

BOA., DH.KMS, No: 49-2/3

BOA., DH.KMS, No: 50-1/47

BOA., DH.KMS, No: 50-2/3

BOA., DH.KMS, No: 50-2/6

BOA., DH.KMS, No: 51-1/45

C. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi

TİTE., Kutu: 64, Gömlek: 106

TİTE., Kutu: 64, Gömlek: 157

TİTE., Kutu: 24, Gömlek: 34

b. Hatıralar

Arıkoğlu, Damar, **Hatıralarım, Tan Gazetesi ve Matbaası**, İstanbul, 1961.

Atatürk, M. Kemal, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004.

Bayar, Celal, **Ben de Yazdım**, C. VII, Sabah Kitapları yayınları, İstanbul 1997.

Biren, M. Tevfik, **Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Bey'in II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları**, C. II, Arma yayınları, İstanbul 1993.

Cebesoy, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel yayınları, İstanbul 2000.

Göztepe, **Tarık Mümtaz, Sultan Vahidettin Mütareke Gayyasında**, Sebil yayınevi, İstanbul 1969.

Karay, Refik Halid, **Minelbab İlelmihrab**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1992.

Topuzlu, Cemil, **80 Yıllık Hatıralarım**, Arma yayınları, İstanbul 1994.

Yazman, M. Şevki, **İstiklâl Savaşı Nasıl Oldu?**, Akşam Kitaphanesi, İstanbul 1934,

c. Kitaplar

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, C.I, II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998.

Arabacı, Caner, **Milli Mücadele Dönemi Konya Öğretmenleri**, Damla Matbaacılık, Konya 1991.

Atalay, Ahmet, **Milli Mücadele’de Konya Kuva-yı Milliyecileri**, Damla Ofset, Konya 1997.

Ata, Feridun, **İşgal İstanbul’unda Tehcir Yargılamaları**, TTK. Yayınları, Ankara 2005.

Avanas, Ahmet, **Milli Mücadele’de Konya**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998.

Baykal, Bekir Sıtkı, **Heyeti Temsiliye Kararları**, TTK. yayınları, Ankara 1974.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Atatürk Hayatı ve Eseri**, AAM., Ankara 1990.

Belgelerle M. Kemal Atatürk, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2003.

Çelebi, Mevlüt, **Heyeti Nasiha Anadolu ve Rumeli Nasihat Heyetleri**, Akademi Kitabevi, İzmir 1992.

Çelik, Recep, **Milli Mücadele’de Din Adamları**, C. I, Emre yayınları, İstanbul 1999.

Dönmez, Cengiz, **İngiliz Muhibleri Cemiyeti**, AAM., Ankara 1999.

Erdeha, Kamil, **Milli Mücadele’de Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.

Erdeha, Kamil, **Yüzellikler yahut Milli Mücadele’nin Muhasebesi**, Tekin Yayınevi, Yaylacılık Matbaası, İstanbul 1998.

Ertepinar, Coşkun, **Bir Politikacının Anıları (Refik Koraltan)**, Hacettepe-Taş yayınları, Ankara 1999.

Esengin, Kenan, **Milli Mücadele’de Ayaklanmalar**, Kamer yayınları, İstanbul 1998.

Goloğlu, Mahmut, **Üçüncü Meşrutiyet**, Başnur Matbaası, Ankara 1970.

Gökbilgin, M. Tayyib, **Milli Mücadele Başlarken**, C. II, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, Ankara 1965.

Görgülü, İsmet, **Ana Hatlarıyla Türk İstiklal Harbi**, Kastaş yayınevi, İstanbul 1999.

Gül, Muammer - Bayram A. - Hakkoymaz O., **Selçuklu'dan Günümüze Konya'nın Sosya-Politik Yapısı**, Ar-ge yayınları, Konya 2003.

Gülcan, Ali, **Kökenleriyle Konya'nın Delibaşı İsyanı.**

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S. 6, 9, 46.

İnal, Mahmut Kemal, **Son Sadrazamlar**, C. IV, Dergah yayınları, İstanbul 1982.

Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Çeviren: Cemal Köprülü, TTK. yayınları, Ankara 1991.

Kansu, M. Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C.I, TTK., yayınları, Ankara 1997.

Karaca Hasan – Koç Mehmet, **Beyşehirli Gazilerin Milli Mücadele Hatıraları**, Damla Ofset, Konya 2000.

Karaca, Taha Niyazi, **Son Osmanlı Mebusan Seçimleri**, TTK. yayınları, Ankara 2004.

Kutay, Cemal, **Kurtuluşun ve Cumhuriyet'in Manevi Mimarları**, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, Ankara 1972.

Kutay, Cemal, **Kurtuluşun Kuvvacı Din Adamları**, Aksoy Yayıncılık, İstanbul 1998.

Mevlanzade Rıfat, **Türk İnkılabının İçyüzü**, Pınar yayınları, İstanbul 1993.

Mümtaz, Tarık Göztepe, **Sultan Vahideddin Mütareke Gayyasında**, Sebil yayınevi, İstanbul 1969.

Onar, Mustafa, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları**, T.C. Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi, C.I., Ankara 1995.

Önder, Mehmet, **Milli Mücadele'de Konya Delibaş Hadisesi**, Yeni Kitap Basımevi, Konya 1953.

Önder, Mehmet, **Millî Mücadele'nin yanında ve safında Öğüt Gazetesi**, TTK., Ankara 1994,

Özkan, Hülya, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Karşıtı Faaliyetleri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994.

Sarihan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, , C.I, TTK. yayınları, Ankara 1993.

Sarihan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C.II, TTK. yayınları, Ankara 1994.

Sarihan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C.IV, TTK. yayınları, Ankara 1996, s.

Selek, Sabahattin, **Milli Mücadele**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2002.

- Sorgun, Taylan, **İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e (F.Altay Paşa Anlatıyor)**, Kamer yayınları, İstanbul 1998.
- Soysal, İlhami, **Kurtuluş Savaşı'nda İşbirlikçiler**, Gür yayınları, İstanbul 1985.
- Soysal, İlhami, **150'likler**, Gür yayınları, İstanbul 1988.
- Şimşir, Bilal, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C.I.,TTK. yayınları, Ankara 1973.
- Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. II, MEB., İstanbul 1991.
- Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. III, MEB., İstanbul 1991.
- Tevetoğlu, Fethi, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, TTK. yay., Ankara 1991.
- Tunaya, Tarık Z., **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C. II, İletişim yayınları, İstanbul 1999.
- Türk İstiklal Harbi, **Batı Cephesi**, C. II, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1965.
- Türkgeldi, Ali Fuat, **Görüp İşittiklerim**, TTK. yayınları, Ankara 1984.
- Ulubelen, Erol, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Çağdaş yayınları, İstanbul 1982.
- Vehbi, Mehmed, **Büyük Kur'an Tefsiri**, C.I, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1979.

d. Makaleler

- Arabacı, Caner, "Milli Mücadelede Konya", Bilgi Yolu Dergisi, yıl 2005/5, sayı 8.
- Beyoğlu, Süleyman, "Bozkır İsyanları", Bir Dergisi, yıl 1994/1, sayı 2.
- Karaca, Taha Niyazi, "Milli Mücadele'de Bozkır İsyanları", Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, yıl 2004/1, sayı 16.
- Uyanık, Necmi "Vatana Can Verenler: Mehmet Nazım ve Süleyman Sırrı Ekseninde Beyşehir Kuva-yı Milliyesi", I. Uluslar arası Beyşehir ve Yöresi Sempozyumu, (Bildiri basım aşamasındadır).

e. Süreli Yayınlar

Alemdar

İkdam

Ömer Sami Coşar, İstiklal Harbi Gazetesi, Yeni İstanbul Yayını.

Takvim-i Vekayi

f. Tez ve Ansiklopediler

Arıkan Refik, **BOA Sadaret Belgelerinde Milli Mücadele (16 Şubat 1919-30 Mart 1919)**, (Sakarya Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2003.

Bağcıatal, Tuba, **BOA Sadaret Belgelerinde Milli Mücadele (5 Kasım1918-17 Şubat 1919)**, (Sakarya Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2003.

Bingöl, Sedat, **Yüzellilikler Meselesi** (Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1994.

Erdem, Şerif Can, **Sadrızam Damat Ferit Paşa**, (Marmara Ün. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2002.

Es, Selçuk, **Büyük Konya Ansiklopedisi** (Yayınlanmamış), C. II.

Güzel Hasan, **Konya'da Milli Mücadeleyi Destekleyen Din Adamları**, (Ankara Ün. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 1987.

Koca, Hüseyin, **Fahrettin Altay Paşa Hayatı Eserleri**, (Selçuk Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 1990.

EKLER BÖLÜMÜ